

ПРИРУЧНИК

ЗА НАСТАВНИКЕ ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА

У ПРВОМ ЦИКЛУСУ ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

АУТОРСКИ ТИМ

(ПО АЗБУЧНОМ РЕДУ)

мр Дејан Бошковић

Елеонора Влаховић (уредница)

др Тања Игњатовић

Марина Илеш

Љиљана Јовић

Тијана Јокић

Александар Маринковић

Мирко Марковић

др Саша Мишић

Радмила Радић Дудић

Мелита Ранђеловић

Тамара Томашевић

Лидија Шуица

**ПРИРУЧНИК ЗА НАСТАВНИКЕ ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА У ПРВОМ ЦИКЛУСУ ОСНОВНОГ
ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА**

Издавачи

Мисија ОЕБС-а у Србији

ЗАВОД ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Уредница

Елеонора Влаховић

Лектура

Јасмина Алибеговић

Графичко обликовање

Милица Дервишевић

Штампа

Тираж

ISBN

Објављивање овог приручника подржала је Мисија ОЕБС-а у Србији. Ставови изражени у овом приручнику припадају искључиво ауторима и не представљају нужно став Мисије ОЕБС-а у Србији.

САДРЖАЈ

УВОДНИ ДЕО	9
I ПРОГРАМИ ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА	11
II ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА	17
ТЕКСТОВИ ПО ОБЛАСТИМА	27
ЉУДСКА ПРАВА	29
ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО	67
ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ	97
ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ	139
ПРИЛОГ 1 ПРОГРАМИ ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА ОД 1. ДО 4. РАЗРЕДА	155
ПРИЛОГ 2 ИСХОДИ ОБРАЗОВАЊА ЗА ПРАВА ДЕТЕТА У ПРОГРАМИМА НАСТАВЕ И УЧЕЊА ОБАВЕЗНИХ ПРЕДМЕТА	180
ПРИЛОГ 3 ДЕЛА ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ КОЈА СЕ МОГУ КОРИСТИТИ У РАДУ НА САДРЖАЈИМА ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА	184
ПРИЛОГ 4 ТЕХНИКЕ ПОГОДНЕ ЗА РАД НА КЉУЧНИМ ПОЈМОВИМА САДРЖАЈА ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА	189
ПРИЛОГ 5 КОНВЕНЦИЈА О ПРАВИМА ДЕТЕТА	195

Поштовани наставници,

Пред вама је приручник чији је циљ да пружи помоћ и подршку остваривању изборног програма Грађанско васпитање у I циклусу основног образовања и васпитања, оријентисаног на достизање исхода и развој компетенција. Он прати нови концепт овог изборног програма који предвиђа да се четири области спирално развијају, односно проширују и продубљују од 1. до 4. разреда преко различитих кључних појмова садржаја. Иако су у програму дате одвојено, све четири области су једнако важне и природно повезане. То су: *Људска права, Демократско грађанство, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*. Централну нит која их повезује чине људска права, одговорност, партиципација и активизам.

Приручник пружа целовиту слику о изборном програму Грађанско васпитање у I циклусу јер његов садржај није дат по разредима већ се односи на цео циклус. Састоји се из два дела: уводног, у којем су наведене карактеристике програма за сва четири разреда и начин њиховог остваривања и другог, у коме су дати текстови који се односе на садржаје поменуте четири области програма. Приручник је припремљен са идејом да вам пружи шири увид у наведене области, појасни кључне појмове садржаја и пружи идеје за осмишљавање активности за рад са ученицима. Он није писан као експертско штиво, а није ни збирка готових сценарија активности иако садржи више од 35 предлога како радити са ученицима на одређеним садржајима. Структурални елементи текстова по областима су: увод у област, кључни појмови садржаја, речник, питања и одговори, подстицаји, примери активности, ресурси. Сваки од њих има своју функцију, па тако увод пружа целовиту слику о области за сва четири разреда циклуса, кључни појмови садржаја појашњење, речник треба да обезбеди правилно коришћење термина, питања и одговори имају функцију да помогну код неких ваших недоумица, или да вас припреме за могућа питања ученика и родитеља, подстицаји да илуструју на којим материјалима се ученици уводе у садржај и мотивишу за рад, примери активности да вас оснаже за одабир и креирање непосредног рада са ученицима, а ресурси да пруже додатне информације и материјале. Текстове прате илустрације и мисли познатих људи који се могу користити у непосредном раду са ученицима као подстицај за увођење у област или представљање кључних појмова садржаја. Предност спиралног програма је у томе што су области међусобно повезане (и хоризонтално и вертикално), па то исто важи и за приручник. Све што је наведено за једну област може бити од користи за разумевање и рад и у другим.

Како нови концепт програма Грађанског васпитања није оријентисан на садржаје, већ на исходе и компетенције, он пружа наставнику велику слободу у креирању часова, јер се до истих исхода може доћи на различите начине. У складу с тим, сматрали смо да би приручник који би имао велики број примера активности за сваки садржај програма угрозио вашу самосталност и креативност и водио ка униформисаном начину рада и смањеној употреби нових, актуелних материјала. Приручници могу бити дуго у употреби и временом губе на актуелности. Зато се подразумева да ће свако од вас осмишљавати на који начин ће радити, а да ће врста и ток активности на часовима у великој мери

зависити и од самих ученика, јер програм предвиђа већи степен њиховог учешћа. При планирању се можете ослањати на различите обуке које сте савладали у оквиру стручног усавршавања (не нужно за Грађанско васпитање), на претходно искуство у остваривању овог изборног програма и на бројне материјале који се односе на ову област, јер је већина њих доступна на интернету (као што је, на пример, приручник *Како до демократске културе у школи примери добре праксе*, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Београд 2019). Од користи ће вам бити све оно што сте на обукама научили у вези са партиципацијом ученика на часу, подстицањем критичког мишљења или употребом филмова у едукативне сврхе. Можете се, такође, ослањати и на сценарије за активности из приручника које сте до сада користили, а показали су се као ефикасни, с тим, да морате бити сигурни да кореспондирају са садржајем нових програма и да воде ка достизању датих исхода и развоју компетенција. Очекује се, такође, да будете отворени и за нове форме рада, да успостављате везе и чвршће везе са другим предметима, као и са локалном заједницом.

На крају приручника налази се неколико прилога за које смо проценили да вам могу бити од помоћи у раду. Први садржи програме Грађанског васпитања од 1. до 4. разреда. У другом прилогу можете видети попис изабраних исхода из програма обавезних предмета у првом циклусу који доприносе развоју међупредметне компетенције за одговоран живот у демократском друштву са фокусом на партиципацију ученика. Табела је преузета из *Водича кроз исходе образовања за права деце и младих у основном образовању и васпитању*, који је настао као део већег пројекта Дечје фондације Песталоци. Из те листе исхода се може видети колику подршку Грађанско васпитање има у новим програмима предмета заступљених у првом циклусу, односно колико је велики простор за међупредметну сарадњу, тематско планирање и заједничке пројекте. Трећи прилог садржи листу изабраних књижевних дела која су препоручена програмом предмета Српски језик у првом циклусу и која су погодна за рад на неким кључним појмовима садржаја Грађанског васпитања. Четврти прилог садржи листу техника које се могу користити у раду са ученицима и за сваку од њих дат је кратак опис са предностима и недостацима њене употребе. Пети прилог садржи табелу у којој је Конвенција о правима детета, дата у облику прилагођеном ученицима првог циклуса.

За целовитији увид у остваривање Грађанског васпитања у основној школи предлажемо да погледате и приручник који је припремљен за наставнике овог изборног програма у другом циклусу основног образовања и васпитања. За неке од вас биће, наравно, интересантан и инспиративан и приручник за наставнике који овај изборни програм остварују у гимназији кроз истраживачке и пројектне активности ученика.

Ауторски тим који је радио на припреми приручника

УВОДНИ ДЕО

I ПРОГРАМИ ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА

У I ЦИКЛУСУ ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Програми Грађанског васпитања оријентисани су на **достизање исхода** и **развој компетенција**. По структури садржаја припадају **спиралном типу програма** чије је полазиште образовање **за** демократију, а не само образовање **о** демократији.

Главни елементи програма су: циљ, компетенције, исходи, садржаји и упутство за остваривање.

ЦИЉ ПРОГРАМА

Циљ наставе и учења програма Грађанско васпитање је подстицање развоја личности која је одговорна према својим правима и правима других, отворена за договор и сарадњу и спремна да активно учествује у животу школске заједнице, уважавајући принципе, процедуре и вредности демократског друштва.

Он је намењен наставнику као смерница за рад и односи се на цео први циклус, а повезан је са достизањем исхода и развојем компетенција. Може се рећи да је **циљ намера, исход мерљив резултат те намере, а компетенција функционална примена те намере у реалном контексту**.

КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Компетенције се односе на способност комбиновања знања, вештина (интелектуалних и практичних), као и ставова и вредности релевантних за реалне контексте у којима се они функционално примењују и којима ученици треба да овладају након неког периода учења. Подразумева се да је у основи компетенције неко знање, али оно није довољно. Није довољно, на пример, познавати правила конструктивне комуникације, већ је потребно на такав начин и комуницирати. У табели која следи може се видети како се различитим захтевима „обликују“ знања која самим тим постају вештине и воде ка развоју компетенција.

ВЕШТИНЕ	ЗАХТЕВИ
<ul style="list-style-type: none"> Уишреба знања 	<ul style="list-style-type: none"> Искористи у новој ситуацији Прими у ситуацији из живота Покажи на новом примеру Прими тако да предвидиш последице Објасни како неки процес/појава/присује може да уииче на...
<ul style="list-style-type: none"> Анализа знања 	<ul style="list-style-type: none"> Уреди по задатом критеријуму Утврди предности и недостатке Уреди два савановића Утврди зашто је дошло до неке промене Објасни до којих последица би довела нека промена
<ul style="list-style-type: none"> Вредновање знања (критичко мишљење) 	<ul style="list-style-type: none"> Идентификуј која критика се може уиуиши... Процени примереност закључака из приказаних података Процени логичку заснованост некој сјава Утврди оивданост неке акције или одлуке Изрази свој сјав Наведи аргументе за свој сјав
<ul style="list-style-type: none"> Синтеза знања (саваралачко мишљење) 	<ul style="list-style-type: none"> Планирај решење Реши проблем Смисли нову примену Осмисли план исживања некој проблема Сроведи самосталан пројекат Осмисли начин за...

По својој природи Грађанско васпитање највећи утицај има на развој компетенције за *Одговорно учешће у демократском друштву* али оно доприноси развоју и других међупредметних компетенција, као што су:

- компетенција за целоживотно учење;
- сарадња;
- решавање проблема;
- рад са подацима и информацијама;
- дигитална компетенција;
- комуникација;
- одговоран однос према околини;
- одговоран однос према здрављу.

Компетенције се **развијају поступно**, у току целокупног школовања, а њихова крајња сврха је повезивање онога што је у школи научено са свакодневним животом, односно примена у реалним животним ситуацијама, садашњим и будућим. **Развој компетенција се постиже не само тиме на којим садржајима се ради са ученицима, већ и на који начин се ради.** Наставнике понекад обесхрабрује то што се ефекти рада у оквиру Грађанског васпитања често не могу одмах и у потпуности видети у понашању ученика. То, међутим, не би требало да их фрустрира, јер постоје промене које ће постати видљиве у неком будућем тренутку и конкретном животном контексту ученика.

ИСХОДИ

Исходи су искази који показују **шта ученик уме након неког процеса учења** (у овом случају на крају разреда). Они су тако дати да одговарају узрасту ученика и да су мерљиви, проверљиви, односно да наставник може, пратећи активности ученика, лако да утврди да ли их они достижу и у којој мери. Најчешће су у програму дати **на нивоу примене**. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност, јер су сви од значаја за постизање општег циља предмета и развоја међупредметних компетенција. Између исхода постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода, што се препознаје у томе да се неки исходи, у истој или сличној формулацији, налазе у програмима различитих разреда. Такви су, на пример, исходи који се односе на сарадњу или проналажење информација и до њих се долази кроз бројне активности на различитим садржајима.

По врсти, исходи могу бити:

1. сазнајни (на пример: *ученик ће бићи у сћању да наведе једно удружење грађана у свом окружењу и оише чиме се оно бави*);
2. емоционални (на пример: *ученик ће бићи у сћању да искаже своја осећања и ѿшребе на начин који не ујрожава друе*);
3. вољни (на пример: *ученик ће бићи у сћању да учесћује у извођењу акције*);
4. комбиновани (на пример: *ученик ће бићи у сћању да наведе елементе ѿрадиције и културе свој народа и ѿкаже инћересовање и ѿшћовање за друе културе и ѿрадиције*).

Сазнајни исходи се најлакше достижу, али тек кад су и емоционални и вољни достигнути, можемо бити сигурни да смо на путу да се оствари циљ Грађанског васпитања. У програмима постоје многи исходи који су вољни и манифестују се у понашању ученика, али треба имати у виду да је за њихово достизање потребно више времена и више прилика да се научено непосредно практикује. Зато се сви програми у првом циклусу завршавају активностима у оквиру области *Грађански активизам*, где ученици имају прилику да практикују научено, да повезују знања у смислене целине, развијају мрежу појмова, сарађују, доносе одлуке, показују иницијативу. Треба имати у виду да и активности у којима ученици праве грешке дају допринос достизању исхода и развоју компетенција.

САДРЖАЈИ И УПУТСТВО

По концепцији програми Грађанског васпитања од 1. до 4. разреда су **спирални** јер се исте четири широке области (*Људска њрава, Демократијско друштво, Процеси у савременом свијету и Грађански активизам*), из разреда у разред развијају, и то не само у смислу нових садржаја, већ и сложенијих захтева. У програмима су наведени **кључни појмови садржаја** распоређени по областима. Они су сви релевантни за Грађанско васпитање, међусобно повезани, а дубину и ширину рада на њима одређују исходи.

Редослед садржаја по разредима је конципиран по угледу на предмете Свет око нас/Природа и друштво, у којем се ученици у процесу сазнавања полако воде од познатог ка мање познатом, односно од непосредног окружења (одељење) ка широј друштвеној средини (школа, окружење, држава, свет). Самим тим, корелација Грађанског васпитања у првом циклусу са овим предметима је најбогатија. То се препознаје не само у садржају већ и у исходима, који у великој мери кореспондирају са циљем и исходима Грађанског васпитања (погледати прилог 2 на крају приручника).

Треба имати у виду да су програми писани за наставнике и да **терминологија** коришћена у садржајима не значи увек и да ученици треба да је користе. У програму за први разред, на пример, кључни појам садржаја је *идентификација*, али се не очекује да тај израз ученик користи, што је и видљиво у одговарајућим исходима. Исто се односи и на појмове садржаја као што су: *дискриминација, предрасуда, стереотипи и комуналне услуге*.

Садржај програма за први циклус је богат. Ученици који се одреде за Грађанско васпитање у сва четири разреда биће у прилици да се баве питањима **идентитета, потреба, права, кршења и заштите права, осећања, функционисања заједнице, комуникације, сарадње, одговорности, сукоба, вредности, безбедности, различитости, равноправности, дискриминације, стереотипа, предрасуда, осетљивих група, локалне заједнице, солидарности, волонтирања, права на здраву животну средину, културе, традиције, миграције, потрошачког друштва, медија**.

Највећи број наведених садржаја се у неком облику налази и у програмима другог циклуса, где се продубљују, проширују и повезују са новим садржајима, с тим да је сваки циклус **заокружена целина** прилагођена узрасту ученика. То је важно, јер постоји искуство да уколико ученик мења изборни програм, то најчешће буде на преласку из циклуса у циклус. У програмима за 3. и 8. разред, на пример, постоје садржаји *Равнојравности мушкараца и жена* и *Пол и род*, али су они дати у другачијем контексту и са другачијим исходима. Први садржај се проучава у оквиру области *Људска њрава*, а други у оквиру области *Демократијско друштво*. За први садржај предвиђен је само један исход којим се од ученика тражи да буде у стању да *препозна у свом окружењу примере неједнаког постојања према некој особи или групи на основу некој њиховој личној својства*, где се пол посматра као једно од личних својстава. У програму за 8. разред постоји више исхода, који су захтевнији. Од ученика се очекује да ће бити у стању да: *разликује појмове пол и род; препознаје родне стереотипе; уочава у рекламама, филмовима, књијама, изрекама, слицима и другим продукцима културе на који начин се преносе родни обрасци; указује на примере родне равнојравности и неравнојравности у ситуацијама из свакодневне животије; дискутује о значају уважавања родне персоничиве приликом доношења одлука значајних за једну заједницу; наведе неколико привремених позитивних мера за постизање родне равнојравности и аргумените за њихову примену*.

Неки садржаји из програма могу деловати, на први поглед, **превише захтевни** за узраст коме су намењени. Њих, међутим, треба посматрати са становишта исхода, јер су они намењени ученицима и одређују колико дубоко и широко треба радити на тим садржајима. За њихово пуно разумевање такође треба прочитати упутство за дидактичко-методичко остваривање програма које је саставни део сваког програма и даје наставнику смернице за рад. У програму за 3. разред, на пример, постоји садржај *Локална заједница*, који се у упутству појашњава на следећи начин: *Њојам локалне заједнице, у овом ѡројраму, се ѡосмаѡра као ѡросѡор у коме ѡрађани у највећој мери задовољавају своје ѡоѡребе и оосѡварују своја ѡрава, а не као дефинисана ѡериѡоријална ѡовршина у оквиру оріанизације државне ѡѡраве*. За садржај *саосећање, сажаљење и солидарносѡ* (област *Процеси у савременом свеѡу*, 3. разред), у упутству се дају и примери, како би се смањила опасност да наставник садржаје схвати на погрешан начин, или претера са захтевима. У упутству стоји: *као илусѡрацију наводимо ѡример односа ѡрема особама које не виде ѡде ученицима ѡреба да буде јасно да је саосећање кад осећамо колико им је ѡешко да се самосѡално крећу улицама уз ѡомоћ белоѡ шѡаѡа, да је солидарносѡ када осмишљавамо како ѡомоћи ѡим лицима да се лакше крећу самосѡално, а да је сажаљење вид дискриминације у коме се слеѡе особе доживљавају као мање сѡособне, друѡачије, мање вредне или јадне*.

У приручнику се налази још текстова који треба да помогну наставнику у раду са ученицима. За разумевање неких садржаја, за које је процењено да могу стварати дилеме наставницима, помоћ треба тражити у делу приручника где су питања и одговори.

Пример:

Питање

Који речник је ѡрихватѡлив за ученике узрасѡа од 7 до 11 ѡодина када се ѡовори о ѡерминима који ѡима нису ѡознаѡи?

Одговор

Сви ѡермини се моѡу ѡрилаѡодитѡи узрасѡу ученика ѡрва чеѡири разреда основне школе. Они не ѡреба да корисѡе сѡручне ѡермине (нѡр. дискриминација), али свакако моѡу разуметѡи ѡену сушѡину и ѡо оѡисаѡи својим речима. Треба, иѡак, инсисѡираѡи да корисѡе ѡравилне изразе умесѡо оних који нису више у ѡѡѡреби или су увредљиви (ѡабела).

Неприхватљив речник	Прихватљив речник
Особе са посебним потребама, особе са сметњама у развоју, инвалид	Особе са инвалидитетом/хендикепом
Прикован/везан за колиѡа	Корисник колиѡа
Глувонем, глув(аћ)	Глува или наглува особа
Лепши пол	Жене (девојке)
Јачи пол	Мушкарци (младићи)
Слеп(ац)	Слепа или слабовида особа

Неприхватљив речник	Прихватљив речник
Лепша половина	Супруга, жена
Стари	Старији људи
Старица, баба	Старија жена
Цигани	Роми

И поред тога што је садржај богат, **наставник има слободу да га допуни**, уколико процени да је то потребно, према конкретним потребама групе и плану сопственог рада, али увек имајући у виду узраст ученика и исходе које треба достићи. Има слободу, такође, да унутар области одреди којим редоследом ће неке садржаје обрађивати не мењајући редослед области.

II ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програми Грађанског васпитања су наставницима полазна основа за развијање њихове образовно-васпитне праксе, што подразумева планирање годишњих и оперативних планова, непосредну припрему за час, остваривање часа и вредновање, кроз сопствена промишљања и разговор са ученицима и колегама.

У питању су програми који се остварују са фондом од једног часа недељно, углавном партиципативним начином рада, а ученичко постигнуће се описно оцењује, те они захтевају другачији приступ планирању, остваривању и праћењу.

ПЛАНИРАЊЕ И ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Како је програм оријентисан ка достизању исхода и развоју компетенција и планирање се заснива на њима. То значи да приликом планирања фокус није на садржају и наставничким активностима, већ на промишљању како конкретни садржај приближити ученицима и обезбедити да изабране ученичке активности воде ка достизању исхода и развоју компетенција наведених у програму.

Суштинска разлика у планирању и остваривању програма Грађанског васпитања, у односу на друге предмете, јесте у степену флексибилности, то јест у потреби планирања више могућих токова активности на часу, у зависности од ученичких интересовања. У условима у којима нема класичних предавања наставника и тестирања, динамика часа у већој мери зависи од ученика и њихових реакција, што није увек могуће у потпуности предвидети. Уколико ученици покажу посебно интересовање за неки садржај и активност (на пример, играње улоге продавца и потрошача у оквиру области *Процеси у савременом свијету* у 4. разреду, садржај *Заштитна ђошрошачких ђрава*), наставник их свакако неће прекидати како би прешао на следећи садржај. То се односи и на сваку дискусију у којој ученици имају потребу да још нешто кажу, изнесу своје мишљење или се супротставе туђем. Подразумева се да наставник води рачуна о динамици активности, али истовремено води рачуна и о томе да не угрози учешће ученика својим претерано директивним приступом, јер у Грађанском васпитању сам процес учења директно је повезан са достизањем исхода.

Иако постоји извесна флексибилност у планирању, која је свакако неопходна у овом изборном програму, потребно је у неким сегментима имати чвршћи оквир рада са којим су ученици упознати. Ту се пре свега мисли на планирање и остваривање четврте области *Грађански активизам* у којој се претходно стечена знања и вештине интегришу и практикују кроз акције. Акције треба да буду мале и изводљиве, али и да имају све кораке, што захтева одговарајуће временско трајање. У првом циклусу посебно, мада тај проблем постоји и у старијим разредима, ученици немају добар осећај колико им треба времена за одређену активност и могу бити неефикасни. Тада је неопходно фиксирати динамику

рада (до кад нешто треба завршити), што је одговорност наставника. Ученике треба охрабривати када наиђу на тешкоће у раду и указивати им да су и неуспеле акције добре, јер њиховом анализом се долази до увида који су кораци били погрешни и шта треба избегавати. У последњој области очекивани исходи су фокусирани на учешће у акцији, а не толико на њене резултате, тако да се може сматрати успехом ако ученици напредују у планирању и управљању динамиком свог рада упркос скромним резултатима акције. Овај сегмент планирања рада наставника директно је повезан са важним исходом Грађанског васпитања поштовање договорених правила, а то се једним делом односи и на поштовање договорене динамике рада.

У формулацији исхода користе се **различити глаголи** који указују које активности треба планирати и на основу чега проверавати да ли су исходи достигнути. Ако желимо, на пример, да оспособимо ученика да решава проблеме неке врсте, треба му обезбедити у току учења активности које захтевају решавање таквих проблема, а кад желимо да проверимо да ли је то достигао, дајемо му задатке који траже ту вештину. У наставку текста издвојени су неки исходи из сва четири програма, као илустрација њихове разноврсности и потребе да се користе различити начини рада са ученицима. Подебљани су они глаголи који наставнику дају смерницу за избор сопствених и ученичких активности (као и за праћење и вредновање). Као што се може уочити, неки су сазнајни, неки емоционални, а неки вољни.

Примери исхода

На крају разреда ученик ће бити у стању да:

- **препозна примере** поштовања и кршења права детета у свом окружењу, причама, филмовима;
- **тражи помоћ** у ситуацијама кршења својих и туђих права;
- **искаже своја осећања** и потребе на начин који не угрожава друге;
- **даје и прихвата предлоге** водећи рачуна о интересу свих страна у сукобу;
- **успоставља, гради и чува** успешне односе са члановима групе којој припада;
- **укаже** вршњацима на особе или групе у свом окружењу којима је потребна помоћ и подршка;
- **преиспитује своје поступке и прихвата** да не мора увек да буде у праву;
- **објасни разлику** између саосећања, солидарности и сажалења на датом примеру;
- **наведе** неколико институција у свом окружењу које брину о потребама и правима грађана, посебно деце;
- **испољава** заинтересованост за сарадњу и учешће у групном раду;
- **пажљиво слуша** саговорника, слободно износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге и прихвата да други могу имати другачије мишљење;
- **аргументује** добити од заједничког живота људи припадника различитих култура;
- **процењује** важне чињенице о производима које купује читајући декларацију и води рачуна о односу цене и квалитета;
- **учествује** у изради плана и реализацији акције, њеној промоцији и вредновању;
- **критички разматра** појаву бацања хране и расипања воде.

Да би се достигли наведени исходи из програма активности ученика треба да буду:

- **смислене:** повезане са школским и ваншколским искуством ученика;
- **проблемске:** захтевају промишљање како их решити постављањем релевантних питања себи и другима;
- **дивергентне:** предлагање нових решења, повезивање садржаја у нове целине;
- **критичке:** поређење важности и тачности појединих чињеница и података; смишљање аргумената, откривање веза;
- **кооперативне:** одвијају се кроз заједнички рад, дискусију и размену мишљења уважавајући аргументе саговорника.

Неке од смерница при планирању су да се води рачуна о:

- неговању радозналости, одржавању и подстицању интересовања ученика за садржаје Грађанског васпитања;
- уважавању свакодневног, ваншколског искуства ученика;
- интеграцији и примени наученог у свакодневном животу;
- индивидуалним разликама међу ученицима;
- садржајима који могу бити осетљиви за рад у групи због личног искуства ученика (на пример, осетљиве друштвене групе, избеглице и мигранти, осећања...);
- партиципативним и кооперативним активностима које омогућавају сарадњу;
- активним и искуственим методама рада;
- материјалима које треба припремити;
- вези са другим предметима;
- сарадњи са локалном заједницом.

У планирању и остваривању Грађанског васпитања наставници могу користити различите **интерактивне облике рада**, као и одговарајуће технике. Индивидуални и такмичарски облици рада треба да буду ретки, а треба да доминирају они који се одвијају у пару, малој или већој групи и захтевају неки вид сарадње. Наставници су у прилици да бирају: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дискусије, мини истраживања, једноставне акције, као и да сами осмисле неке друге активности (погледати прилог 4). Оне треба да теку тако да обезбеде, у што већој мери, искуствено учење, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја и ставова ученика кроз размену у групи, а не преношење готових знања, туђих увида или готових предлога. Добро је да постоји **игровни контекст** који помаже ученицима да се опусте и ослободе, да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају. С обзиром на узраст ученика, у току часа треба **комбиновати различите активности** и осмислити такву динамику рада којом се одржава њихова пажња и мотивација за учествовање.

Независно од начина на који се ради са ученицима, било би добро да наставник у процесу планирања часа припреми листу **питања** за ученике и одреди им функцију. То је директно повезано и са подстицањем **критичког мишљења** ученика, јер се оно у великој мери остварује кроз добро изабрана питања. У многим исходима се налази захтев да ученици критички промишљају о нечему (разликују

битно од небитног, истинито од нетачног, уважавају контекст...). Схватање да ученици узраста од 7 до 11 година немају капацитет за критичко мишљење није прихватљиво, јер се оно може подстицати и код предшколске деце, али је важно на који начин се то ради, каквим питањима. Да би наставник био успешан у томе треба сам да разуме суштину критичког мишљења и да га разликује од критицизма, који није пожељан. Питања могу бити намењена за почетни, главни или завршни део часа. Могу имати функцију за увођење ученика у садржај (Да ли сте чули, видели, приметили..., Да ли сте гледали филм о...), за мотивисање ученика (Да ли сте се некад питали шта би било да...), за подстицање критичког мишљења (Да ли вам ово делује истинито, тачно...), за повезивање (Да ли постоји веза између...), за предвиђање последица (Шта мислите да би се десило кад би сви људи...), за давање примера (Да ли своје мишљење можете поткрепити неким примером?), за започињање дискусије (Да ли неко мисли другачије?), за подстицање иницијативности (Да ли неко има идеју како би се могао решити проблем?), за примену (Како бисте ово употребили у вашој породици или школи?), или за доношење закључака (На основу свега што сте чули, шта мислите који је најбољи приступ овом проблему?). Питања се могу поделити и по томе како започињу, чиме се варира фокус промишљања унутар исте тематике. На пример:

КО	Ко доноси одлуку о томе?
ШТА	Шта су предности, а шта недостаци такве одлуке?
ГДЕ	Где се све таква одлука примењује?
КАДА	Када је то применљиво, а када није?
ЗАШТО	Зашто није дозвољено да свако доноси самостално одлуку о томе?
КАКО	Како се могу проверити последице такве одлуке?

С обзиром на узраст ученика у првом циклусу, питања треба да буду кратка и јасна. Наставник, међутим, поред тога што припрема питања (нека од њих мора брзо да смисли и у току саме активности), треба и да подстиче ученике да што више постављају питања. Добро постављено питање је сигурни показатељ да се процес учења дешава. У ситуацији када се то деси важно је да наставник пре него што одговори пружи прилику да други ученици искажу шта мисле о том питању. Сасвим је могуће да неко од ученика у групи дâ добар одговор, а искуство показује да је вршњачко подучавање врло ефикасно. Природа изборног програма Грађанско васпитање је таква да се у току 36 часова свака прилика да ученици активно учествују може и мора искористити.

www.mom.rs

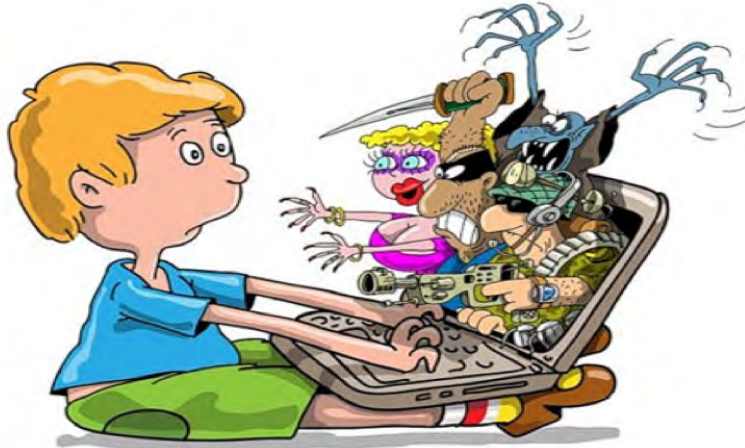
Поред коришћења питања, у непосредном раду са ученицима важне су и **повратне информације**. Могу их дати наставници, али и ученици једни другима. Ако се, на пример, на часу десила жива дискусија, што је свакако добро, она се не може сматрати до краја успешном уколико се није завршила неком врстом закључног коментара и давања повратне информације учесницима. Повратне информације морају бити конкретне, увремене, јасне. Оне нису нужно везане за крај неке активности. Сасвим је примерено да их ученици добијају и док траје активност. У току дискусије, на пример, наставник може да каже ученику да је поставио добро питање, да је нешто добро повезао или аргументовао. Може, наравно, да му каже и да у нечему што је рекао има елемената дискриминације, да користи увредљиве изразе, да су примери стереотипни или пуни предрасуда и сл. Повратна информација може да буде и инструктивна, у том смислу да се ученику укаже да у дискусији није изнео много аргумената, а да их, на пример, може наћи у одређеној књизи. Похвале су моћно средство мотивисања ученика. Посебно треба дати признање групи за њен рад, без обзира на сам продукт, уколико су чланови добро сарађивали. Може се увести правило да се аплаузом награђују интересантна решења, добри примери или исказана иницијатива.

Како је већ речено, приручник није припремљен тако да буде збирка готових сценарија активности. Он садржи, за сваку област, по неколико могућих примера како радити са ученицима (укупно преко 35 предлога). Неки од њих су преузети из постојећих материјала или модификовани, а неки су наменски припремљени за овај приручник. Помоћ наставницима у креирању активности пружиће **База примера добре праксе** Грађанског васпитања (биће доступна на сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања), која ће бити формирана на основу конкурса који ће расписати ЗУОВ уз подршку УНИЦЕФ-а.

У процесу планирања треба имати у виду да се **многе од активности могу вишеструко користити**. У оквиру скоро свих активности на различитим садржајима могућ је допринос достизању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, емпатичност, дискриминацију и друге исходе овог изборног програма у првом циклусу.

Посебну пажњу у процесу планирања и остваривања програма добија избор подстицаја, зато што они имају важну функцију у увођењу ученика у област и у представљању садржаја. Уколико је подстицај добро изабран он ће мотивисати ученике да учествују у раду. Он треба да буде примерен садржају и узрасту ученика и да има елементе провокативности, то јест да има капацитет да изазове реакцију код ученика (за, против), да ствара когнитивни несклад или сумњу у истинитост. Посебно су добри они подстицаји који наводе ученике да траже додатне податке, како би били сигурни у свој став о одређеној појави. Када наставник изабере подстицај треба да осмисли и неколико питања којима ће започети разговор са ученицима. Ученици од 1. до 4. разреда, иако немају велико животно искуство, сасвим добро могу да процене шта је спорно у неком примеру подстицаја, да искажу своје мишљење, заузму став. У том узрасту, наравно, нису довољно оснажени да аргументују своје мишљење, а то је управо оно што треба да вежбају и у чему треба да напредују. Зато је важно да наставник ученицима често поставља питања као што је *Зашто тако мислиш?* Приручник садржи примере подстицаја за све четири области, који се могу користити у раду са ученицима, али се очекује да наставници проналазе друге подстицаје који су актуелни за конкретан тренутак и окружење. Добри подстицаји могу бити и атрактивне слике/цртежи/фотографије, којих има и у приручнику, а наставник их може преузимати из различитих извора, па чак и сам припремати (на пример, фотографије оближње

реке препуне пластичног отпада). Цртеж испод је пример подстицаја за рад на теми о безбедном коришћењу интернета.

www.youtube.com

У остваривању програма, поред избора начина на који ће се радити са ученицима, наставник промишља и о материјалу који ће користити. Природа Грађанског васпитања је таква да што више треба користити **актуелне информације**, локалног или глобалног карактера, које су доступне у електронским медијима, новинама, интернету, а одговарају садржају програма и узрасту ученика. Такви су догађаји, на пример, пандемије или елементарне непогоде. Уколико се догоди земљотрес у некој земљи у окружењу и Република Србија пошаље материјалну помоћ и спасиоце да помогну у тражењу настрадалих, а грађани се организују да преко Црвеног крста доставе неопходне ствари, свакако да је погодно да се са ученицима ради на садржајима из програма, као што су опште добро, одговорност, солидарност и волонтеризам, грађански активизам. Спирални програм и флексибилно планирање управо то омогућавају.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ

Праћење и вредновање ученика у Грађанском васпитању се остварује у складу са Правилником о оцењивању у основној школи. Постигнуће ученика се изражава описном оценом.

У праћењу и вредновању могу се пратити следећи показатељи:

- начин на који ученик учествује у активностима;
- како прикупља податке;
- како образлаже и брани своје ставове;
- квалитет постављених питања;
- способност да се нађе веза међу појавама;
- навођење примера;
- промена мишљења у контакту са аргументима;
- разликовање чињеница од интерпретације;

• извођење закључака;
• прихватање другачијег мишљења;
• примена наученог;
• предвиђање последица;
• креативност решења;
• како ученици међусобно сарађују;
• како решавају сукобе мишљења;
• како једни другима помажу;
• испољавање иницијативе;
• начин превазилажења тешкоћа;
• критичко мишљење.

Како је највећи број активности ученика, у оквиру часова Грађанског васпитања, организован кроз групни рад, то значи да наставник треба да има јасне критеријуме праћења напредовања у групи, који су и ученицима познати. Објективност праћења и вредновања може се постићи уколико се наставник не ослања на општи утисак, већ унапред одреди елементе праћења и пажљиво бележи понашање ученика и уколико су ученици унапред упознати шта се прати и вреднује. За те потребе може се користити табела која следи.

Групни рад	Елементи процене са показатељима		
	НИВО ПОСТИГНУЋА	РАД У ГРУПИ	ПОЗНАВАЊЕ ТЕМАТИКЕ
ВИСОК	Ученик сарађује са свим члановима групе, уважава њихове потребе, пажљиво слуша друге, поштује договоре групе, не касни, своје обавезе извршава на време и тачно.	Ученик поседује знања, показује спремност да прикупља нове информације, активно подстиче размену идеја и знања са члановима групе и уважава њихове идеје, често поставља питања која се односе на тему.	Ученик је у потпуности посвећен решавању задатка групе. Даје предлоге како решавати задатак.

Групни рад	Елементи процене са показатељима		
СРЕДЊИ	Ученик сарађује са члановима групе уз мање тешкоће, повремено има проблема у комуникацији али их самостално решава, своје обавезе извршава уз подсећање и опомињање.	Ученик поседује извесна знања и повремено учествује у размени идеја, повремено поставља питања која се односе на тему.	Ученик уз помоћ наставника и/или осталих чланова групе учествује у решавању задатка. Ретко има предлоге како решавати задатак али кад га добије ради по њему. Повремено има активности које не доприносе решавању задатка.
НИЗАК	Ученик повремено има сукобе у којима напада особе а не проблем, када му се на то укаже није склон да промени понашање, своје обавезе извршава ретко и делимично.	Ученик поседује мало знања и показује малу спремност да прикупља нове информације, ретко учествује у размени идеја, ретко поставља питања која се односе на тему.	Ученик минимално доприноси решавању задатака. Нема предлоге како решавати задатке и када добије предлоге слабо их реализује.

ПРОДУКТИ АКТИВНОСТИ

Од увођења Грађанског васпитања инсистирало се на продуктима активности ученика, јер имају више функција. Они се могу користити у току рада на неком садржају као вид документовања процеса учења и активности ученика, при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу користити и ван учионице на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе. То могу бити постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања и друго. Са развојем технике они су све чешће фотографије и кратки филмови, али не би требало одустајати од класичних постера, посебно када су у питању ученици првог циклуса, јер њихова припрема захтева више заједничког рада.

КОРЕЛАЦИЈА

Природа изборног програма Грађанско васпитање је таква да се лако могу правити функционалне везе са многим наставним и ваннаставним садржајима и активностима ученика, као и са етосом школе и пројектима који се у њој реализују. У уводном делу за сваку област нешто је више о томе речено, а у прилозима на крају Приручника налази се материјал који је подршка прављењу корелације са наставом обавезних предмета, са фокусом на Српски језик.

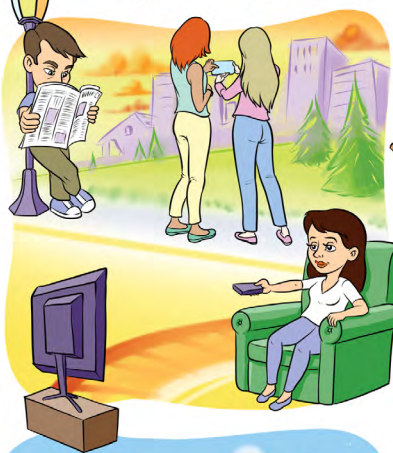
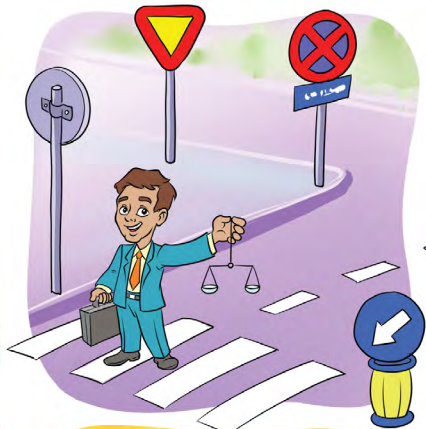
Предност Грађанског васпитања у првом циклусу основног образовања и васпитања је што га најчешће реализацију учитељи и самим тим имају значајно веће могућности да садржаје овог изборног програма прожимају кроз све што раде са ученицима. Сваки облик интегрисане, **тематске наставе** је погодан за Грађанско васпитање, као и **пројекти** у којима ученици користе и унапређују знања и вештине стечене у различитим предметима и програмима.

КРАЈ ЦИКЛУСА – КАКО СМО РАДИЛИ И ШТА СМО ПОСТИГЛИ

Независно од тога да ли ће ученици изабрати Грађанско васпитање у другом циклусу, на крају првог циклуса потребно је извршити неки вид **рекапитулације** о томе шта се све дешавало током четири разреда, са посебним освртом на део где су ученици спроводили акције. Тај осврт наставник може осмислити на различите начине (спонтани разговор, писање састава, прављење речника кључних појмова, квиз, прављење изложбе на основу сачуваних продуката...), али са истим циљем да ученици постану свесни знања која су стекли, ставова и вештина које су развили, а који су значајни за одговоран живот у демократски уређеној заједници. Осврт би требало да садржи процењивање следећих елемената: каква је била сарадња у групним активностима, колико смо били отворени за различитости, колико знамо о људским правима и проблемима неравноправности, како смо решавали сукобе, колико смо били одговорни за сопствене поступке, колико смо критички промишљали, колико смо били толерантни и солидарни, да ли смо препознавали опасности и знали коме да се обратимо за помоћ, да ли смо се понашали на начин који не угрожава друге људе и животну средину, да ли смо у дискусији показивали вештину активног слушања, да ли смо износили ставове засноване на аргументима, да ли смо комуницирали на конструктиван начин, како смо прикупљали и обрађивали податке, да ли смо изградили став да треба штитити и поштовати људска права. Подразумева се да се све ово мора и може прилагодити ученицима 4. разреда, пре свега њиховом речнику и примерима који одговарају њиховом искуству.

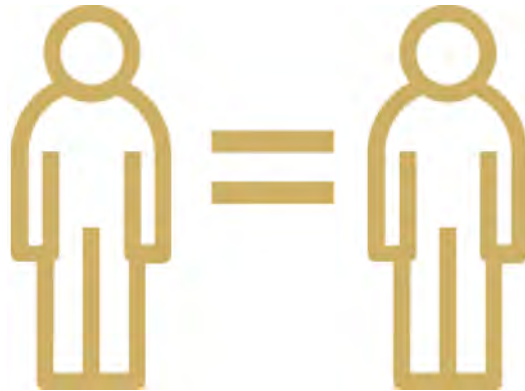

ТЕКСТОВИ ПО ОБЛАСТИМА

ЉУДСКА ПРАВА

*„Данас је почело јуче,
И део је нашеј планета:
Дечја права се не уче,
Већ се живе свакој дана.“*
Дејан Алексић

УВОД У ОБЛАСТ

У програмима за сва четири разреда прво место је, с разлогом, добила област људских права, јер њен садржај представља **неопходну основу** за све оно чиме ће се ученици бавити у другим областима и кореспондира са **циљем** Грађанског васпитања који у први план ставља одговоран однос према сопственим и туђим правима.

Ученици се постепено уводе у област преко **кључних појмова садржаја** као што су: лични и групни идентитет; осећања, потребе, вредности и права; права детета; заштита и кршење права; различитост; равноправност; осетљиве друштвене групе; дискриминација; стереотипи и предрасуде; потребе појединца и опште добро, одговоран однос према свету у коме живимо.

Ова широка област у програмима за сваки разред има **поднаслов** из ког се види да се ученици „воде“ кроз људска права од познатог ка мање познатом, од локалног ка глобалном. У првом разреду људска права се посматрају кроз перспективу *Ја и дрући у одељењу*, а у четвртм *Ја и дрући на планети Земљи*.

Прегледом **исхода** који одговарају овој области може се видети каква су очекивања на крају првог циклуса, то јест шта ће ученици знати и умети. Од ученика се очекује да се **понашају** на начин који

не угрожава потребе, права и осећања других; да **препознају** примере поштовања и кршења права детета у свом окружењу, у причама и филмовима; да **траже помоћ** у ситуацијама кршења својих и туђих права; да могу **навести** и својим речима објаснити основна права детета садржана у Конвенцији о дечјим правима; да **прихватају и образлажу** на примерима из живота да свако дете има иста права без обзира на различитости, да **препознају** у свом окружењу примере неједнаког поступања према некој особи или групи на основу неког њиховог личног својства.

У складу са очекиваним исходима наставник осмишљава сопствене и ученичке активности. Као што се у наведеном стиху Дејана Алексића потенцира на томе да није довољно само учити о правима детета, већ их треба и „живети“ сваког дана, допринос у достизању наведених исхода у овој области даје не само рад у оквиру Грађанског васпитања, већ много тога што се дешава у оквиру **наставних и ваннаставних активности**. Велики допринос могу дати активности на часовима одељењског старешине, а не треба потценити ни потенцијал који имају посете изабраним институцијама у локалној заједници, или гостовања особа чије професионално и лично искуство може ученицима приближити неке садржаје из програма. Може се рећи да је ова област повезана и са школским **етосом**, као и са неким **пројектима** који се спроводе у школама. Као пример може да се наведе пројекат Ужичког центра за права детета под називом „Образовање за права детета“, чији је циљ стварање такве опште климе у установи у којој се подразумева поштовање права и где то постаје стандард који важи за све и увек. У оквиру пројекта постоји пројектни сајт <https://www.opd.org.rs/> који, поред приручника за рад са децом у области права детета и приручника за рад са наставницима, садржи и инструмент за процену остварености права детета у образовно-васпитном систему, а може се наћи под називом *Индекс – индикатор остварености права деце у образовном систему*. У оквиру пројекта развијен је и *ресурс пакет* кога чине различити помоћни материјали чија је улога да помогне у ефикасној примени развијених мера и процедура и да осигура постављене стандарде квалитета. *Ресурс пакет*, доступан на наведеном линку, садржи едукативне материјале, правилнике, сценарије часова о правима детета, стандарде квалитета појединих сегмената образовања за права детета, упутства и приручнике, што може послужити наставницима у раду на достизању исхода из ове области у Грађанском васпитању.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ САДРЖАЈА

► ПОТРЕБЕ И ПРАВА

Потребе представљају стање физиолошког, психолошког или социјалног недостатка, неопходног за функционисање организма, који мора бити задовољен да би се преживело. Сви људи имају исте или сличне потребе, а оно што појединце и припаднике/припаднице различитих група разликује је начин на који се потребе задовољавају.

У основне људске потребе спадају физиолошке потребе (потреба за храном, водом, кисеоником, сном, пражњењем бешике и црева, сексуална потреба и потреба за активношћу), потреба за сигурношћу (заштита живота, физичка и психичка безбедност, здравље), потреба за припадањем и љубављу (однос и прихватање од других људи), потреба за поштовањем (за стабилном сликом о себи, самопоштовањем, уважавањем од стране других, слободом, угледом и сл.), потреба за самоостварењем (за реализацијом

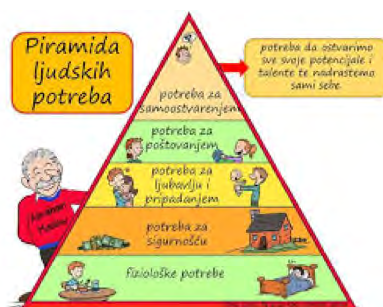
свих својих потенцијала), сазнајне и естетске потребе. Задовољење свих наведених потреба омогућава особи да сазрева и да се развија као људско биће.

www.b92.net

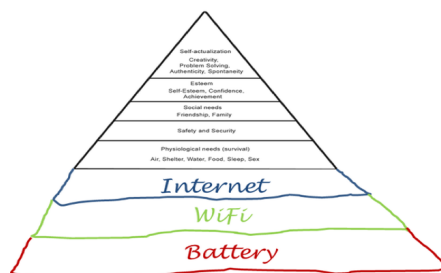
Због универзалног карактера основних људских потреба оне се повезују са основним људским правима – свако људско биће има право да оствари основне потребе које омогућавају живот, безбедност и развој свих људских потенцијала. Та права признају међународна документа, као што су Општа декларација о људским правима или Конвенција о правима детета.

Овом тематиком највише се бавио амерички психолог Абрахам Маслов, који је развио теорију о хијерархији потреба и која се често приказује као пирамида, што указује на то да ће се више потребе појавити само ако су ниже задовољене. За ученике је довољно да разумеју да гладно дете нема друге потребе и да се не може развити као оно дете коме су базичне потребе задовољене.

www.maminovreme.org

У данашње време, у којем технологија заузима изузетно важно место у животу људи, Масловљева пирамида потреба шаљиво је проширена „новим потребама“. Да то није претеривање може се уочити код младих широм света, који започињу дан тако што прво „нахране“ свој мобилни телефон струјом, па тек онда себи спремају доручак.

www.twitter.com

► ЛЉДСКА ПРАВА

Људска права се заснивају на најосновнијим људским потребама које има свако људско биће и чије је задовољење неопходно да би људи могли да живе и да се развијају. Она су део природног права човека, што значи да су то урођена права сваког људског бића. У складу са **Општом декларацијом о правима човека** (Декларација коју су Уједињене нације усвојиле 1948. године), сва људска бића се рађају слободна и једнака у достојанству и правима. То значи да, без обзира на порекло, расу, пол, језик, верско опредељење и друге разлике, сваком људском бићу треба да се омогући да задовољи све своје потребе, развије све своје потенцијале и живи срећно и достојанствено. У супротном, његова људска права су угрожена. Једина ограничења у поштовању права и слобода јесу она одређена законом, а којима је циљ обезбеђење поштовања права и слобода других људи.

Под појмом *основна људска права* мисли се, пре свега, на право на живот, заштиту физичког и моралног интегритета појединца, заштиту од тортуре и дискриминације по било ком основу, једнакост пред законом, да нико не може бити проглашен кривим без одлуке суда, као и остала права. Када се каже „и остала права“, важно је имати у виду да развој људских права није окончан. Због тога се изучавање људских права стално проширује и допуњава новим правима. Наведена права су она око којих постоји универзална сагласност. Она се сматрају императивним, то јест апсолутно обавезним, због тога што их морају поштовати и оне државе које се нису обавезале.

У периоду до Другог светског рата људска права нису била део међународног права, већ су спадала у унутрашњу надлежност сваке државе. Нико није имао право да се меша у то каква су била права грађана у одређеној земљи. То се сматрало унутрашњом ствари сваке државе. Сагледавајући, међутим, шта је све учињено против човекове личности током Другог светског рата, створила се потреба да та права постану предмет међународне заштите. Данас ниједна држава не може да тврди да су људска права у њеној искључивој надлежности, те да може да их призна, не призна или крши.

Држава има обавезу да се уздржава од кршења људских права, да спречи и кажњава њихово кршење и да створи услове за њихово спровођење.

► ПРАВА ДЕТЕТА

Конвенција о правима детета (усвојена 1989. у Уједињеним нацијама), први је значајан документ који предвиђа посебну заштиту детета, то јест издваја децу као посебно осетљиву групацију, која захтева специфичну заштиту. Она се заснива на четири општа принципа (права):

- право на недискриминацију (сва права се односе на сву децу без изузетка);
- право на уважавање најбољег интереса детета (интерес детета иде испред интереса одраслих);
- право на живот, опстанак и развој (деци не може бити прописана смртна казна, деца морају бити заштићена од свих врста злоупотреба, злостављања, насиља, експлоатације);
- право на партиципацију (дете има право да изрази своје мишљење и да то мишљење буде узето у обзир у свим питањима која га се тичу).

У Конвенцији постоји већи број права детета и она нису у хијерархијском односу, јер нема више или мање важних права, сва су подједнако значајна. Свако право у одређеној ситуацији за поједино дете може постати најзначајније и његово остваривање, то јест заштита, постаје приоритет. Наведена четири принципа, међутим, издвајају се због тога што се без њиховог поштовања ниједно дуго право не може у потпуности остварити.

Конвенција о правима детета, коју је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација, а потписник је и наша земља, најважнији је међународни документ који одређује основна права деце. Светски дан права детета обележава се 20. новембра, а интересантно је да га је установила Генерална скупштина Уједињених нација 1954. године, много пре усвајања Конвенције.

Свако дете има право на очување и континуитет идентитета, приступ култури, породици порекла. Дете има права да живи у породичној средини (породицу треба тумачити широко, што значи да може да живи са једним родитељем или сродницима), и да редовно одржава личне односе са оба родитеља и члановима породице, изузев ако то није у најбољем интересу детета (о чему одлуку доноси суд).

Деца имају право да одрасли о њима брину, да их заштите и да су безбедна. То укључује *емоционалну бригу* као основну потребу која подразумева развој сигурне осећајне везаности, љубав, сигурне међуљудске везе и *сијурносџ геџеџа*, која подразумева право на заштиту од свих врста физичког и менталног насиља, повреда, злостављања, сексуалног злостављања, деградирајућег понашања, експлоатације, наркотика, криминала, оружаних сукоба и сл.

Дете има право на здраво окружење и бригу о дечјем физичком и менталном здрављу, право на терапију, лечење и негу, избор третмана у односу на ризике и могуће нежељене ефекте, право на информисање и лично одобрење за одређене терапије, у складу са узрастом. Дете има право на доступност и квалитет образовања, укључујући формално и неформално образовање током раног детињства, окружење прилагођено стицању знања, поштовање и могућност остваривања амбиција.

Дете има право на партиципацију, на учешће у свим питањима и поступцима који га се тичу. Оно треба да добије информацију, има право да изрази сопствено мишљење и да се том мишљењу посвети одговарајућа пажња.

Право и принцип најбољег интереса детета су приоритети у свим поступцима процене и одлучивања о детету. Најбољи интерес детета је сложен и прилогодљив стандард, што значи да је у сваком конкретном случају неопходно утврдити шта је најбољи интерес детета (у складу са датим околностима, конкретном ситуацијом и потребама детета). У процени најбољег интереса детета потребно је узети у обзир рањивости детета. То подразумева инвалидитет, припадност мањинској групи, статус избеглог, расељеног или лица у азилу, да је дете било или јесте жртва злостављања, да живи на улици или у окружењу које је небезбедно и сл., због чега је обавезно планирање мера за опоравак.

Члан 42 Конвенције, обавезују њене потписнике да на одговарајући начин упознају децу са принципима и одредбама овог документа. На крају Приручника, у прилогу 5, налази се табела у којој је дат садржај Конвенције у облику прилагођеном узрасту ученика.

► КРШЕЊЕ И ЗАШТИТА ПРАВА

Последице кршења права детета су далекосежне, како за конкретну особу тако и за цело друштво. Кршења права могу бити масивна, као што је то случај у ратним условима када је угрожено право на живот, али могу бити и мање „видљива“, а веома озбиљна. Кад год је детету ускраћено, на пример, право на партиципацију, на квалитетно лечење или школовање, када је дискриминисано или трпи насиље, у зони смо кршења права и неопходно је реаговати.

Заштита од кршења права детета остварује се на различите начине и на различитим нивоима. На највишем нивоу Комитет за права детета врши надзор, то јест сталну проверу напретка спровођења Конвенције, а држава је у обавези да редовно подноси извештај Комитету. На нивоу образовног система, између осталог, примењује се *Правилник о протоколу поступања у случајевима насиља, злостављања и занемаривања*, што су најчешћи видови кршења права детета у школи. За ученике у првом циклусу, међутим, довољно је да достигну два важна исхода у вези са овим кључним појмом садржаја. Треба да буду оспособљени да, за почетак, препознају примере кршења права детета, а затим и да траже помоћ у ситуацијама кршења својих и туђих права. За први исход може се рећи да је когнитивни, сазнајни и до њега се најлакше долази ако ученици имају што више прилика да на конкретним примерима из свакодневног живота, као и из књижевности и филмова, препознају кршење права детета. Посебно су добри они примери у којима то није одмах видљиво, већ захтева промишљање, анализу и разговор у групи (погледати предлог активности под називом *Шта ти није како треба*). Други исход се надовезује на први и припада вољним исходима који се манифестују на нивоу понашања особе. То значи да није довољно знати Конвенцију о правима детета, нити је довољно препознати примере кршења права уколико нема реакције, то јест ако особа остане пасивни посматрач. Зато је рад на упознавању са ситуацијама кршења права (сопствених и туђих), неодвојив од рада на питањима одговорности. Од ученика на овом узрасту се очекује да зна чија је одговорност и обавеза да се бави ситуацијама кршења права у школи, као и да зна да је његова обавеза и одговорност да не ћути ако нешто зна о томе. На наставницима је да континуирано стварају атмосферу у којој се указивање на кршење права сматра очекиваним и добрим понашањем, а не „тужакањем“. Исходи на нивоу понашања обично захтевају више времена, јер се поступно достижу, то јест не могу се научити као лекција, али зато кад се једном достигну показују трајност и доследност.

Ако се има у виду да је циљ Грађанског васпитања подстицање развоја личности која је одговорна према својим правима и правима других, јасно је да тематика кршења права прожима скоро све кључне појмове садржаја овог изборног програма. Није претерано рећи да у раду са ученицима на различитим садржајима, у многим активностима могу разматрати питања права, кршења права, обавеза и одговорности. То је и неопходно, јер уколико се површно обраде ова питања може доћи до погрешног схватања права, без обавеза и одговорности, то јест схватања да су наша лична права важнија од туђих, да наше жеље морају бити остварене, да сваки пут кад нам се нешто не свиђа то сматрамо кршењем наших права и сл.

► ЗАБЛУДЕ О ПРАВИМА ДЕТЕТА

Иако Конвенција о правима детета постоји деценијама још се могу чути нека њена погрешна тумачења. У наставку су наведене неке од најчешћих заблуда и за сваку од њих дато је кратко објашњење.

Нека њправа су важнија од других.

НЕТАЧНО. Нема *више* или *мање* важних права, не постоји њихова хијерархија. Свако право може у одређеној ситуацији да постане најзначајније за поједино дете или његово ближе окружење.

Конвенција не обавезује, јер није закон.

НЕТАЧНО. Иако првобитно усвојена од стране Генералне скупштине УН, Конвенција постаје обавезна кад је држава, тј. њен парламент усвоји.

Деца имају њправо да раде шња хоће.

НЕТАЧНО. Права детета не значе апсолутну слободу чињења. Суштина права је да им се обезбеди живот и развој у сигурности и здравом окружењу, како би могли да остваре све своје потенцијале и дају допринос друштву и као деца и касније као одрасли.

Мала деца не моју да доносе одлуке.

НЕТАЧНО. Ниједно дете није толико мало да не може да изрази своју потребу, жељу или мишљење. Питање је само како то саопштава и како одрасли на то реагују. Мале бебе то чине покретима, мимиком и плачем, а старија деца речима. Уважавањем тако исказане потребе или жеље, одрасли дају могућност детету да на свој начин утиче на доношење одлуке.

Деца нису довољно зрела да учесњвују у доношењу „важних“ одлука.

НЕТАЧНО. Да ли је нека одлука важна за само дете знаћемо тек онда када га то питамо. У животу сваког детета и на свим узрастима постоје ствари које га се директно тичу и које су за њега важне. Много је

тема и садржаја у породици, школи или установи о којима дете може и треба да буде саслушано, а његово мишљење уважено.

Више ђрава за децу – мање ђрава за одрасле.

НЕТАЧНО. Смисао дечјих права није замена ауторитета или анархија, већ стварање предуслова за остваривање људских права сваког појединца без обзира на узраст.

Дајемо деци ђрава, а шћћа је са њиховом одговорношћу?

НЕТАЧНО. Као прво, не дајемо ми деци права, већ им она припадају рођењем. Учећи их да имају права, деца истовремено уче да та иста права припадају и другима. Залажући се за поштовање сопствених права, деца развијају осећај одговорности и поштовања права других појединаца и група. Исто тако, учествујући у доношењу одлука, деца лакше преузимају на себе и одговорност за њихову примену.

Највеће обавезе у остваривању Конвенције о ђравима деце шћћа ђриђадају родитељима.

НЕТАЧНО. Највећа одговорност и обавеза да се права деце што доследније и свестраније остварују је на држави. Држава је та која је потписала и ратификовала Конвенцију и она са својим органима и надлежним службама стоји као гарант да ће се та права и уживати у пракси. Према самој Конвенцији, међутим, улога родитеља је од највећег значаја и држава мора да поштује права и одговорност родитеља да усмеравају и саветују дете у вези са његовим правима, сходно развојним могућностима детета.

► ИДЕНТИТЕТ

www.flerkulturellefelleskap.no

Идентитет је реч латинског порекла (*identitas*) и значи истоветност. У психолошком смислу (тако се користи у овом приручнику) идентитет одређује:

- неку врсту различитости између људи
- доживљај себе као јединствене и трајне особе

Идентитет даје одговор на питање: Ко сам, шта сам, чему тежим? На ова питања сваки појединац дао би различит одговор. Неко би навео неку своју особину (нпр. весео, тврдоглав...), неко би навео националну припадност, или би се декларисао као навијач одређеног клуба. Неко би рекао своје име, неко би се одредио у односу на професију, веру, пол, хоби, језик који говори... Све су то елементи који чине сложени појам идентитет.

Осећање идентитета почиње да се формира у детињству, а нарочито током адолесценције када постоје и највеће кризе идентитета, мада се може рећи да се његово обликовање одвија током целог живота. У процесу формирања идентитета значај имају особе из најближе околине, као и систем социјалних вредности заједнице у којој појединац живи. Према Ериксону, осећање личног идентитета засновано је на запажању самоистоветности и непрекидности постојања у времену и простору, као и опажања чињенице да други људи запажају и признају ову чињеницу. Појединац који је стекао осећање личног идентитета има доживљај континуитета између онога што је био некада, што је данас, као и онога што замишља да ће тек бити.

У појашњењу идентитета може се користити метафора лука јер се састоји од већег броја слојева. Споља су „мање важни“ слојеви које особа најлакше вербализује (на пример, *ја сам ученица и волим да илегално серије*). Испод су важнији, али скривенији слојеви који у већој мери одређују нечији идентитет.

За ученике првог циклуса довољно је да схвате три ствари о идентитету.

Прва је да не постоје две идентичне особе на свету, односно да је свако од нас личност за себе. То је важно због рада на прихватању различитости.

Друга је да постоји директна веза између идентитета и права детета. Дете има право на лични и породични идентитет који стиче рођењем. Они се састоје од више информација, али за ученике је довољно да знају да су то, пре свега, лично име, информација о томе ко су његови родитељи и сродници, држављанство, време и место рођења.

Трећа је да се идентитет може угрозити на различите начине, заправо све оно што утиче на формирање идентитета може да утиче и на његово губљење. На пример, смрт драге особе, изложеност насиљу, немогућност да се користи матерњи језик, напуштање домовине... За ученике који све више користе друштвене мреже и интернет важно је да знају да заштите свој идентитет. У ту сврху могу користити савете на сајту <http://www.stitzaidentitet.info/>.

Идентитет је важан појам програма Грађанског васпитања јер омогућава правилно схватање многих других појмова. Неопходан је, на пример, у раду на проблемима деце која су била принуђена да избегну из своје земље, раставе се од породице, напусте дом, живе без личних докумената и могућности да користе матерњи језик. Уколико се проблематика избеглиштва посматра са становишта идентитета онда је јасно да обезбеђивање хране и смештаја за људе у таквој ситуацији није довољно, већ је потребно обезбедити и друге ствари којима се штити њихов идентитет, као што су пронаћи им сроднике, омогућити им да говоре матерњи језик, уче о историји своје земље, или практикују обичаје краја где су рођени.

► ГРУПНИ/ДРУШТВЕНИ ИДЕНТИТЕТ

Групни/друштвени идентитет односи се на оно по чему је појединац сличан осталим члановима групе којој припада. Групни/друштвени идентитет омогућава појединцу да опстане у друштву и да покаже да прихвата друштвена очекивања и друштвене улоге. Групе којима појединац припада утичу и на формирање личног идентитета.

www.pshoverzum.com

Свако друштво настоји да, путем механизма којима располаже, утиче на појединце тако да прихвате постојеће културне обрасце. Постоји, дакле, организован, континуиран и систематизован утицај културе и друштва на човека. Тај процес се зове социјализација.

► ОСЕЋАЊА

Основне емоције су урођене реакције на дражи и то су срећа, шума, љубав, сиромаштво, сиромаштво, јако и изненађење. Постоје и сложене емоције као што су љубав, завист, понос или љубомора, које се постепено развијају у раном детињству. Све оне су саставни део живота човека и мада су тако свеприсутне и значајне у нашем животу, ни у школи ни у породици се не ради много на осећањима. Подразумева се нека врста спонтаног, искуственог учења. Препознавање и уважавање сопствених и туђих осећања, као и начин изражавања емоција се, међутим, учи и може се унапређивати, а то је повезано са ефикасношћу функционисања појединца у заједници. Значај осећања за Грађанско васпитање може се кратко изразити Аристотеловом мишљу о томе да се свако може наљутити – то је лако, али наљутити се на праву особу, у правој мери, у правом тренутку, из правога разлога и на прави начин – то није лако.

Како осећања прожимају целокупан човеков живот, рад на њима не би требало везивати само за једну активност и само за 2. разред, како је наведено у програму, у оквиру области *Људска љубав*. Постоји велики простор да се ученици тиме баве радећи на другим садржајима, у оквиру других области и током сва четири разреда, што концепт спиралног програма омогућава. Рад на сукобима или на солидарности, на пример, немогућ је уколико се не разговара и о осећањима.

За узраст ученика у првом циклусу сасвим је примерено радити на правилном именовању осећања, јер се показало да често не умеју да вербализују како се осећају, посебно у ситуацијама мешаних емоција. Може се, на пример, догодити да ученик мисли да је бесан и бурно реагује, а заправо је тужан или уплашен и било би примереније другачије понашање. Зато има смисла да у раду на различитим

садржајима и користећи различите начине рада, наставник поставља питања ученицима о томе како се неко осећао, како се понашао у односу на то, да ли су и други препознали да се тако осећа и сл.

У литератури о емоционалној интелигенцији читалац може наћи израз „управљање емоцијама“. Да би се избегло погрешно схватање речи *управљање* треба знати да се не ради о сузбијању емоција, њиховој контроли, лажном представљању или неком виду манипулације осећањима. Напротив, у основи управљања налази се свест о томе шта осећамо, као и мисли зашто се тако осећамо. Прецизност којом исказујемо осећања (у складу су са мислима) и прецизност којом препознајемо туђа осећања, умањују могућност неспоразума и конфликта. О томе се сасвим успешно може разговарати и са ученицима првог циклуса, користећи различите примере са тематиком која им је блиска, „као да ситуације“, играње улога и друге начине рада којима се подржава испољавање осећања на одговарајући начин и умањује могућност да нечија осећања буду повређена.

www.talas.rs

► РАВНОПРАВНОСТ МУШКАРАЦА И ЖЕНА

www.atina.org.rs

Људи се рађају, углавном, као припадници мушког или женског пола, али су научени да буду девојчице, девојке и жене, то јест дечаци, младићи и мушкарци. То значи да уче „одговарајућа“ понашања, ставове, улоге и односе, што чини њихов **родни идентитет**. У традиционалним друштвеним односима, привилегован положај имају мушкарци и дечаци, док су девојчице и жене подређене и зависне од мушкараца. У преношењу традиционалних родних улога и односа, а тиме и родних неравноправности, учествује породица, али и многи други фактори, као што су образовне, културне и друге установе,

религија, обичаји. У свакодневном животу деца имају много модела традиционалних родних улога, које лако усвајају и често доживљавају као „природне“ и једино могуће.

Економске и друштвене прилике су променљиве, а култура динамична, тако да се родне улоге и односи мењају – од неравноправности ка потпуној равноправности. Уставом и законима у Србији се гарантује равноправност жена и мушкараца, али стање у различитим областима показује да још постоје значајне разлике у учешћу, моћи и приступу ресурсима између два пола, на штету жена. Поред бројних примера који то доказују, ученицима првог циклуса треба дати оне које могу разумети, то јест треба избегавати примере који, иако тачни и релевантни, остају за ученике далеки, апстрактни. Ученицима се, на пример, може указати на чињеницу да у групи људи који су старији од 65 година и живе у Београду има 8,7% неписмених жена и само 1% неписмених мушкараца, или да има 23,1% жена које су издржаване (немају сопствене приходе), а само 2,2% издржаваних мушкараца (податак је преузет из рада Анкице Кубуровић, *Родна неравноправност на примеру социодемографских структура становништва у Београду*, 2007). Интересантан је и податак да је значајно више жена које раде у школама и домовима здравља, али су директори чешће мушкарци. Жене су ретко председнице општина, директори банака и сл. Сви ови подаци треба да подстакну ученике да промишљају о доступности школовања или рада и зарађивања мушкараца и жена.

► ОСЕТЉИВЕ ДРУШТВЕНЕ ГРУПЕ

Осетљиве друштвене групе, као што су: деца и старије особе, особе са инвалидитетом и интелектуалним потешкоћама, хронично болесне особе, особе са менталним болестима, особе различите сексуалне оријентације, етничке и националне мањине, материјално угрожене особе и породице, избегле и расељене особе, бескућници, незапослене особе, због специфичних разлика, захтевају подршку друштва како би имале **исте шансе** и могле равноправно да се укључе у живот заједнице и остваре своје потребе и права.

www.rtv-vranje.rs

Не постоји коначна листа осетљивих друштвених група, па се у неким земљама, у зависности од различитих фактора, различите групе сматрају осетљивим/маргинализованим. За идентификацију ових група користе се специфични показатељи у зависности од нивоа развијености заједнице (нпр. у неким земљама бескућници су осетљива друштвена група, а у неким другим, социјално јаким државама, то нису јер их и нема). Припадници тих група имају најлошији квалитет живота, као и највише тешкоћа да остваре своје потенцијале. Осетљивим групама су тешко доступне могућности да остваре основна права и потребе као што су: образовање, становање, посао, здравствена права и социјална подршка, културни и други ресурси.

► СТЕРЕОТИПИ И ПРЕДРАСУДЕ

Стереотипи (генерализације) су уопштене представе о особинама припадника неке групе. Примењују се на сваког појединца из групе. Могу бити позитивни и негативни. Позитиван стереотип је, на пример, да сви дечаци воле фудбал, а негативан да су девојчице плашљиве. Стереотипи често доводе до **предрасуда** – негативних ставова према припадницима неке групе (народима, појединцима, институцијама...). Предрасуде су праћене емоцијама, тешко се мењају и утичу на понашање појединца. Људи су мање или више склони да генерализују, уопштавају, зато је важно препознати штетне стереотипе, који могу да доведу до опасних последица.

Многе бајке и филмови снимљени по њима, на којима генерације деце одрастају, садрже, нажалост, многе стереотипе и предрасуде. Заједничко за ликове Снежане, успаване лепотице и Пепељуге, на пример, поред тога што су све три лепе беле девојке, јесте то што оне ништа не чине на промени своје ситуације, већ их спасава снажни, шармантни принц. Још једна од уобичајених појава у бајкама јесте та да су жене везане за кућу, то јест да само оне раде кућне послове – једини начин на који Бела из „Лепотице и звери“ може да спасе оца јесте да буде служавка код Звери, Пепељуга је осуђена на чишћење пода, док Снежана мора да опслужује седам патуљака. Интересантно је да су женама, а не мушкарцима, чешће додељене и улоге опасних ликова, као што су вештице, зле маћехе или безобразне полусестре (нема вештаца, очуха или полубрата). Било би добро да при обради неких књижевних садржаја наставник подстакне ученике да препознају и образложе примере стереотипа и предрасуда.

Највећи стереотипи о мушкарцима

- Јаки
- Моћни
- Практични
- Активни
- Објективни
- У јавној сфери
- Мушкарци су мање осећајни од жена
- Мушкарци стално мисле на секс

Највећи стереотипи о женама

- Нежне
- Слабе
- Непрактичне
- Пасивне
- Субјективне
- У приватној сфери/у кући/домаћице
- Жене су лоши возачи
- Све жене желе да се удају и роде децу

► ДИСКРИМИНАЦИЈА

Неједнако поступање према особи или некој групи на основу неког личног својства (пол, узраст, вера, националност, образовање, инвалидитет), доприноси кршењу права и достојанства особе. Начело једнакости и забрана дискриминације загарантовани су Уставом. Влада Републике Србије донела је неколико важних докумената који се тичу кршења људских права и антидискриминационих закона.

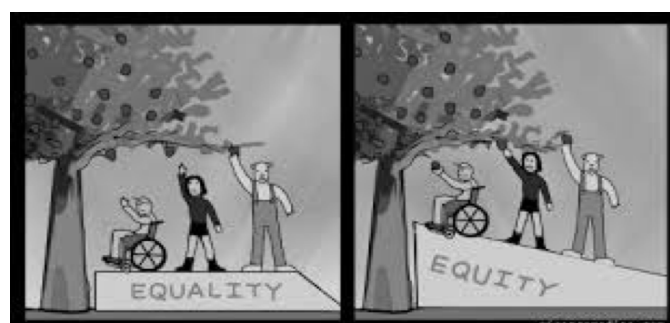

www.antidiskriminacija.rs

Република Србија је 2009. године донела **Закон о дискриминацији**, у којем се по први пут појмови „дискриминација“ и „дискриминаторско поступање“ дефинишу као свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање у односу на лица или групе, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, генетским особеностима, здравственом стању, инвалидитету, старосном добу, изгледу и другим стварним или претпостављеним личним својствима.

У Републици Србији **Закон о основама система образовања и васпитања** доследно прокламује вредности и ставове својствене демократском друштву. У члану 110 се забрањује дискриминација која се „заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, статусу мигранта, односно расељеног лица, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, социјалном и културном пореклу, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, сметњи у развоју и инвалидитету“.

До дискриминације, међутим, може доћи чак и онда када постоје добре намере и поштовање принципа једнакости. То се дешава када се пружају једнаке могућности онима који су неједнаки. Дата слика то доста јасно илуструје јер показује да постоје ситуације где једнакост (equality) није решење, већ се тражи решење које обезбеђује праведност (equity). У раду са ученицима на овој тематици може се користити и прича о лисици и роди.

www.pars.rs

www.borovo1weebly.com

► ПРАВО НА ЗДРАВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

Није тешко уочити да је очување животне средине претпоставка опстанка читавог човечанства. То је кључан фактор за одржање здравља људи и просперитета друштва. Из тога логично произлази да се право на здраву животну средину утврђује као једно од основних људских права, пре свега на међународном нивоу, али су га усвојиле и поједине државе, те тако потврдиле на локалним нивоима.

Свако има право на здраво окружење, јер се сматра предусловом за остваривање осталих људских права, укључујући право на живот, храну, здравље и адекватан животни стандард. На то делимично упућује право на здравље утврђено у Међународном споразуму о економским, социјалним и културним правима (ICESCR), где се напомиње да државе морају остварити право на здравље, између осталих корака, путем побољшања свих аспеката хигијене животне околине. Такође је препознато у широком спектру регионалних инструмената о људским правима, као што је Сан Салвадорски протокол, као и успостављањем Мандата УН-а за посебне поступке о људским правима и животној средини 2012. године.

Конференција Уједињених нација о заштити животне средине и развоју (УНЦЕД), одржана јуна 1992. у Рио де Жанеиру (Бразил), била је највећа од свих икад одржаних конференција Уједињених нација. Присуствовало је близу 10.000 званичних представника из око 150 земаља, укључујући и 116 националних политичких лидера. Конференција је добила и велики медијски простор, јер је процењено да је то од великог значаја за све људе.

Учесници Конференције нису се усагласили по многим питањима због различитих економских интереса и традиционалних, дубоко укорених вредности. Овај самит је, ипак, успео утолико што је

по први пут повезао питања развоја и заштите животне средине. Резултат представља и потписивање и усвајање неколико важних докумената:

- Декларација о животnoj средини и развоју – познатија као Рио декларација;
- Конвенција о промени климе;
- Конвенција о биолошкој разноврсности;
- Принцип о управљању, заштити и одрживом развоју свих типова шума;
- Акциони план одрживог развоја у 21. веку, назван „Агенда 21“.

Један од кључних докумената усвојених на самиту у Рио де Жанеиру је **Агенда 21** – декларација о намерама и обавезивање на одрживи развој у 21. веку. На око 500 страница налази се 40 поглавља – од теме сиромаштва, заштите атмосфере, шума, водених ресурса, преко здравства, пољопривреде, еколошки здравог управљања биотехнологијом, до питања одлагања отпада. Новитет у односу на друге документе Уједињених нација представља признавање улоге тзв. „битних групација“, као што су жене, деца и омладина, пољопривредници и предузетници. То је била разлика у односу на претходну праксу која је искључивала све актере изузев националних влада и неколико фаворизованих посматрачких организација. Једно од поглавља „Агенде 21“ о битним групацијама је и поглавље о улози локалних власти у спровођењу принципа одрживости, који укључује решавање и социјалних и економских питања. На тај начин Агенда укључује цело друштво, или у најмању руку највећи могући пресек скупова, са свим расположивим ресурсима.

www.bif.rs

Државе би требало да предузму конкретне и прогресивне кораке, појединачно и у међусобној сарадњи, да развију, примене и одржавају одговарајуће законске оквире који ће омогућити све компоненте неопходне за здраво и одрживо окружење, а које обухвата све делове природног света. Ово укључује регулисање корпоративних и других приватних актера у њиховим домаћим и иностраним пословним активностима. Ово је важно, јер је уочено да се корпорације одговорно понашају према животnoj средини у својим земљама, али не и у оним мање развијеним, у које су изместиле производњу.

У складу са добро утврђеним принципима међународног права, укључујући одредбе ICESCR-а, међународна сарадња за развој и остваривање људских права обавеза је свих држава. Таква сарадња и подршка су важне, посебно држава које могу да помогну другима, у решавању транснационалних утицаја на услове животне средине, као што су климатске промене.

Право на здраву животну средину припада трећој генерацији људских права. Вредности на којима почива су: право на живот у здравој животној средини; право на одржив економски развој; право на рационално коришћење природних и енергетских ресурса; право на спречавање свих облика загађивања животне средине; право на доступност информација о стању животне средине.

Увидом у исходе програма који се односе на ове садржаје, јасно је да ученике не треба оптерећивати великим бројем информација датих у овом тексту и не би требало да активности личе на оне које се спроводе у оквиру предмета Природа и друштво, а који има сличне садржаје. У оквиру Грађанског васпитања, достизање исхода обезбеђују активности као што су: разликовање примера одговорног и неодговорног понашања људи према животној средини; понашање у свакодневним ситуацијама на начин који уважава животну средину и рационалну потрошњу ресурса; оспособљавање ученика да образложе важност информисања о стању животне средине и начинима њене заштите, како би кад одрасту били одговорни грађани који своје мишљење и делање заснивају на тачним информацијама и који су спремни да реагују у ситуацијама када су им такве информације недоступне, ускраћене или намерно другачије представљене.

О значају грађана за питања здраве животне средине може се видети у члану 7 **Закон о заштити животне средине**, у којем се удружења грађана препознају као организације које пропагирају и реализују своје програме заштите, штите своја права и интересе у области заштите животне средине, предлажу активности и мере заштите, учествују у поступку доношења одлука у складу са законом, доприносе или непосредно раде на информисању о животној средини. Да би грађани могли да искористе овако широка овлашћења која им даје закон, неопходно је да у периоду одрастања и школовања развију тачна знања и правилне ставове о овој области.

РЕЧНИК

Дете. Према Конвенцији о правима детета, дететом се сматра свако људско биће млађе од 18 година, осим ако домаће законодавство другачије дефинише годину пунолетства. Иако се у Републици Србији пунолетство стиче са 18 година, закони на различите начине постављају узрасну границу за статус детета.

У Кривичном законнику Републике Србије дете које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест година, назива се млађе малолетно лице, а дете које је навршило шеснаест година, старије малолетно лице. Малолетна лица (старија од 14, а млађа од 18 година), су одговорна за учињена кривична дела.

Када је у питању остварење заштите деце која су жртве експлоатације, трговине људима, ропства, дете је особа до 18 година старости и ужива исте нивое заштите, независно од тога да ли је у питању млађе или старије малолетно лице.

На овакве врсте третмана деце сваку државу поред Конвенције о правима детета обавезују и други међународни уговори које је наша земља потписала. Свака конвенција коју држава потпише и ратификује постаје део националног законодавства.

Социјализација је процес формирања особе, када се биолошки незрела јединка под утицајем друштвене средине преображава у припадника друштвене заједнице. Социјализацијом појединац не

стиче само особине типичне за своју културу, него стиче и своје личне карактеристике, навике, тежње, свој идентитет. Процес социјализације почиње у раном детињству у кругу породице. Овај процес се одрастањем усложњава, одвија се у друштвеним групама, у образовним институцијама, путем медија и обављањем одговарајућих друштвених улога, до краја живота.

Група – њу чине двоје или више људи који се налазе у међусобном односу и имају свест и осећање о постојању тог односа (породица, група пријатеља, школа, спортски клуб...).

www.psthenextweb.com

Таленат је истакнуто својство, вештина и интересовање за одређене области стваралаштва. То својство није урођено и непроменљиво, јер подстицајне околности, могућности и практиковање одређених активности доприносе развоју талента у одређеним областима.

Жеља је свесна или несвесна тежња ка задовољавању потреба на одређени начин. Она није повезана са преживљавањем на исти начин као и потреба. То значи да ће се, ако жеља није задовољена, осетити непријатност, незадовољство, фрустрација, али неће бити угрожен живот, опстанак или развој људског бића.

Жеља да се, на пример, има одређени телефон, патике, дрес и сл. није потреба. Потреба да се буде у односу са другим људима, да се оствари комуникација, може да се задовољи на много различитих начина, а само један од њих је комуникација телефоном. Одређена марка телефона није у вези са потребом за комуникацијом већ у вези са жељом. Ако се таква жеља не оствари неће бити угрожена ни потреба ни право детета. Слично је и са одређеном врстом одеће, хране и др.

Пол означава један део наше биолошке и анатомске грађе. Он сврстава све људе у претежно две групе – мушкарце и жене, на основу телесних особености које укључују хромозоме, хормоне, спољашње и унутрашње гениталије (полне органе). У ситуацији када се роди дете које има обележја оба пола, у неким земљама се може регистровати као неодређени пол. Немачка је прва земља која је омогућила родитељима да у изводу из књиге рођених поље за ознаку пола оставе празно, чиме се у јавном регистру ствара категорија неодређеног пола. Промена је уведена како би се смањио притисак на родитеље да брзо донесу одлуку о неопходним операцијама како би се новорођенче одредило да припада мушком или женском полу. У званичном документу, као што је, на пример, пасош, неодређени пол обележава се словом Х.

Род је релативно нов концепт и означава друштвено конструисану дефиницију жене и мушкарца. То су друштвене улоге приписане женама и мушкарцима, што укључује и односе међу половима, који углавном садржи неједнак однос моћи. За разлику од нашег биолошког статуса – пола, који нам

је рођењем мање-више дат, род је конструкт конкретног друштва у конкретном времену и стога подложен промени.

Раса је појам који припада зоолошкој класификацији. Од средине 20. века наука је доказала да се људи не могу класификовати у било коју другу (таксономску) категорију осим као људска врста. У ранијим временима, међутим, људи су били класификовани у различите расе, према физичком изгледу и особинама. Различито вредновање раса је условило појаву расизма, који је веровање у супериорност једне расе над другом. Међу свим људима влада велика варијабилност (разноврсност), јер сваки човек има своју, јединствену комбинацију гена.

Трећа генерација људских права или колективна права су настала средином 20. века ради заштите вредности, колективних добара, интереса који су значајни или се уживају у заједници људи, а обухватају права људи на самоопредељење, здраво окружење, природне ресурсе (зову их и зелена права), комуникацију, партиципацију, културну баштину, међугенерациску једнакост и одрживост. Увек се односе на права одређене групе, која се препознаје као носилац тих права (права потрошача, одређеног народа, права студената, или одређене мањинске групе).

Одрживи развој је развој који задовољава потребе садашњице, не доводећи у питање способност будућих генерација да задовоље властите потребе. Често се представља у виду Веновог дијаграма из којег се види да нема одрживог развоја без уважавања животне средине, социјалног аспекта и економије. Одрживи развој значајан је за Грађанско васпитање, јер се доводи у везу са степеном остварености људских права.

www.objektivno1.rs

Еколошко право на међународном нивоу чине декларације и конвенције које обавезују државе потписнице, а на локалном нивоу корпус закона, често садржаних у различитим гранама права, који нуде правна средства за очување животне средине. Ово право подразумева и право на информисаност о стању у животној средини, што је директно повезано са Грађанским васпитањем.

ПИТАЊА И ОДГОВОРИ

Који период живота појединца је кључан за изградњу идентитета?

Развој идентитета започиње у раним развојним фазама и одвија се кроз читав живот. Критични период у формирању идентитета је адолесцентни узраст, када долази до постављања и тражења одговора најчешће на следећа питања: „Ко сам?“, „Одакле долазим?“, „Чему стремим?“ и „Каква је сврха постојања?“. Тада се, по Ериксону, почиње развијати Его идентитет, који представља свесно осећање посебности, самоистоветности и континуитета. Сви догађаји који се дешавају одраслој особи, такође имају утицај на њен идентитет.

На који начин су потребе повезане са правима?

У ратним временима људима су ускраћене основне потребе и угрожен им је живот, као највећа вредност. Управо су ратна времена, када су основне потребе биле најугроженије, помогла да се трага за начинима заштите основних потреба свих људи. Тако је и настала Универзална декларација о људским правима, која садржи листу права која сваком човеку припадају рођењем. Имајући у виду да је Декларација била само апел, каснијом Конвенцијом о људским правима државе би се, потписивањем, обавезале на то да штите сва људска права. Потребне су на тај начин званично постале заштићене постојањем права које омогућава њихово задовољење, а кршење права постало је кажњиво. Истовремено је свест о томе да се сва деца не рађају у једнако подстицајним срединама за учење и да су нека већ својим рођењем у привилегованијем положају од других, условила иницијативе да свака држава обезбеди различите врсте подршке деци и породицама ради остваривања људских права, а самим тим и задовољења потреба.

Потребне су на тај начин препознате као једнако значајне, а у домену права као универзалне за све људе. Оно што нас разликује су начини задовољења потреба у односу на средину у којој растемо и врсте подршке која нам је неопходна да би потребе биле задовољене а права остварена.

Да ли се права деце односе на њихове жеље?

Права се задовољавају на нивоу потреба, а не на нивоу жеља, зато што незадовољење жеља не може или не мора да угрози наш живот, опстанак и развој, али незадовољење потреба може.

Потреба за образовањем кроз постојање права на образовање треба да обезбеди сваком детету да му школа буде доступна.

Зашто се нека права ограничавају деци?

Права детета само под одређеним условима могу бити ограничена или укинута, уколико нарушавају права друге деце или одраслих људи. Право на мирно окупљање и удруживање може бити ограничено потребом државе да одржава јавни ред и мир или безбедност других људи, уколико је пријављен скуп којим се подстиче мржња према припадницима одређених група или изазива насиље и неред на улицама. Слобода говора једног детета се ограничава на тај начин да све што једно дете каже или уради не сме да повреди личност другог детета, или му не дозвољава да се чује и његово мишљење.

Да ли деци припадају и политичка права?

Да, деца имају политичка права и она се односе на:

- слободу изражавања;

- слободу информисања;
- слободу мишљења, савести и вероисповести;
- слободу удруживања и слободу мирног окупљања.

Како учити о различитости, уколико је локална заједница етнички и конфесионално хомогена?

Ниједна средина није у потпуности хомогена, јер увек постоје различити друштвени/групни идентитети. У разговорима на ову тему треба избегавати присвојну заменицу ми, наш/а/е у компарацији са другима, јер се ученицима намеће припадност једној, насупрот другој групи¹ (користити: девојчице, дечаци из мањинских заједница, религиозни људи, припадници других вера, атеисти...).

У нашој земљи живе различите националне мањине, са којима ученици могу да се упознају управо на часовима Грађанског васпитања. На часовима може да се говори о различитим примерима доприноса мањинских заједница заједничкој култури: популарна музика ромског народа, кулинарски специјалитети из различитих регија, народне ношње, језици који се говоре у Србији, игре других народа, слике наивне уметности...

Који речник је прихватљив за децу тог узраста када се користе термини који њима нису познати?

Сви термини се могу прилагодити узрасту ученика прва четири разреда основне школе. Они не морају користити стручне термине, као што је, на пример, *сејрејација*, али свакако могу разумети његову суштину и то описати са више речи. Потребно је, ипак, да науче да користе неке правилне изразе уместо застарелих и увредљивих (табела).

Неприхватљив речник	Прихватљив речник
Особе са посебним потребама, особе са сметњама у развоју, инвалид	Особе са инвалидитетом/хендикејом
Прикован/везан за колица	Корисник колица
Глувонем, глув(аћ)	Глува или наглува особа
Лепши пол	Жене (девојке)
Јачи пол	Мушкарци (младићи)
Слеп(ац)	Слепа или слабовида особа
Лепша половина	Супруга, жена
Стари	Старији људи
Старица, баба	Старија жена
Цигани	Роми

¹ Смернице за одговарајуће представљање националних мањина у наставним програмима и садржајима уџбеника у Републици Србији. „Јачање заштите националних мањина у Србији“, који реализују Савет Европе и Европска комисија у сарадњи са ресорним министарствима, 2019.

Да ли свако од нас може да затражи неку информацију од значаја за заштиту животне средине?

Свако има право на приступ информацијама од јавног значаја, чак и малолетно лице уколико се докаже правни интерес, односно битност сазнања. Информације од значаја за заштиту животне средине су свакако од јавног значаја и уколико се особа обрати одговарајућој установи она је у обавези да достави тражену информацију. Ако је не поседује дужна је да укаже на то ко је има.

Последњих година све је више информација које се односе на животну средину, а доступне су на интернету. Ученике треба упутити на релевантне сајтове као што је сајт Агенције за заштиту животне средине (<http://www.sepa.gov.rs>), где се могу наћи информације у реалном времену о квалитету ваздуха, воде, алергенима и загађењима.

ПОДСТИЦАЈИ

Песме из књиге Буквар дечјих права, Љубивоја Ршумовића, Народна књига, Београд 2004.

Филм Злогоње редитеља Рашка Миљковића о десетогодишњем дечаку који болује од церебралне парализе.

Белгијски анимирани филм Бела пахуља и седам патуљака (на енглеском језику), на којем су радила деца, другачија је верзија приче о Снежани и седам патуљака и добар подстицај за разговор о родним улогама, стереотипима, подели на такозване мушке и женске послове, праву на родну једнакост (<https://vimeo.com/331951550>).

Краљ лавова – где су лавице? (<http://therepresentationproject.org/masculinity-in-the-lion-king/>). Дизнијева прича и цртани филм „Краљ лавова“ усредсређени су на животе мужјака, искључујући женке, што је супротно стварним лављим односима, у којима женке владају. У новом филму се, ипак, примећује напредак у приказивању мушких улога. Главни јунаци, Симба и Муфаса су саосећајни, брижни, несебични. Очеви уче синове да је у реду да показују страх (чак и када је реч о краљу), играју се са њима, уче их позитивном вођству. Ожиљак, зли Муфасин брат, типичан је пример „токсичне мушкости“ – он је насилан, себичан, не поштује друге, осветољубив је, гладан власти, манипулативан, а његов пад шаље јасну поруку о последицама таквог понашања.

Са ученицима се може дискутовати о томе: колико је у причи или цртаном филму приказано „мушких“ и „женских“ ликова; да ли знају како је у реалном лављем царству; које особине и улоге имају Симба и Муфаса, а које Ожиљак; које особине су позитивне, а које негативне и зашто; ко се у људској врсти бави бригом и одгајањем деце; које улоге и особине би требало да имају очеви у односу на одгајање деце?

Анимирани филм о предрасудама према Ромима.

(<https://www.coe.int/en/web/human-rights-channel/-/open-your-mind-go-beyond-prejudice->).

Филм Аутомобили 3, анимирани филм пун акције са снажном феминистичком поруком. (<https://www.youtube.com/watch?v=DFF8tpCNels>).

Филм Скитница Чарлија Чаплина, пример је за разговор о одбачености. (<https://www.youtube.com/watch?v=fBtpVEi1LTw>).

Анимирани серијал Артур промовише љубав према читању, креативно решавање проблема, пријатељство, и поштовање различитости. (<https://www.youtube.com/watch?v=xqFPn4GdA40>).

Цртани филм Фердинанд о различитости и прихватању различитости. (<https://www.youtube.com/watch?v=0ejNLKnwTjs>).

Деца реагују на разлике у платама за различите полове, (https://www.youtube.com/watch?v=AJnmzNxV_Ec). Видео (на енглеском језику) приказује реакцију деце када за исти задатак девојчице и дечаки буду награђени различитим (неравноправним) наградама.

И мајице „пију“ воду

Да би се добио килограм сировог памука потребно је више од 8.000 литара воде. Да би од њега настала мајица фабрика потроши још око 2.500 литара воде. Свако ко купи једну мајицу „купио“ је и најмање 10.000 литара потрошене воде. Произвођачи се на све начине труде да убеду потрошаче да купују нове и нове мајице. Како особа може носити само једну мајицу дневно то значи да све остале стоје у орманима. Свако има мајице које цело лето није ни једном обукао што значи да су сигурни вишак. Неке од њих биће поклоњене, али ће већина бити бачена. Док човечанство све очигледније губи битку за пијаћу воду, модна индустрија и даље производи мајице које, по порукама из њихових реклама, морамо имати.

Друга страна добрих решења

Фарме ветрењача (ветропаркови) које постоје у многим земљама сматрају се чистим и обновљивим извором енергије, што и јесу, али имају и своју другу страну. Високе ветрењаче ометају птице селице и уопште лет птица. Оне су принуђене да проналазе друге путеве миграције и самим тим друга станишта. То ремети еколошку равнотежу у екосистему што има за последицу повећан број животиња којима се птице хране, а то су најчешће глодари, који су штетни, кад су у том броју, и за природу и за људе. Да ли треба и даље градити ветропаркове?

Пластично острво у Тихом океану

На Тихом океану могу се наћи „острва“ од пластике. Настала су од отпада који људи бацају у воду и који рекама доспева до мора, или је отпад директно бачен у море. Величине су од 700.000 квадратних километара (готово осам пута већа од Србије) до петнаест милиона квадратних километара, што би одговарало територији Русије, једне од највећих држава на свету.

Од пластике највише страдају животиње, како морске, тако и оне које се хране морским животињама. Пластика их „превари“ и оне је гутају као да је у питању храна. Њихов желудац се тако напуни пластиком и оне на крају угину. Неке животиње остану заробљене у пластичним мрежама и кесама, те угину неспособне да се покрену. Како смањити отпад од пластике?

[/www.oceanhealthindex.org/news/Death_By_Plastic](http://www.oceanhealthindex.org/news/Death_By_Plastic)

Интернет спасава дрвеће

На скупу економиста у фебруару 2020. године могло се чути да *eУправа*, осим што штеди време грађана (много тога могу да ураде од куће помоћу компјутера уместо да иду на шалтере), штити и животну средину, јер смањује број папирних формулара које су грађани пре морали да попуњавају. Она је навела да рачуница показује да смо, као држава, од увођења еУправе до данас уштедели око 103 милиона листова А4 папира, што је 517 тона папира, и тако је сачувано више од 10.000 стабала. Ипак још има људи који више воле папирне обрасце иако због тога страдају шуме.

ПРИМЕРИ АКТИВНОСТИ

I активност *Ко сам ја?* (45')

Наставник ученицима даје инструкцију да размисле неколико минута, свако за себе, и сете се неке своје карактеристике (једне или више), која их чини посебним, јединственим у односу на друге.

Наставник ученицима подели папире, бојице, задаје задатак да направе цртеж у којем ће представити све оно што их чини особеним, јединственим.

Сваки ученик свој цртеж залепи на зид. На тај начин праве зидну изложбу цртежа.

Ученици треба да разгледају цртеже. Након разгледања, наставник/ца поставља питања: Да ли могу да препознају своје другаре? Да ли постоји карактеристика, особина коју поседује само један ученик? Које особине, карактеристике има више ученика? Да ли сте нешто ново сазнали о својим друговима из групе?

II активност *Наше сличности и разлике – Лейоша различитости* (45')

На почетку активности наставник треба да се осврне на претходну активност. Наставник поставља питања: По чему су ученици из групе слични, а по чему међусобно различити?

Након тога наставник именује категорију (на пример, врста кућног љубимца, месец рођења, број браће и сестара, боја очију...), са инструкцијом да се формирају групе са ученицима који деле исту категорију.

Наставник може да упути ученике да поново погледају беџеве са претходне активности и наведу још неку категорију по којој су неки ученици слични.

Након активности наставник покреће дискусију на нивоу целе групе постављајући питања: Шта сте научили из ове активности? Како ученици виде чињеницу да истовремено могу бити слични у више категорија, а истовремено и различити.

Наставник ученике дели у неколико мањих група и задаје задатак да ученици осмисле песму на тему сличност и разлике.

III активност *То смо ми – наши таленти, интересовања, успеси* (45')

Наставник дели ученике у неколико мањих група. Свака група добија флип-чарт папир на коме је нацртан железнички вагон. На прозорима (има их четири), написане су речи: таленти, интересовања, успеси, у чему бих желео/желела да напредујем.

Наставник даје задатак ученицима да у малим групама једни друге упознају са интересовањима које имају, успесима које су постигли, талентима које поседују. Све то треба да запишу унутар одговарајућег прозора вагона. Последњи прозор у низу односи се на оно што сваки ученик жели да постигне, у чему жели да напредује.

На крају активности свака група постави свој вагон на зид или под, тако да се направи композиција.

Наставник отвара дискусију на нивоу целе групе постављајући питања: Да ли сте током рада сазнали нешто ново о неком ученику? Које све таленте, интересовања имају ученици? Како могу да искористе таленте, интересовања свакога од њих за рад у групи? На који начин могу да помогну другу/другарици који желе да напредују, постигну боље резултате у нечему?

Наредна активност може да буде прављење плана осмишљавања неке активности у којој би ученици могли да користе и покажу своје таленте, знања, вештине како на појединачном тако и групном нивоу.

IV активност *Како се Пепељуга изборила за своја права* (90')

Ученици се деле у групе. На табли треба нацртати два круга. Један представља појам ПОТРЕБЕ а други ЉУДСКА ПРАВА. Нагласити да потребе нису исто што и жеље.

Задатак је да ученици у групама покушају да осмисле шта све могу да упишу у кругове, али тако да буду у пару (потребе и њихова веза са неким правом), као, на пример, следеће:

- потреба за игром и одмором и право на игру, слободно време и културне активности;
- потреба за једнакошћу и право на једнакост;
- потреба за сигурношћу и право на заштиту деце од насиља;
- потреба за учењем и сазнањем и право на образовање.

Након упознавања с појмовима, ученици добијају кратак текст бајке о Пепељуги (у причи су подвучене реченице на које ученици треба да обрате пажњу, због кршења права).

Пепељуга је бајка о лепој девојци која је остала без родитеља, а живела је с маћехом и две полусестре. Пепељуга је радила све кућне послове, а није јој било допуштено да спава у кревету, већ је спавала поред огњишта. Једног је дана у њиховом царству изашао проглас да краљевска породица одржава бал у синовљевој част, како би могао да изабере своју будућу супругу. Позване су све девојке из краљевства. Пепељуга се радовала балу, али јој маћеха није дозволила да иде, већ јој је наредила да ради кућне послове. Тужна Пепељуга плакала је док су маћеха и полусестре отишле на двор. Недуго потом у њиховој се кући створила добра вила и направила јој хаљину и стаклене ципелице и прелепу кочију да би отишла на бал. Упозорила је Пепељугу да ће чаролија трајати до поноћи. Пепељуга се запутила на двор и очарала принца. Сати су пролазили и поноћ је дошла. Сетивши се вилиних речи, Пепељуга је брже-боље побегла с двора. У журби јој се изула једна стаклена ципелица, која је остала принцу као једина успомена на њу. Није знао ни како се зове. Пепељуга се вратила кући пре своје

маћехе и сестара. Оне нису ни слутиле да је девојка која је плесала с принцем заправо Пепељуга. Принц је обишао читаво краљевство носећи стаклену ципелицу како би нашао девојку којој савршено пристаје. Када је девојка у поцепаној одећи пробала ципелицу, принц је препознао ону у коју се заљубио.

Ученици треба да подвуку све оне реченице где примећују да се крше Пепељугина права. Након рада на тексту, ученици треба да осмисле како би они прерадили бајку, поштујући Пепељугина права. У причи такође, треба обратити пажњу на родне стереотипе: принц тражи жену прогласом, а не слободном вољом, жене раде послове, а не и мушкарци; принц бира, али не и Пепељуга и сл.

Следећи час ученици могу да изведу своје кратке драмско-сценске радове и разговарају о утисцима.

V активност *Различитости* (45')

Ученици се деле у парове. Сваки пар добија улогу из прилога и треба да игра улогу коју је добио. Напоменути ученицима да другима, изван свог пара, не показују и не говоре коју су улогу добили. Ученици имају 10 минута да у пару разговарају о следећим питањима и припреме одговоре из улоге која им је додељена. Питања су:

- Како изгледа твој уобичајени дан, шта радиш, где живиш, како живиш?
- Које су твоје највеће бриге, чега се плашиш?

Прилог: Улоге за парове

1. **Пар:** добија улогу детета које је избегло из своје земље;
2. **Пар:** добија улогу детета Рома, Ромкиње;
3. **Пар:** добија улогу детета из сиромашне сеоске породице;
4. **Пар:** добија улогу детета из богате градске породице;
5. **Пар:** добија улогу детета које је у колицима;
6. **Пар:** добија улогу детета које не види;
7. **Пар:** добија улогу детета које не чује;
8. **Пар:** добија улогу детета оболелог од заразне болести.

Након рада у групи ученици треба да стану „у линију“. Читаће се редом следеће изјаве, а сваки пар који сматра да се изјава односи на улогу коју су добили иде један корак напред. Они који сматрају да се та изјава не слаже с њиховом улогом, остају на месту.

Листа изјава:

1. Имате собу са пуно играчака.
2. Не плашите се да ће вас неко физички напасти на улици.
3. Имате довољно хране у фрижидеру.
4. Идете у биоскоп и на различите прославе.
5. Имате довољно одеће у орману за сва годишња доба.
6. Живите у истом месту где сте рођени.

7. Идете често напоље да се играте са другарима.
8. Здрави сте и бавите се спортом.
9. Планирате своју будућност (размишљате о наставку школовања).

На крају неће сви парови бити у истој линији. Тиме се демонстрира чињеница да немају сва деца исте животне услове и да не могу једнако напредовати. Сваки пар открива коју улогу су имали, како су се осећали током активности, да ли су могли себе да замисле у тој улози, да ли познају неку такву особу, има ли у њиховом окружењу примера особа које немају једнаке могућности за напредовање у животу и како им се може помоћи.

VI активност *Сџиџа је млађа сесџра* (45')

Корак 1

Ученици се деле у више мањих група (3–4 члана). Сви добијају исти задатак. На папиру је написана ситуација и неколико питања на која треба да одговоре.

Ситуација: Лука има 8 година. Сви га у породици воле, често добија лепе поклоне. Има пуно другара. Пре 3 месеца добио је сестру. Родитељи су Луки дали да изабере име за сестру и он је изабаро да се зове Анђела. Иако је више желео брата у почетку му сестра није сметала и често ју је загледао у креветићу. Сада га, међутим, све више нервира. Сваки дан неко долази и он чује како говоре да је Анђела много слатка. Донесу и њему поклоне, али му не говоре како је и он слодак. Јуче је дошла његова омиљена тетка и он није хтео с њом да разговара, снажно је залупио врата од своје собе. Кад је тетка отишла отац га је изгрдио за то што је био непристојан. Анђела је много плакала и њему је било драго, јер сад мама може да види колико је погрешила што ју је родила. Када су сви по кући тражили Анђелину омиљену цуцлу како би је смирили, он је знао где је, али намерно није хтео да каже кад су га питали. Кад легне да спава, а мама каже да не може да му исприча причу, јер мора да нахрани Анђелу, прво мало плаче а онда машта како би било лепо да нема млађу сестру.

Питања:

- Како се све Лука осећа у описаној ситуацији? (Био је бесан, тужан, љубоморан, злобан...).
- Како се Лука понаша у описаној ситуацији? (Лупа вратима, неће да разговара, лаже, плаче, машта...).
- Које мисли има Лука кад се тако осећа и понаша? (Мисли да Анђелу више воле од њега, да неће више добијати пажњу као пре, да га је мама заборавила, мисли само на своје потребе...).
- Да ли је Лука у праву што се тако осећа и понаша? (Вероватно ће бити више друштвено пожељних одговора да није у праву али за ток активности било би добро да има и оних који мисле да је у праву.)
- Како родитељи реагују на Лукино понашање? (Љуте се и грде га.)
- Ако Лука настави да се тако осећа и понаша који проблеми могу да се појаве? (Свађа у кући, казне за Луку...).

Након 15 минута свака група представља одговоре које су припремили. Кључне речи из њихових одговора забележити на табли.

Корак 2

Наставник даје кратак коментар. Посебно се задржава на коментару да није питање да ли је или није Лука у праву, јер он има право да се тако осећа, али треба да промисли зашто се тако осећа и да ли је то добро за њега и његову породицу.

Затим води разговор са целом групом постављајући следећа питања:

- Да ли је то што је Лука добио сестру нешто ретко, што се само њему дешава? Да ли неко у групи има млађег брата или сестру или је и сам млађи брат/сестра?
- Да се Лука родио после Анђеле да ли то значи да би он био нежељено дете у породици? Да ли љубав родитеља према детету зависи од тога ко је млађи или старији?
- Колико браће и сестара имају ваши родитељи и ваша бака и дека? Како неко може да има тетку, стрица, ујака ако његови родитељи немају брата или сестру?
- Како се осећају Лукини родитељи у ситуацијама у којима он показује да не прихвата сестру? Да ли је Лука мислио на њих и њихове потребе?
- Какве потребе имају бебе? Да ли се разликују Анђелине потребе од Лукиних кад је био беба? Да ли се разликују потребе Анђеле као бебе и Луке као дечака од 8 година? Чије су потребе важније? Да ли Анђелине потребе треба да угрозе Лукине потребе или обрнуто?
- Да ли бебе имају нека права? Да ли се разликују Анђелина права од Лукиних права кад је био беба? Чија права су важнија, бебе Анђеле или Лукина? Да ли Лукина права треба да угрозе Анђелина права или обрнуто?

Наставник контролише динамику дискусије и бележи најважније одговоре до којих су заједно дошли.

Корак 3

У овом кораку тражи се решење за дату ситуацију у којој нико није задовољан. Решење треба тражити у два правца. Један се односи на осећања, мисли и понашање Луке и његових родитеља, а други на права и потребе свих чланова те породице. Ученици треба да схвате везу између мисли, осећања и понашања (Лука мисли да га родитељи мање воле од кад се родила сестра, та мисао покреће негативна осећања, као што су бес и туга, који га даље воде ка негативном понашању, такво његово понашање љути његове родитеље и Лука добија грдњу због које је још више љут и тужан). Треба, такође, да дођу до тога да се ситуација може решити само ако се поштују права свих у породици, ако се отворено разговара шта коме смета и ако се договара о решењима која свима одговарају.

Корак 3 се може остварити у три варијанте у зависности од расположивог времена, величине групе, интересовања ученика. У свакој од њих ученици имају исти задатак: треба да одреде шта је све проблем у описаној ситуацији и како се може решити ситуација тако да сви буду задовољни и да ничија права и потребе не буду угрожени.

Варијанта А

Ученици поново раде у малим групама, а затим представљају своје одговоре. Наставник даје завршни коментар.

Варијанта Б

Разговор у великој групи. Наставник модерира ток разговора и даје завршни коментар.

Варијанта В

Ученици добијају задатак да до следећег часа промисле и поразговарају са својим родитељима о ситуацији и како је решити. На следећем часу ученици појединачно представљају своје одговоре. Наставник даје завршни коментар.

VII активност *Новински џекси* (45')

Корак 1

Ученици подељени у мање групе од 3–4 члана треба да замисле да раде као уредници дневних новина. Новинар је био у једној школи на родитељском састанку и написао је текст о томе шта је тамо чуо. Сада је текст на столу уредника који треба да га припреми за сутрашње издање новина. Свака група добија исти текст и исти задатак. Треба да:

- дају наслов тексту;
- изаберу три најважније речи у тексту које ће се обележити жутим словима;
- наведу зашто је учитељица прекинула разговор родитеља и рекла да ће припремити представу.

Текст гласи:

Јуче, у Основној школи „Вук Караџић“ на родитељском састанку неколико родитеља се жалило да су деца све непослушнија, а да су они беспомоћни откад су призната та, „фамозна“ права детета. Питали су се да ли је у реду да Конвенција о правима детета, која је пре неколико година усвојена, поквари њихову децу. Једна мама се није сложила са таквим мишљењем и питала их је да ли су уопште прочитали Конвенцију. Они су јој одговорили да то није потребно, јер знају да кад деца добију сва права то значи да родитељи и наставници немају никаква права. Посебно је био гласан један тата који је рекао да нема потребе да неки папир уређује права његовог детета, кад он зна шта је најбоље за њега. Наставила је једна госпођа која је рекла да јој није јасно зашто се том папиру даје толики значај, кад је то намењено сиромашним и неразвијеним земљама, а не земљама као што је наша, где деца већ имају сва права. Уосталом, додала је она, Конвенцију није прихватила држава Србија и ми не морамо да је поштујемо. Ову причу прекинула је учитељица која је рекла да мисли да Конвенцију о правима детета треба појаснити родитељима и обећала им је да ће заједно са ученицима припремити позоришну представу о томе и да ће онда наставити разговор.

Корак 2

Групе представљају како су урадиле своје задатке. Наставник бележи одговоре на табли.

Очекивани одговори ученика могу бити:

- Наслов би требало да искаже суштину текста, на пример – *Родитељи не познају Конвенцију о правима детета* или *Родитељи мисле да су беспомоћни јер деца имају своја права* и сл.
- Најважније речи могу бити, на пример: *Конвенција, родитељи, учитељица, представља*.
- Учитељица је увидела да родитељи не познају Конвенцију о правима детета и говоре нетачне ствари, као нпр. да је усвојена пре неколико година (усвојена је 1989. године), да деца добијају сва права а родитељи никаква (права се увек повезују са одговорностима, права

се не изједначавају са жељама), да само родитељи знају који је најбољи интерес детета, да Србија није прихватила Конвенцију и сл.

VIII активност *Представа Моја њрава* (ваннаставна активност)

Припремити представу са ученицима користећи УНИЦЕФ-ов материјал *Моја њрава*, илустрована Конвенција о правима детета. Добро се надовезује на претходну активност. https://www.unicef.org/serbia/media/12461/file/Моја_права.pdf

IX активност *Преграсуге* (45`)

Корак 1

Пре почетка активности наставник упознаје ученике са темом радионице. Тражи четири добровољца, који треба да изађу испред учионице. Остале ученике дели у четири групе. Свака група добија свог Марсовца, којег треба да научи једну једноставну вештину. Задају се једноставне вештине као што су: везивање пертле, откопчавање џемпера, закопчавање рајсфершлуса и слично... Проблем је у томе што он не говори и не разуме наш језик. Нагласити ученицима да група не сме да уради задатак уместо Марсовца, већ треба да нађе начин да му објасни шта он треба да уради. Вештину мора да обави Марсовац сам!

Корак 2

Наставник излази из просторије да би ученицима у улози Марсовца дао инструкције. Два ученика Марсовца треба све време да се мрште, гунђају, врпоље, негодују; један да се смеје и весели; а један да држи дистанцу од два корака од ученика који га подучавају вештини.

Корак 3

Свака група добија „свог“ Марсовца и у року од 5 минута треба да га научи вештини коју су добили.

Корак 4

Након „подучавања“ свака група треба да каже из улоге онога ко је подучавао и улоге Марсовца какви су им утисци, шта је било тешко, где је био проблем. Наставник бележи на табли одговоре.

Корак 5

Наставник сумира одговоре и повезује их са појмом предрасуде. У томе наглашава: проблем отежане комуникације; карактеристике првог утиска који је површан и ствара погрешну слику о другом (чудак, глуп, уображен, хладан, неозбиљан); појаву пратећих осећања (нервира ме, плаши ме, смешно ми је, не свиђа ми се...); утицај на понашање (одустајање, свађање...).

X активност *Стереотипи* (45`)

Корак 1

Ученици се деле у 6 група. Свака група добија задатак да опише какве су особе које много воле:

- 1 компјутере;
2. појединачне спортове (тенис, атлетика...);

3. филмове страве и ужаса;
4. групне спортове (фудбал, одбојка...);
5. класичну музику;
6. модерну музику (рок, реп...).

Корак 2

Размена у великој групи. Одговори се записују на табли. Наставник сумира одговоре и даје коментар о томе како опажамо друге људе и како лако уопштавамо да су сви они који нешто воле исти и тиме стварамо стереотипе. Дати примере који то оповргавају.

XI активност *Моја омиљена играчка* (45')

Корак 1

Наставник тражи од ученика да нацртају по две своје омиљене играчке, сваку на једном комаду папира (величине листа из свеске).

Корак 2

Девојчице своје цртеже стављају на зид са десне стране табле, а дечаци са леве стране. Прегледом цртежа наставник усмерава разговор постављањем питања: да ли постоје разлике у избору играчака, у чему се оне огледају, којим бојама су играчке нацртане... Заједнички издвајају цртеже у три групе: на оне на којима су играчке које се налазе само на цртежима дечака, оне на којима су играчке које се налазе само на цртежима девојчица и на оне на којима су играчке које се појављују и код једних и код других. Без обзира каква буде подела, постоји довољно подстицаја да се разговара о родним улогама.

Алтернативна активност: Ученици су подељени у групе (не веће од четири ученика), анализирају слике у уџбенику (најпогоднији су они за предмет Свет око нас/Природа и друштво). Једна група треба да састави списак активности којима се на сликама баве дечаци, активности којима се баве девојчице и активности које заједнички обављају и једни и други. Друга група треба да састави списак активности којима се на сликама баве жене, активности којима се баве мушкарци и активности које обављају заједнички и једни и други.

Групе извештавају о резултатим свог „истраживања“. Одговори се бележе на табли. Наставник сумира одговоре, дискутује са ученицима о родним улогама и даје завршни коментар. Као додаток овој активности наставник може да организује на следећем часу сусрет са особама оба пола које обављају нетипичне послове и доводе у питање поделу послова по половима (на пример, жена која је полицајка, управља великом машином или вози трамвај, игра фудбал или је власница предузећа и мушкарац који је болничар, васпитач, који је користио родитељско одсуство...).

XII активност *Шша њу није како ѡреба* (45')

Корак 1

Ученици раде у паровима. Сви добијају исти задатак. На папиру су дати кратки описи осам ситуација и за сваку од њих треба да одреде шта ту није у реду, да ли има или нема повреде нечијих права и дискриминације, у смислу неједнаког поступања према некој особи због њеног личног својства, искључивања, односно довођења у подређен положај.

Листа ситуација је преузета и модификована из материјала Ужичког центра за права детета и Дечје фондације Песталоци „Образовање за права детета“.

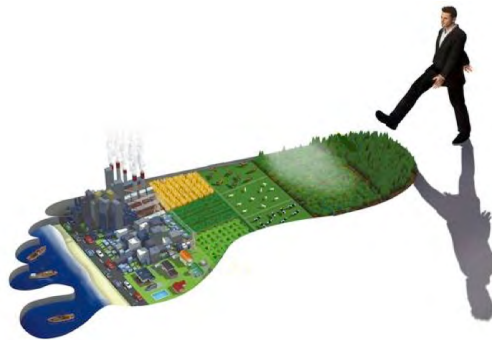
Ситуације:

1. Два тима су се потукла после свађе око тога да ли је један играч фаулиран током играња фудбала. (Нема дискриминације.)
2. Ученик у колицима може да уђе у своју учионицу у приземљу али не може да користи WC јер врата нису довољно широка. (Има дискриминације.)
3. Ученици Милицу називају „мушкарачом“, а Мирка „женским Петком“. (Има дискриминације.)
4. Учитељ каже ученику који слабо види да не мора ништа да ради на часу физичког и здравственог васпитања да се не би повредио (Има елемената дискриминације, јер сажалева ученика уместо да му омогући физичке вежбе примерене његовим способностима и укључи га у активности на часу.)
5. У једном одељењу учитељица ће бити дуже на боловању и на замену долази учитељ. Родитељи су незадовољни и траже да на замену дође жена, јер њихова деца нису навикла да им наставу држи мушкарац. (Има дискриминације по основу пола.)
6. Нови ученик има болест која није заразна, али су му руке и лице са флекама и нико не жели да седи са њим у клупи. (Има дискриминације по основу изгледа.)
7. Зорана не жели да се дружи са Анђелом јер је одала њену тајну целом одељењу. (Нема дискриминације, њено је право да бира са ким ће се дружити.)
8. Лидији је нестала перница. На питање учитељице шта мисле ко је украо перницу неколико ученика каже да је то урадио Зарија, дечак ромске националности. На питање зашто то мисле они кажу зато што сви Роми воле да краду, али немају друге доказе да је Зарија крив. (Има дискриминације, јер се оптужује ученик без доказа, само зато што је Ром. Треба рећи и да учитељица није имала правилан приступ решавању проблема.)
9. Сузана често добија да пева соло део у хору јер изузетно лепо пева, а остали ученици се љуте. (Нема дискриминације, јер остали ученици лошије певају и када би и они добили исто право да певају соло, била би то дискриминација по принципу једнаког поступања према неједнаким.)
10. Два дечака се туку јер желе да виде ко је јачи. (Нема угрожавања ничијег права иако се не одобрава такво њихово понашање.)

Корак 2

За сваку ситуацију парови дају своје мишљење. Уколико су мишљења различита развија се дискусија на нивоу целе групе, како би ситуација била свима јасна. Наставник даје коментар за сваку ситуацију и завршни коментар о проблему угрожавања нечијих права и дискриминације. Посебно наглашава да треба реаговати ако се препозна да је неко дискриминисан, али да се треба чувати од тога да се у неким ситуацијама уочава појава дискриминације иако је уопште нема.

XIII активност *Мој еколошки отисак* (3 часа)

<https://earthbound.report/2013/11/06/are-we-really-using-1-5-earths/>

Корак 1

Наставник треба да припреми „радне листове“, односно да направи неколико копија нацртаног отиска стопала (на већем папиру) које ће донети на час. Ученицима су за рад потребне бојице.

Наставник дели ђаке у групе и даје им задатак да опишу један свој уобичајени дан. Потребно је да излистају све активности које имају у току дана. Не треба да забораве ни на елементарне хигијенске навике и обеду. Затим на цртежима треба да представе све те активности, али тако што ће нацртати све оно што током тих активности троше (воду, храну, енергију, тканине, папир...). Своје цртеже правиће у оквиру отиска стопала.

На крају часа представиће свој „еколошки отисак“ одељењу и упоредиће отиске различитих група. Наставник треба да подстакне разговор међу ученицима питањима: Који материјали се највише троше? Где завршавају материјали које смо искористили? Да ли смо могли негде да потрошимо мање материјала? На који начин? Циљ разговора је да ученици схвате да наше свакодневне активности подразумевају велику потрошњу воде и то директно, кад, на пример, перемо руке и индиректно, кад користимо, на пример, тоалетни папир или једемо лубеницу, за чију производњу или раст је, такође, потребна вода.

Корак 2

Када буду направили свој еколошки отисак, ученици треба за сваку врсту материјала коју су навели да су трошили пронађу колико је било потребно воде приликом његове израде или, ако је намирница у питању, током узгоја одређене биљке или гајења животиње. Те податке треба да нађу на интернету (на пример, колико је потребно воде да се направи једна мајица, колико воде се потроши током једног туширања, колико воде је потребно за једну јабуку или килограм брашна или пилетине...). Томе треба додати воду коју су попили током дана, потрошили за прање суђа, аутомобила, пса... Све што су нацртали треба да представе у литрама воде по једном ученику, односно колико једна особа током обичног дана потроши воде на директан и индиректан начин. У тим активностима наставник треба да помогне ученицима како би што прецизније укуцали у интернет претраживач која информација им је потребна.

Након завршеног истраживања вероватно ће и ученици бити изненађени колико је велика потрошња воде, о чему нису ни размишљали. Наставник тада започиње разговор са ученицима постављајући следећа питања: За које материјале (активности) се потроши највише воде? Да ли је могуће потрошњу

воде смањити? Да ли су нам заиста сви ти материјали неопходни? Да ли ће у будућности бити довољно воде за све?

Наставник завршава час коментаром да свако од нас својим свакодневним активностима наноси штету животної средини и да треба што више размишљати о три *Р њравила*, што је увод у следећи корак.

Корак 3

Ученици се деле у 6 група. По две групе ће се бавити једним Р правилом. Наиме, постоје три *Р њравила* (на основу речи из енглеског језика), која могу да помогну у смањењу еколошког отиска. То су:

Reduce – „смањити потрошњу“, односи се на то да што је могуће више смањујемо потрошњу тамо где она није толико или уопште потребна.

Reuse – „поново искористити“, односи се на то да стару ствар не морамо одмах бацити, већ је можемо искористити за сличну или другачију намену.

Recycle – „рециклирати“, односи се на то да технолошком обрадом можемо обновити материјал тако да он буде сасвим одговарајући за поновну употребу.

Свака група треба да истражи и изнесе своје предлоге на које материјале на цртежу еколошког отиска и на који начин можемо применити конкретно *Р њравило*.

На крају часа ђаци представљају своје предлоге. Размена у великој групи.

XIV активност *Плусеви и минуси* (2 часа + ваншколска активност)

Корак 1

Наставник даје задатак ученицима да за 7 дана, до следећег часа, фотографишу примере позитивног и негативног утицаја људи на животну средину у свом окружењу. Смеће бачено ван контејнера, на пример, био би негативан пример, а постављена кућица за птице – позитиван.

Корак 2

Наставник прикупља фотографије и прави избор оних које су најбољи примери позитивног и негативног људског утицаја. Ученици се деле у групе од по 3 или 4 члана. Уколико има услова, сваку фотографију пушта на видео-биму, а ако нема, шаље их на телефон једном ученику из сваке групе.

Задатак сваке групе је да пронађе разлоге (аргументе или „одбрану“), зашто свака од тих фотографија представља позитиван или негативан пример.

Представници група извештавају о резултату свог рада.

Размена мишљења.

Наставник даје завршни коментар.

Корак 3

Од прикупљеног материјала може се направити постер или нека врста онлајн флајера, којим ће се информисати остали ученици у школи, као и наставници, о томе каква је ситуација у окружењу када је у питању људски утицај на животну средину. Онлајн радови ћака могу да послуже и као материјал за школски сајт или школски онлајн часопис.

XV активност Проналазимо информације (45')**Корак 1**

Наставник изабраним питањима уводи ученике у активност. Може да их пита да ли неко од њих има алергијску кијавицу или зна неког ко је има, како се она добија, или да ли су видели како изгледа река у њиховом месту (ако је има), које је боје, да ли се људи у њој лети купају, да ли има пластичног отпада, или да ли су чули какав је квалитет ваздуха који дишу, кад је он бољи а кад је лошији, или да ли знају где одлази сво оно ђубре које људи сваки дан направе. Овај први корак може бити остварен и у оквиру предмета Природа и друштво.

Корак 2

Ученици се деле у 4 групе. Свака група добија задатак да пронађе што више информација у реалном времену о:

1. квалитету воде;
2. квалитету ваздуха;
3. полену (алергенима);
4. загађивању животне средине.

Ученици треба да користе званични сајт *Агенције за заштитиу живојине средине* (<http://www.sepa.gov.rs>), на коме су дати ти подаци у реалном времену (актуелни). Подаци су дати за целу територију Србије, али се могу посматрати и регионално. Ученици сами бирају које информације ће издвојити као важне за задатак који су добили.

Пре часа наставник треба добро да истражи сајт како би могао ученицима да помогне у њиховом истраживачком раду.

Активност треба да траје 20 минута.

Корак 3

Представници група извештавају о резултату свог рада. За активност није пресудно које информације су ученици пронашли, већ је значајно што су користили званични сајт и што су схватили да су такве информације свима доступне.

Размена мишљења о стању воде, ваздуха, загађења и алергена у нашој земљи на дати дан и које тешкоће су имали у коришћењу сајта.

Наставник даје завршни коментар о значају поседовања тачних и актуелних података о стању животне средине за грађански активизам. Активност повезује са планираном акцијом коју треба спровести у оквиру четврте области програма.

РЕСУРСИ

Батрићевећ, Ана (2013). *Заштита живоћине у међународном праву*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.

Битем Дејвид, Бојл Кевин, *Увод у демократију: 80 година и договора*, Креативни центар, Београд 1997.

Враћешевић Ј., „Партиципативна права детета и појам развојних могућности“, зборник радова: *Дидактичко-методички аспекти промена у основношколском образовању*, Учитељски факултет, Београд, 2007, стр. 251–260.

Голоб Ролф, Крапф Петер, *Истраживање дечијих права*, Савет Европе.

Гринпис: <https://www.greenpeace.org/international/>

Еко-лист: <http://ekolist.org/>

Жигић Александар, *Доступност информација о заштити живоћине средине*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета УНИОН, Београд.

За живоћ нов, химна дечијих права, хор Колибри, снимљено уз подршку УНИЦЕФ-а.

Завод за заштиту природе Србије - Заштита природна добра:

http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=zastita_prirode_zasticena_prirodna_dobra

Закон о добробити животиња:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_dobrobiti_zivotinja.html

Игрица о правима детета: <https://covjeceispravise.unicef.hr>

Како можемо заједно: Приручник за водитеље радионица из области образовања за права деће и деће партиципације, Југословенски центар за права детета, 2000.

Калкулатор за еколошки отисак:

<https://www.footprintnetwork.org/resources/footprint-calculator/>

Конвенција о правима детета: http://zadecu.org/wp-content/uploads/2019/05/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_o_pravima_deteta.pdf

Лилић, Стеван, Дреновак Ивановић, Мирјана, *Еколошко право*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2014.

Људска права: Приручник за деце, ОЕБС, 2015, стр. 15: <https://www.osce.org/montenegro/298866?download=true>

Мали еколошки речник: <http://static.astronomija.org.rs/razno/recnik/ekologija/ekorecnik.htm>

Мапирање глобалних циљева одрживог развоја и Конвенције о правима детета:

<https://www.unicef.org/serbia/publikacije/mapiranje-globalnih-ciljeva-odr%C5%BEivog-razvoja-i-konvencije-o-pravima-deteta>

Организација „Орка“ - Добробит животиња: <https://www.orca.rs/sr/dobrobit-zivotinja/>

Програм Уједињених нација за развој – за Србију: Циљеви одрживог развоја:

<http://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/sustainable-development-goals.html>

Разумевање људских љрава: Приручник о образовању за људска љрава, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београдски центар за људска права, Београд 2005.

Рудић Марија, *Људска љрава: Приручник за наставнике*; Београдски центар за људска права, Београд 2000.

Удружење за заштиту животиња „Феникс“ - О огледним животињама:

<https://www.feniks.org.rs/zastita/zastita-oglednih-zivotinja/o-oglednim-zivotinjama>

Хаџи-Видановић Видан, Милановић Марко, *Не смејашјте, уживам у својим љравима и слободама*, Београдски центар за људска права, Београд 2006.

Цицварић, Р. и др., *Образовање за љрава дејшеја, учишеља и наставника у Србији*, Ужички центар за права детета, Песталоци дечја фондација, 2019.

ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО

www.lokalnazajednica.rs

„Нико се не рађа као добар грађанин, ниши се и једна нација рађа у демократији, већ су и једно и друго процеси који се развијају кроз живиш. Млади људи морају биши укључени од рођења.“

Кофи Анан

УВОД У ОБЛАСТ

Како је припремање ученика за живот у демократском друштву основна функција изборног програма Грађанско васпитање, друга област у Приручнику се бави питањима функционисања заједнице, културом и традицијом и директно се надовезује на прву област, јер нема демократске заједнице без поштовања људских права. Као и код прве области ученици се поступно „воде“ кроз област демократско друштво, од познатог ка мање познатом, од локалног ка глобалном. Први разред је посвећен функционисању заједнице која је ученицима најпознатија, а то је њихово одељење, у другом је то школа, у трећем локална заједница, а у четвртном разреду програм предвиђа да се ученици баве питањима културе и традиције као најширем аспекту демократског друштва, са фокусом на интеркултуралност.

Кључни појмови садржаја у овој области су: заједница, односи у заједници, вредности заједнице (равноправност, одговорност, солидарност, поштовање и брига за друге, толерантност, праведност, поштење), уважавање различитости; правила у заједници и њихова функција, одлучивање у заједници, одговорност деце и одраслих за функционисање заједнице, комуникација у заједници, сукоби у заједници и њихово решавање, потребе и права која се задовољавају у локалној заједници,

институције и организације локалне заједнице, удружење грађана, материјално и нематеријално наслеђе једне заједнице, сусретање култура, интеркултуралност, мигранти и избеглице.

Прегледом **исхода** који одговарају овој области може се видети каква су очекивања на крају сваког разреда првог циклуса, то јест шта ће то ученици знати и умети. Од ученика се очекује да својим речима образложе неопходност правила која регулишу живот у заједници; да се договарају и одлучују у процесу доношења одељењских правила и да се понашају у складу са њима; да препознају добре стране свог одељења и оно што би требало променити или побољшати; да заједно са вршњацима и наставником учествују у решавању проблема у одељењу; да разликују ненасилну од насилне комуникације међу члановима групе, на примерима из свакодневног живота, из књижевних дела која читају и филмовима које гледају; да дају и прихватају предлоге, водећи рачуна о интересу свих страна у сукобу; да слободно износе мишљење, образлажу идеје, дају предлоге и прихватају да други могу имати другачије мишљење; да сарађују и преузимају различите улоге у групи/тиму; да наводе неколико институција у свом окружењу које брину о потребама и правима грађана, посебно деце; да наведу шта би волели да имају у својој локалној заједници што сада недостаје; наведу једно удружење грађана у свом окружењу и опишу чиме се бави; опишу на које све начине деца његових/њених година могу да брину о својој локалној заједници; аргуменују добити од заједничког живота људи припадника различитих култура; да наведу елементе традиције и културе свог народа и покажу интересовање и поштовање за друге културе и традиције; да образложе значај подршке избеглицама и мигрантима да у новој средини сачувају свој језик, традицију, културу; да наведу примере из свакодневног живота којима се илуструје сусретање различитих култура; да дискутују о томе како непознавање других култура утиче на настанак стереотипа, предрасуда и дискриминације, чиме се прави директна веза са кључним појмовима садржаја прве области.

Многи од ових исхода важни су и за четврту област Грађански активизам у свим разредима, с тим да је у првом разреду та веза најизраженија, јер програм предвиђа да ученици спроведу једноставну акцију у свом одељењу/групи и унапреде функционисање те, њима најближе, заједнице.

У складу са кључним појмовима садржаја и очекиваним исходима наставник осмишљава активности примерене узрасту и искуству ученика и конкретном контексту. Како је школа пример демократске заједнице и ова област има природну везу са свим оним што се у школи дешава, у оквиру **наставних** и у оквиру **ваннаставних** активности. То се препознаје, на пример, у исходима за обавезне предмете, као што су: *Њридржава се договорених ѡравила ѡнашања у школи и ѡрихваѡиа ѡследице ако их ѡрекрши* (Свет око нас); *уважава националну и кулѡурну разноликосѡи као основу за суживоѡи свих грађана Републике Србије* (Природа и друштво); *ѡошѡује ѡравила ѡре; ѡошѡује ѡравила ѡнашања у ѡросѡоријама за вежбање; ѡрихваѡиа ѡобеду и ѡораз као сасѡавни гео ѡре и ѡакмичења* (Физичко и здравствено васпитање); *ѡошѡује договорена ѡравила ѡнашања ѡри слушању и извођењу музике* (Музичка култура). Многа књижевна дела, која ученици обрађују у оквиру предмета Српски језик, такође су одлична подлога да се дискутује о функционисању заједнице и њеним вредностима. Велики допринос могу дати активности на часовима одељењског старешине, посете изабраним институцијама у локалној заједници, или гостовања особа чије професионално или лично искуство може ученицима приближити неке садржаје из програма. Може се рећи да је и ова област повезана са школским етосом, као и са неким пројектима који се спроводе по школама, посебно са оним који се односе на културу и традицију, или помоћ особама које су биле принуђене да избегну из своје домовине.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ САДРЖАЈА

► ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО

Када говоримо о демократском друштву, у најширем смислу речи, говоримо о друштву које се заснива на људским правима, на вредностима као што су слобода, поштовање, солидарност, једнакост, о друштву које се заснива на владавини права и институцијама које подржавају овакве вредности. Говоримо, такође, о друштву у коме његови чланови активно учествују, у складу са наведеним вредностима.

Демократско друштво је друштво у коме се поштује културна разноврсност, подржавају различите културне праксе и преношење разноврсног културног наслеђа. То значи да су и припадници различитих мањинских група равноправни учесници демократског друштва и да имају једнаке могућности за културно изражавање као и остали припадници друштва.

У таквим друштвима, појединци се могу идентификовати једни са другима, са друштвом, државом и различитим културним заједницама, што за узврат даје осећај припадности.

Важна карактеристика оваквог друштва јесте то што укључује све припаднике друштва у све своје процесе и сегменте, кроз њихово активно учешће.

Заједница није прост скуп појединаца већ је првенствено усмерена на везе међу њима. Заједницу чине појединци који деле заједничке потребе, ресурсе, али и колективну одговорност да се брину о својој заједници и остварују заједничке циљеве.

► ДЕМОКРАТИЈА

Демократија, као политичка оријентација, фаворизује владавину народа, односно изабраних представника народа. Демократија је политички систем базиран на могућности да грађани (народ) могу да бирају своје представнике. *Право на бирање представника* основни је и суштински концепт демократије. Сврха демократије је да заустави превелико гомилање моћи у рукама појединца или неколико њих, као што је то случај у недемократским уређењима.

Демократија се у Европи развила најпре у грчким градовима-државама као директна и непосредна демократија (5. век пре нове ере). Почетак модерне демократије везује се за 17. век, када се по први пут у Шкотској, Енглеској и Холандији појављује општина као носилац политичког живота.

Демократија се може представити и као идеал (израз за било који аспект политичког система, или друштва, који се жели приказати као добар), али и као скуп процедуралних правила за доношење колективних одлука које омогућавају најшире могуће учешће заинтересованих или оних којих се те одлуке тичу, подразумевајући и њихову контролу процеса одлучивања. Некада може постојати лажна

демократија када су демократске процедуре испоштоване, али нема стварних демократских слобода и права.

Најважније карактеристике демократске владавине су:

- Устав који ограничава моћ владе и штити многа грађанска права;
- Опште право гласа, које свим грађанима јамчи право гласа без обзира на расу, пол или имовинско стање;
- Слобода говора;
- Слобода штампе и приступ недржавним изворима информација;
- Слобода окупљања;
- Једнакост пред законом и право на суђење према закону;
- образовање које грађане упућује на њихова права и грађанске обавезе;
- Широко и дубоко утемељено грађанско друштво;
- Независно судство;
- Систем међусобног надзора међу гранама власти.

Чак и кад постоји све наведено, може се исказати брига о томе има ли праве демократије. Одлуке које се, на пример, доносе путем избора не доносе сви грађани, него само они који су изашли на гласање и који имају право да гласају.

За ученике је важно да се упознају са изразом *култура демократије* који изражава идеал по коме се политички живот једне државе одвија у таквој атмосфери да нема насилне смене власти и где се различите политичке стране залажу за исте основне демократске вредности. Иако се политички супарници не слажу око многих питања функционисања државе, они прихватају једни друге и свесни су важне улоге коју у демократији имају и власт и опозиција. У таквој демократији губитници на изборима прихватају одлуку гласача и мирно преносе власт. Опозиција не мора одобрвати политику владе, али мора поштовати државу и њене органе, као и демократске процедуре. Култура демократије подразумева и улудност, пристојност у јавним расправама, што се, нажалост, не дешава често у парламентима и медијима у многим земљама.

► ОДЛУЧИВАЊЕ У ЗАЈЕДНИЦИ

Живот једне заједнице подразумева ситуације у којима се доносе одлуке. Нису све одлуке једнако важне и једнако хитне, али искуство показује да је квалитет функционисања заједнице у великој мери повезан са начином како се оне доносе и колико су чланови заједнице њима задовољни. Одлуке може донети једна особа за целу заједницу, али уколико говоримо о демократској заједници, онда у том процесу треба да учествују сви чланови и да се поштују одређене процедуре. То треба поштовати, иако се зна да групно доношење одлука има и својих недостатака.

Предности укључивања чланова групе у доношење одлука су:

- укупно знање групе је веће од знања појединца, дакле постоји већи фонд знања и информација који је усмерен на решавање проблема;
- могуће је развити већи број различитих решења проблема;
- учешће у одлучивању повећава прихватање одлуке и њених последица од стране чланова групе;
- веће задовољство чланова групе.

Недостаци групног одлучивања су:

- траје дуже него што је то код индивидуалног доношења одлука и због тога није погодно за ситуације кризе када треба брзо реаговати;
- у случају неслагања, могуће је да дође до повреде осећања учесника у процесу одлучивања, па и конфликтних ситуација;
- одлуке не морају бити најбоље јер постоји ризик да су чланови групе под нечијим утицајем, да из страха гласају другачије или неке повлађују ради неких својих интереса;
- постоји опасност доминације једне особе, или више њих, када се маргинализују и не уважавају ставови осталих чланова групе;
- ризик да сврха доношења одлуке остане у сенци борбе међу члановима групе чија одлука ће победити, па долази до непотребног контрирања и саботирања самог процеса усвајања одлуке;
- тенденција прихватања првог решења које води консензусу, без бриге о томе да ли је то решење и довољно добро.

Постоје технике којима се превазилазе недостаци групног доношења одлука. Пре него што се, на пример, крене у доношење одлуке сваки појединац записује своје мишљење. У следећем кораку група добија листу појединачних мишљења и свако за себе рангира их по томе колико добро решавају проблем. Мишљење које има највише првих места постаје одлука. Тиме се избегава дуга расправа. Други начин је да се група подели у неколико мањих, да свака од њих прође процес доношења одлуке и да се на крају њихове одлуке упореде и кроз дискусију и гласањем изабере једна. У некој другој ситуацији може се користити техника брејнсторминга (мождана олуја), где се од учесника тражи да продукују што више креативних решења проблема како би се дошло до оне која је најбоља.

Вештина одлучивања у групи се учи, чак и на погрешно донетим одлукама. Важно је да постоје дефинисане процедуре које су свима познате и којих се сви придржавају. Различити аутори наводе различите елементе и кораке у процесу доношења одлука, али могу се свести на неколико најважнијих.

На почетку треба одредити шта је проблем и шта се жели постићи. Тиме се одређује сврха одлуке. Затим треба проверити да ли група поседује све релевантне податке за доношење одлуке. Уколико их нема, потребно их је сакупити па затим наставити са процесом одлучивања. У неким ситуацијама потребно је обавити додатне консултације са особама које више знају о проблему и/или им се верује због њиховог искуства. Потом треба идентификовати колико могућих одлука постоји и, уколико их је више, спровести неку врсту расправе о свакој, са становишта шта би се догодило ако би одређену одлуку донели (поглед унапред). До коначне одлуке долази се гласањем у којем побеђује она опција која добије више гласова. У ситуацији у којима је разлика минимална постоји опасност да део чланова заједнице буде незадовољан одлуком. Зато је важно ученике што чешће водити кроз

процес доношења одлука како би схватили значај учествовања у том процесу који није такмичење у коме треба победити. Добре заједнице карактерише осећај заједништва и у ситуацијама када постоје различита мишљења које су одлуке боље и спремност да се одговорно поступа у складу са одлукама које је већина изабрала.

► СУКОБИ

Често се дешава да се наша перспектива гледања на неки заједнички проблем или појаву не поклапа са перспективом других чланова заједнице којој припадамо. Оваква непоклапања сасвим су нормална и очекивана, па зато слободно можемо рећи да – где год су људи, ту су и сукоби, конфликти. Некад се може чути да је конфликт нешто што би по сваку цену требало спречити, избећи и да је добра заједница она која их нема. Ту се, међутим, занемарује да сукоби могу бити и корисни онда када указују на то да нешто не функционише како би требало и омогућавају да се реагује и пре него што се проблем у још већој мери развије. Зато је најбоље за конфликти рећи да они, сами по себи, нису ни добри ни лоши. Они су природна појава у свакој заједници, а добрим или лошим чини их оно што се са њима ради – да ли се решавају или се „гурају под тепих“; да ли се идентификује узрок конфликта, или се бави међусобним разрачунавањем; да ли се, након идентификовања узрока, ради на његовом отклањању или не.

У настајању конфликта постоје извесне правилности, па се стога може препознати конфликт у најави и пре него што добије своју финалну и потенцијално деструктивну форму.

Фаза латентног конфликта је када он још увек није видљив, али се „крчка“. Бројни су фактори који томе доприносе, али често су препознати од чланова заједнице и зато се пропушта прилика да се сукоб предупреди.

Фаза доживљеног конфликта започиње тиме што једна или обе стране у конфликту постају свесне да он постоји. Оне почињу да опажају конфликт, да му приписују одређено значење, затим се јављају емоције, углавном непријатне (бес, страх, туга, љубомора, завист...). Атмосфера у заједници постаје напета.

Фаза отвореног конфликта је када су јасно дефинисане супротстављене стране, тачке сукоба и његове размере. Истовремено са распламсавањем конфликта креће и покушај да се он разреши. Решења могу бити конструктивна и да воде стварном решењу, а могу бити и неконструктивна, што ће сукоб продужити а у неким ситуацијама и продубити. Уколико особа, на пример, одлучи да прихвати да је друга страна у праву, али се после тога осећа лоше и планира да се освети, конфликт свакако није конструктивно решен. Уколико се учесници сукоба баве тиме зашто је до њега дошло и како могу заједнички отклонити узроке (шта ко треба да уради), постоји велика вероватноћа да се конфликт разреши добро, конструктивно. За то је потребно да се сви учесници децентрирају од својих потреба и интереса, као и да се ослободе негативних осећања и у фокус ставе функционисање заједнице.

Постконфликтна фаза је када се сукобљене стране суочавају са последицама одабране стратегије за решавање конфликта. Уколико је неконструктивно решен остају непријатна осећања и напета атмосфера (што је добра подлога за нове сукобе), а уколико је конструктивно решен учесници сукоба

осећају олакшање. То је уједно и основна разлика између функционалних, то јест конструктивних и дисфункционалних, то јест деструктивних начина решавања конфликта.

► ЛОКАЛНА ЗАЈЕДНИЦА

Под појмом локална заједница уобичајено се мисли на одређену територијалну целину, у којој грађани, посредством властитих и заједничких ресурса задовољавају највећи део својих животних потреба и решавају своје животне проблеме. За потребе програма Грађанског васпитања и овог приручника локална заједница се не посматра као дефинисана територија у оквиру организације државне управе, већ само као простор у коме грађани у највећој мери задовољавају своје потребе и остварују своја права.

То укључује и одговарајуће институције и мрежу институција које, у спрези са становништвом локалне заједнице, чине мање или више чврсту и трајну везу међусобних односа. На основу солидарности и узајамности, могу се развити специфични начини живота који локалној заједници дају посебне квалитете и могу их разликовати од других. Као негативна последица може се јавити изолованост и затвореност неких локалних заједница и стварање „гета“ као супротности основним циљевима обогаћивања мреже контаката и сарадње.

Заједница није прост скуп појединаца, већ је првенствено усмерена на везе међу њима и шира је организована друштвена целина која се може односити и на људе који нису физички присутни, али са којима се остварују интеракције, попут родбине, пријатеља и слично. Чланови заједнице могу бити и физички мобилни због миграција, сезонског посла и других разлога. Границе локалне заједнице нису толико јасно дефинисане, а посебно у дигиталном добу и олакшаним могућностима за комуникацију и интеракцију.

► ЈАВНО ДОБРО

Једна локална заједница обично поседује и ресурсе који су јавна добра. То су она добра која држава ставља на располагање свим грађанима неке локалне заједнице. Она се јављају због тога што тржиште није у могућности да осигура њихову рационалну понуду због саме природе јавних добара. Намењено је општем и равноправном коришћењу, како би квалитет живота грађана био што бољи. Јавна добра су: вода, ваздух, земља, шуме, путеви, улице, тргови, улично осветљење, културна баштина у најширем смислу. Код јавног добра важи принцип једнакости, односно може га употребљавати свако, али на тај начин да неко други не буде ускраћен.

► ОДГОВОРНОСТИ У ЛОКАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Као што постоји одговорност државе да грађанима обезбеди услове за живот градњом путева и мостова, отварањем болница и школа, увођењем струје, воде и канализације, тако мора постојати и одговорност јавних установа и комуналних предузећа да то функционише на начин који је добар за све, као и одговорност грађана који користе та јавна добра и јавне установе како би они што дуже трајали и били свима доступни.

Одговорност имају и фирме, приватна предузећа, велике корпорације које у локалној заједници остварују профит, да на неки начин подрже јавне ресурсе или установе, комунална предузећа или појединце чије потребе не могу бити задовољене у локалној заједници. Помоћ и подршка може бити врло различита, али је свака добродошла. То, на пример, може бити куповина нових апарата за дом здравља, опремање школа, набавка књига за библиотеке, обезбеђивање средстава за лечење у иностранству, сређивање парка, набавка филтера за воду... Локална заједница се може подржати и кроз финансијску подршку некој манифестацији (изложбе, сајмови, фестивали, спортска такмичења...), и то се назива донација или спонзорство. Иако немају тежину трајног добра, као што су нови медицински апарати или асфалтирана улица, такве донације су значајне, јер доприносе идентитету локалне заједнице и културно-спортској понуди грађанима.

Све ове одговорности, међутим, нису довољне уколико нема и одговорности грађана који користе све оно што локална заједница нуди. Постоји много примера неодговорности грађана. Нерационална потрошња јавних ресурса (на пример, заливање башти пијаћом водом у време када је отежано снабдевање водом грађана), неодговорно просипање хемикалија у реке, одлагање отпада на неадекватним местима, сеча државних шума, уништавање клупа у парковима, исписивање графита по споменицима, паркирање на зеленим површинама... Неодговорност је и када људи који нису социјални случајеви не плаћају комуналне услуге. Грађани могу бити неодговорни и једни према другима (када, на пример, неко троши струју на рачун комшије, или опасног пса не држи на одговарајући начин). Поред ове одговорности грађани имају обавезу да, уколико у њиховој локалној заједници нема услова за остваривање неких права и задовољавање потреба (на пример, нема зубне ординације за децу или игралишта), реагују и боре се за њих. Постоје разни начини на које се грађани могу борити, али су то најчешће петиције (појам се налази у речнику).

► КОМУНАЛНЕ УСЛУГЕ И КОМУНАЛНА ПРЕДУЗЕЋА

Комуналне услуге су оне које грађанима омогућавају нормалан живот, односно задовољавају њихове основне потребе. Тиме се не баве појединци, већ се оснивају јавна предузећа која пружају комуналне услуге. Она су специјализована тако да се нека баве водоводом и канализацијом, нека струјом, превозом, отпадом, уређењем зелених површина, превозом, пијацама или погребним услугама.

Комунална предузећа треба да имају стални контакт са корисницима својих услуга и да на основу њиховог задовољства или незадовољства планирају промене у свом раду. Распоред аутобуских станица, на пример, није случајан. Он треба да одговара потребама грађана те локалне заједнице.

► ЈАВНЕ УСТАНОВЕ

Као што је за грађане важно да имају квалитетну пијаћу воду, канализацију или струју, важно је да имају и установе у којима остварују своја права и задовољавају своје бројне потребе као што су лечење, образовање, забава... Што је већи број јавних установа у некој локалној заједници то значи да ће грађани лакше и брже остварити своја права и задовољити своје потребе. Неке од јавних установа су: вртићи, школе, болнице, домови здравља, библиотеке, центри за социјални рад, музеји, позоришта, културно-спортски центри, државне апотеке.

Многе локалне заједнице, нажалост, немају све ове јавне установе, што грађанима умањује квалитет живота. Озбиљан проблем премештања грађана из мањих средина у веће, директно се повезује са њиховом потребом да могу користити све услуге разних јавних установа које градови имају. У селима остају само старији грађани и будућност њихових локалних заједница доводи се у питање.

► КУЛТУРА И ТРАДИЦИЈА

Социо-културни оквир обликује наш поглед на свет, начин размишљања и понашања, наша уверења и осећања. У складу с тим, култура је нешто што се учи, током целог живота. Усвајамо и практикујемо норме (очекивања о адекватном понашању), традиције (обичаје и ритуале који се преносе генерацијама), вредности (шта је добро, а шта лоше, шта је важно, а шта периферно), уверења (основно разумевање о томе шта је свет, шта је тачно, а шта нетачно), погледе на свет (општи начин разумевања света, систем оријентације, систем разумевања), стичући вештине за живот у свом окружењу.

Врло честа метафора којом се може описати значење речи култура јесте ледени брег. Оно што најпре приметимо као обележја неке културе, то је само врх леденог брега, то је оно што је видљиво изнад воде. Оно што се налази испод површине воде је тешко уочити и разумети, а то је заправо много већи део леденог брега. Овај велики и теже видљив део је оно што подупиरे врх леденог брега. Тај скривени део је основа сваке културе, коју, иако не можемо тако лако спознати, не смемо да занемаримо. У супротном, доносимо површне закључке о другим културама само на основу врха леденог брега, то јест најлакше видљивим карактеристикама културе.

Културу можемо посматрати и кроз њене различите нивое – конкретни ниво, ниво понашања и симболички ниво. Конкретни ниво је највидљивији и најопипљивији. Производи културе, културни артефакти, налазе се на овом нивоу. Технологија, музика, храна и уметност су конкретни и видљиви елементи културе. Храна, игрице и артефакти, сами за себе, врло мало говоре о томе како различите етничке групе доживљавају и осмишљавају свет око себе. Ниво понашања се односи на то како дефинишемо своје друштвене улоге, језик који говоримо, ритуале које практикујемо и на нашу невербалну комуникацију. Наше понашање рефлектује наше вредности, а друштвене улоге проистичу из наших уверења. Родне улоге се, на пример, разликују у различитим културама, али и унутар једне културе, у зависности од тога колико се улога жене везује за одржавање домаћинства, или колико се улога мушкарца види блиском топлом и брижном родитељству. Језик, такође, рефлектује наше мишљење, наше вредности и уверења – много позитивније конотације се, на пример, везују за реч „бело“ него за реч „црно“. Наше вредности и уверења налазе се на симболичком нивоу. Како

придајемо значења сопственом искуству зависи од тога какве вредности и уверења имамо. Овај ниво је најапстрактнији и најтежи за артикулацију, али је суштински за интерпретацију света око нас. Овај ниво културе је имплицитан и делимо га са другим припадницима референтне групе. Вредности и уверења нам помажу да интерпретирамо сопствено искуство и да обликујемо своје понашање тако да је социјално прихватљиво. Дефиниција породице, на пример, може варирати од једне до друге културолошке групе, зависно од тога колику важност група придаје кохезивности породице.

► КУЛТУРНА РАЗЛИЧИТОСТ

Људи су међусобно различити на много начина – према полу, роду, старости, висини, тежини (и другим физичким карактеристикама), сексуалној оријентацији, интересовањима, друштвеном статусу, уверењима, вредностима, етничкој, националној припадности итд. Поменута обележја чине да стилови живљења људи буду различити. Ове разлике некада можемо приметити на основу споља видљивих карактеристика и понашања људи, неких њихових пракси, а некада тек када смо у интензивнијем контакту и дубље се загледамо у њихова уверења, вредности, начине комуникације, стилове учења итд.

Када говоримо о културној различитости, најчешћа асоцијација је етно-културна различитост и када говоримо о културно разноврсним друштвима, најчешће су то друштва која обухватају различите етно-културне заједнице. Етнички диверзитет је, међутим, само један од сегмената културно разноврсне стварности, то јест културно разноврсног друштва. Једну културно разноврсну заједницу не чини, дакле, само разноврсност језика којим припадници заједнице говоре, или њихова етничка припадност, већ и разноврсност њихових других идентитета, које припадници заједнице имају и на основу којих делују. Због тога о културно разноврсним заједницама можемо говорити као о заједницама разноврсних идентитета: етничких, националних, сексуалних, родних, професионалних и многих других.

► КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ

Културни идентитет се повезује са осећајем припадности одређеној групи (културној, религијској, етничкој, родној, узрасној итд.), са којом се деле исте вредности, стилови живљења, ставови, понашање. Осећај припадности одређеној групи пружа осећање сигурности. Културни идентитет је део личног идентитета.

Културни идентитет, иако увек присутан, није нам увек најважнији, то јест не дефинишемо себе у односу на културну припадност, у свакој ситуацији у којој се нађемо. Некада, у зависности од ситуације, наша осећања припадности другим групама су важнија, попут групе ученика, групе просветних радника и сл. Уколико особа, на пример, припада већинској етничкој групи у држави, у свакодневном животу се ретко дешава да има потребу да се дефинише у односу на етничку припадност. Када се, међутим, нађе у иностранству, где је њена етничка група у мањини, или је у контакту са другим мањинским етничким

групама, етнички идентитет добија на важности и особа осећа појачану потребу да се дефинише у складу са етничком припадношћу.

► ПОШТОВАЊЕ ДЕМОКРАТСКЕ КУЛТУРЕ

У Референтном оквиру комисијениција за демократску културу Савета Европе, поштовање се дефинише као „позитиван поглед и уважавање некога или нечега на основу процене да је значајан, заслужан или вредан. Имати поштовање према другим људима, који се опажају као људи који припадају другачијим културама, или имају другачија уверења, мишљења или праксе од сопствених, јесте од суштинске важности за ефикасан интеркултурални дијалог и културу демократије.“

Оваква дефиниција поштовања говори о поштовању појединаца, особа које су припадници других култура. Поред тога, може се говорити и о поштовању културе или култура уопштено. Када говоримо о интеркултуралном поштовању, без обзира да ли је усмерено на појединце или културе уопште, говоримо о препознавању вредности некога или нечега независно од наших личних жеља и циљева, као и о адекватном понашању у складу са таквим ставом.

► ОСОБЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ И МИГРАЦИЈИ

Разлика између особа у избеглиштву и миграцији постоји иако се често у свакодневном животу не прави. Статус који имају избегла лица и мигранти повезан је са разликама у поступању према њима.

Избејлице су сва лица која беже од оружаних сукоба или прогона и која су принуђена да напусте земљу свог пребивалишта. Избеглица је, дакле, особа којој су у земљи порекла остали несређени лични послови, а образовање прекинуто или одложено. Ова особа је претрпела неку трауму због чињенице да је морала да побегне и самим тим осећа велики губитак. Избеглицама повратак у земљу порекла није могућ. За њих је повратак кући исувише опасан. Један од основних принципа дефинисаних у међународном праву односи се на забрану протеривања или враћања избеглица у ситуације у којима би њихов живот или слобода могли бити угрожени.

За *мигранте* је исељење из земље порекла лични избор. Особа се, најчешће, дуже време припремала за пут, лакше се прилагођава новонасталој ситуацији, нема трауматска искуства. Мигранти се не суочавају са препрекама за повратак у земљу из које су дошли. Најчешће су им све основне потребе унапред покривене у земљи пресељења и најчешће су кренули на пут зарад остварења неких личних или породичних циљева. Без обзира што се за мигранте нужно не везује трауматско искуство, због пресељења се могу јавити потребе за подршком. Некада су то људи који су за собом оставили породицу, пријатеље и суочавају се са другачијом културом и језиком у земљи пресељења.

► МУЛТИКУЛТУРАЛНО(СТ) И ИНТЕРКУЛТУРАЛНО(СТ)

Термин „мултикултурално“ описује културну разноврсност друштва и указује на то да људи различитих култура деле исти животни простор. Термин „интеркултурално“ је динамички појам и указује на успостављање и развијање односа између различитих културних група које деле исти животни простор. Оно што је заједничко за оба термина јесте то што описују постојање различитих култура у некој земљи, заједници, на истом простору.

Ако говоримо о мултикултуралним и интеркултуралним заједницама, морамо направити разлику, јер то нису синоними. У мултикултуралној заједници, различите културне групе живе једне поред других, а не једна са другом, међусобна интеракција је мала или не постоји. Мултикултурална заједница има негативан однос према различитости, а већина је нашла оправдање за дискриминацију. У интеркултуралним заједницама, припадници различитих културних група живе у отвореној интеракцији, постоји међусобна заинтересованост, прихватање, поштовање, равноправност, активно учешће свих група у животу заједнице, без обзира на културну припадност. У интеркултуралној заједници нема супериорнијих и инфериорнијих.

РЕЧНИК

Различитост

Живот у заједници подразумева прихватање људи који су међусобно по много чему различити. Својства на основу којих се људи разликују могу бити: држављанство, национална/етничка припадност, верска, културна, језичка припадност, пол, родни идентитет и сексуална оријентација, породични статус, имовинско стање, здравствено стање, инвалидитет, старосно доба, изглед и друго. Прихватање различитости подразумева стварање друштва које омогућава да сви људи без обзира на различитост остварују своја људска права. Разумевање и прихватање разлика може довести до већег степена партиципације, а што може позитивно утицати на лични и тимски успех, као и на успех целе заједнице. Зато је различитост један од кључних појмова садржаја програма Грађанског васпитања независно о којој области је реч.

Толеранција

То је појам који је директно повезан са претходним, а и многим другим појмовима (погледати слику испод) и може бити коришћен на индивидуалном и колективном нивоу. Тако говоримо о толерантној особи и толерантном друштву. И у једном и у другом случају суштина је поштовање различитости и свест о томе – прихватање и уважавање другачијих ставова, мишљења и начина живота. Из тог става произлазе и други, као што су хуманост, солидарност, емпатија и одбојност према насиљу. Толеранција се развија и обликује, како на нивоу породице тако и друштва, и то у оквиру свих његових институција.

Насупрот толеранцији је нетолеранција која често води у сукоб и агресивно понашање.

Постоји пет нивоа који иду од нетолеранције до толеранције. То су:

- осуда и казна;
- избегавање појединих људи јер су нам одбојни или непријатни;
- несвиђање али допуштамо различитост;
- прихватање таквих какви су;
- уважавање и поштовање њихове различитости.

По психолозима, толерантне особе су социјално и емоционално зреле, док је у основи нетолеранције несигурност, ниско самопоуздање, па и страх. Неки људи толеранцију погрешно разумеју, јер мисле да она води у потчињавање и губљење сопствених права, а заправо тек заједно, такви какви јесмо, можемо бити јачи. У складу с тим је чувена мисао филозофа Конфучија: „Нека цвећа хиљаду цвећова“, која изражава различитост као богатство. (Погледати подстицај *Њујорк – свећ у малом.*)

Један од начина подржавања толерантног понашања јесте упознавање других људи, њихових обичаја, уверења, навика, вредности. Друштвеном изолацијом људи постају мање толерантни на различитости. Толеранција, међутим, може бити и погрешна када постоји трпељивост према понашању које угрожава нечија права. У том смислу непожељно је толерисати насиље, алкохолизам, наркоманију, проституцију и друге друштвено негативне појаве, које захтевају реакцију друштва и појединаца. Међународни дан толеранције обележава се 16. новембра.

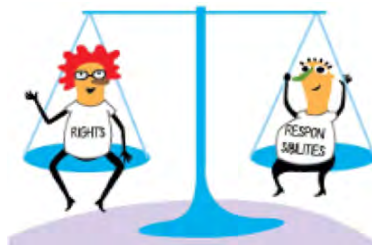
Емпатија

Савет Европе, у *Референтном оквиру компетенција за демократску културу*, дефинише емпатију као „скуп вештина потребних људима да се разумеју и повежу са мислима, уверењима и осећањима других људи и да се свет види из перспективе других људи.“

Када се говори о емпатији у интеркултуралном односу, треба указати и на вештину опажања осећања припадника друге културне групе, на начин који омогућава да појединац осети емотивно стање другог и то са становишта друге културе. Емпатија, поред тога, подразумева и адекватан емоционални одговор особе на показивање осећања од стране особе из друге културне групе.

Одговорност

Појам одговорности подразумева свестан однос човека према друштвеним вредностима које поседује свако друштво и без којих оно, као организована људска заједница, не може функционисати. Сама права и људске слободе, без одговорности, не могу обезбедити демократске односе унутар једне заједнице. Чињеница да сваки појединац поседује основна људска права не значи да он може да се понаша онако како жели. Одговоран грађанин поштује права других људи и показује толеранцију према другима и према другачијем. То даље значи да одговорност треба посматрати у контексту друштвених норми и правила понашања, то јест дужности које особе имају. У том смислу, поштовање и толеранција могу се сматрати дужностима грађана.

www.coe.int

Демократско друштво не може само од себе да се одржава. Ако грађани желе да уживају у привилегијама и правима они морају да прихвате и одговорности и то кроз промовисање општег добра и конструктивно учешће у политичком и грађанском животу заједнице. Неки од начина активног учешћа грађана су: гласање на изборима и референдумима, лобирање, учешће у политичким дискусијама, праћење информација путем медија оцењујући њихову тачност, потписивање петиција, покретање иницијатива, мирно демонстрирање, указивање на неправилности у функционисању заједнице (на мито и корупцију, на пример), учешће у предизборној кампањи, обављање јавних функција, учешће у различитим политичким и друштвеним акцијама у складу са Уставом. Ученицима у првом циклусу ови начини учешћа су још увек далеки, али могу разумети да су карактеристике одговорног грађанина преданост правди, поштење, толерантност, упорност, храброст, емпатичност, солидарност, активизам и поштовање свих људи, без обзира на различитости. Њихова одговорност, као грађанина, такође се посматра у односу на њихова права и дужности.

www.decijkutak.weebly.com

Материјално и нематеријално наслеђе заједнице

Готово све што човек ствара усмерено је ка будућности, „за сутра“, „за дуго памћење“. Многе ствари, нама важне, желимо да оставимо генерацијама које долазе. Наша жеља да трајемо кроз њих и њихова

да се уз нас вежу произлази из жеље да припадамо групи – држави, традицији, начину живота. Био то какав предмет, споменик или зграда, била то песма или прича, који год облик да има, оно што наслеђујемо и оно што остављамо у наслеђе пружа нам осећај идентитета и припадности.

Културно наслеђе, према дефиницији Унеска, представља „заоставштину сачињену од артефаката и неопипљивих творевина групе или друштва, наслеђену од претходних генерација, одржавану од стране садашњих и даровану за добробит будућих генерација“.

Сами термини *материјално* и *нематеријално* говоре о наслеђу које јесте или није везано за конкретне, опипљиве ствари. Материјално наслеђе је материјално изражено, носи идеју, мисао или осећање и може се преносити дуго, у готово непромењеном облику. Нематеријално наслеђе се не може у потпуности „ухватити“, али може бити везано за материјално, тако што му даје значење, учитава симболику. Унеско дефинише нематеријално наслеђе као „практике, приказе, изразе, знања, вештине, као и инструменте, предмете, артефакте и културне просторе који су са њима повезани, а које заједнице, групе и, у појединим случајевима, појединци, препознају као део свог културног наслеђа. Овакво нематеријално наслеђе, које се преноси с генерације на генерацију, заједнице и групе изнова стварају, у зависности од њиховог окружења, њихове интеракције са природом и њихове историје, пружајући им осећај идентитета и континуитета, и на тај начин промовишући поштовање према културној разноликости и људској креативности.“ Управо због овога, нематеријално наслеђе је живо наслеђе, оно које се догађа у садашњости, оно у којем се препознају његови ствараоци и преносиоци. Оно се ослања на традицију, потиче из традиције, али није искључиво традиционално – нематеријално наслеђе је савремена манифестација наслеђене традиције.

Узимајући у обзир дефиниције материјалног и нематеријалног наслеђа постаје јасно да се оно ствара и преноси под утицајем људи и заједница које деле животни простор у садашњости и кроз време (који су некада живели ту и који сада живе). Ти људи не морају увек имати исто етничко порекло, не морају бити увек исте вероисповести, не морају имати сличне стилове живљења, али самим тим што деле исти простор њихово сусретање и прожимање утиче на обликовање и преношење њихових културних наслеђа.

Како је Србија културолошки разноврсна држава, културна наслеђа са којима се можемо сусрести су такође разнолика. Важно је знати да ниједна етничка, национална, или религијска група не полаже више права на очување и преношење свог културног наслеђа од неке друге групе, већ се културно наслеђе свих културних група мора подједнако уважавати.

Задужбине, легати, добротинства

У прошлости је било уобичајено да људи који су стекли богатство и углед остављају свом „отечеству“ (отаџбини), неку врсту задужбине. Најчешће су то зграде у којима се налазе важне установе које сви могу користити. Оне постоје широм Србије, али грађани често нису довољно упознати с тим. У Београду су познате задужбине Илије Коларца (има статус непокретног културног добра), капетана Мише Анастасијевића (данас је у њој Ректорат Универзитета у Београду), браће Радојковића (у којој је већ деценијама Прва економска школа), као и многе друге. У Новом Саду то је, на пример, задужбина владике Платона (Платонеум), а у Нишу Ђоке Јовановића.

Међу уметницима је чест случај да локалној заједници из које су потекли, или где су дуго живели, остављају своје *лејџије*. Садржај легата могу бити уметничка дела, али и збирке књига, важних докумената. Уметници могу музејима дати и поклон-збирке чиме се обогаћује њихова понуда.

Легат научника Јована Цвијића

Добročинства су добра дела која појединци чине у некој локалној средини, јер осећају личну одговорност да јој помогну. Често су у питању људи који ту не живе, али су одатле потекли. Неки од њих ће уложити у градњу путева и мостова као симбола повезаности људи, или у градњу и опремање школа, болница и др. Таквих добročинстава широм Србије има доста, али се о њима, често, недовољно говори у јавности.

Солидарност и хуманитарни рад

Ниједна заједница не може да опстане без солидарности. То се најбоље види у ванредним ситуацијама, као што су поплаве, земљотреси, велики пожари и епидемије. Солидарност се огледа не само у пружању конкретне помоћи у храни, одећи или раду, већ и осећају људи који су у невољи да нису сами. За време великих поплава 2014. године много људи је показало спремност да на различите начине помогне, па се у новинама појавио наслов „Солидарности исљивала из поплава“.

Током епидемије вируса ковид 19, која је почетком 2020. године захватила велики број земаља, показало се колики је значај солидарности и хуманитарног рада у ванредним ситуацијама. У свакој локалној заједници, међутим, постоје људи којима је потребна помоћ и без таквих ситуација, али, срећом, постоје и они који имају потребу да помажу другима. Зато се формирају хуманитарне организације у којима људи раде добровољно, без зараде и са филантропским мотивима. У њихов рад могу бити укључена и деца, млади и одрасли. Најчешће је хуманитарни рад усмерен ка старима, болеснима, деци без родитељског старања, расељеним лицима и свима којима је помоћ потребна, а сама локална заједница нема могућности да реши све проблеме. Хуманитарни рад може бити и у другим областима, као што је култура, уметност, спорт.

Један вид солидарности је добровољно давање крви. Постоје људи који деценијама редовно дају крв, јер сматрају да на тај начин показују одговорност према заједници у којој живе.

www.redcross.org.rs

Удружење грађана

Удружење грађана представља добровољну, невладину и непрофитну организацију засновану на слободи удруживања ради остваривања и унапређивања одређеног заједничког циља, или општег циља и интереса који превазилазе могућности појединаца. Удружења могу бити на локалном нивоу и бавити се интересима конкретне заједнице, али могу бити и на националном нивоу, а и шире. Нека удружења су врло стара, постоје и преко 100 година (на пример, пчеларска), а нека су потпуно нова и окупљена око интереса у области која раније нису постојала (на пример, интернет). Бројни су циљеви зашто се грађани окупљају. Нека удружења имају за циљ да нешто унапреде или саграде, нека да учине нешто доступнијим одређеној циљној групи (на пример Ромима, особама са инвалидитетом, старијим особама...), а нека да нешто сачувају од пропадања или заборавља. Оснивање и рад удружења регулисано је Законом о удружењима.

Удружење *Наша локална заједница* (www.lokalnazajednica.rs), основано је са циљем да се унапреди квалитет живота грађана тако што их информишу која су све њихова права у локалној заједници, како могу да их остваре и како се за њих борити.

Петиција

Петиција је писмено обраћање којим група грађана тражи од одговарајуће власти да покрене поступак, предузме меру или радњу из своје надлежности. Право на петицију је Уставом зајамчено право и треба га разликовати од грађанске иницијативе која је другачије правно регулисана. У Уставу се наводи да свако има право да, сам или заједно са другима, упућује петиције и друге предлоге државним органима, организацијама којима су поверена јавна овлашћења и органима јединица локалне самоуправе и да од њих добије одговор када га тражи. Због упућивања петиција и предлога нико не може да трпи штетне последице.

Циљ петиције је решавање одређеног питања од друштвеног интереса (може бити локални, али и шире, национални).

Форма петиције није одређена законом, али требало би да садржи неколико основних елемената:

- назив органа коме се петиција упућује;
- јасно формулисан захтев, предлог;
- објашњење захтева предлога; и
- име и презиме потписника, њихов потпис и адресу становања.

Уколико група грађана, на пример, сматра да је аутобуска станица, коју користи велики број ученика оближње школе, постављена тако да угрожава њихову безбедност, могу написати и потписати петицију којом траже да се она постави на неко друго место, или да се направи пешачки прелаз, постави семафор, изгради пасарела...

ПИТАЊА И ОДГОВОРИ

Да ли је са децом на овом узрасту прерано обрађивати један тако сложен и апстрактан појам као што је демократско друштво?

Свакако би било погрешно да покушавамо да седмогодишњаке и осмогодишњаке научимо дефиницији демократије или да покушавамо да постигнемо потпуно разумевање тог апстрактног појма (за шта они у том узрасту нису ни способни). Са друге стране, било би још погрешније ускратити им могућност да демократску атмосферу, демократске процедуре, демократично функционисање групе, упознају и уче из сопственог искуства у школи. Не треба, дакле, децу на овом узрасту учити шта значи принцип партиципације, али треба да у својим малим заједницама науче да је мишљење сваког члана заједнице важно, да свако има право да га изрази и да мора да буде узето у обзир.

Потпуно је у реду да их од првог дана у школи учимо томе да заједничке одлуке доносе вољом већине (уз уважавање мањине), да буду солидарни, да су равноправни... Свим поменутих учимо их демократији у њеном суштинском значењу – доприносимо да расту у одговорне грађане који су свесни својих права и који их штите не угрожавајући права других, градећи тако једно праведно и квалитетно демократско друштво.

Да ли деци треба развијати критички однос према демократији, то јест анализирати и њене мане?

У првом циклусу основног образовања прерано је анализирати демократију као најмање лош облик друштвеног уређења са свим њеним предностима и манама. То није предвиђено ни исходима ни циљем Грађанског васпитања. Наравно, уколико се појаве питања ученика која указују на њихово размишљање о демократији и њеним процедурама треба реаговати. То би био случај када се, на пример, запитају да ли је поштено да глас само једног ученика одреди одлуку која ће важити за све ученике у групи. Сасвим је у реду питати их зашто су незадовољни и шта предлажу као решење уместо тога, а затим разјаснити поново како се одлучује у групи. То је начин да се практикују демократске процедуре уз критички однос према њима, а који је примерен узрасту ученика.

Д. Битем, К. Бојл, *Увод у демократију: 80 илустрација и одговора*, Креативни центар, стр. 105.

Да ли је компромис добро решење сукоба?

Иако компромис може деловати као добро решење, он има своје недостатке. За разлику од исхода до којег су учесници сукоба путем преговарања дошли до тога да је предложено решење најбоље и

због тога се добро осећају, код компромиса учесници сукоба бивају делимично задовољни решењем, а често и потпуно незадовољни, јер га доживљавају као израз узајамних уступака и као привремено. Компромис значи да је свака страна добила мало онога што је желела и мало онога што није желела.

На примеру о компромису две особе које се свађају око лимуна јер га обе желе, то се може лако објаснити ученицима. После расправе ко ће узети лимун те две особе одлучују да га преполове. Пола лимуна је на први поглед правично решење, али није и најбоље решење. Зашто? Да су се мање бавиле жељама, а више интересима схватиле би да је једна особа желела лимун због коре коју је хтела изрендати у колач, а друга је хтела направити лимунуду што указује да су уместо компромиса, процесом преговарања, могле доћи до решења које би било задовољавајуће за обе.

Преговарање је много више од компромиса. Управо се и преговара да би се постигло више од чистог компромиса, јер компромис не задовољава суштинске потребе, жеље и интересе обе стране. Код компромиса стране се нађу негде на средини, а суштина преговарања није да се нађемо на средини, већ да увећамо вредност коју ћемо поделити. Зато преговарање подразумева креативност и иновативност, а када смо креативни у преговарању компромис губи на значају.

Шта ученици треба да науче и усвоје када је реч о поштовању различитих култура?

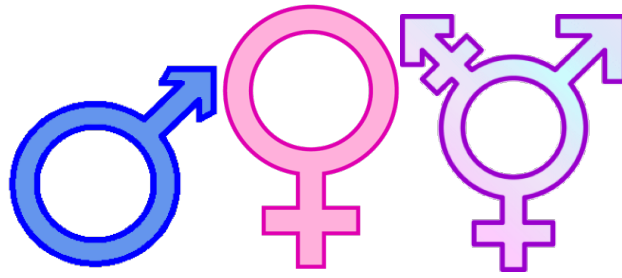
Ученике треба поучити двома кључним стварима. Прва је да постоји културна различитост и да се људи могу разликовати по многим димензијама, односно да постоје различити културни контексти који обликују начине живљења људи. Друга ствар подразумева да ученици треба да разумеју да је култура подлога живљења свих нас. Узимајући то у обзир, треба да препознају и разумеју какву подлогу њихова култура представља, да своју културу не узимају здраво за готово и да је не узимају као норму за процену вредности других култура. Потребно је да ученици могу да, као саставни део поштовања културне различитости, разумеју и ослањају се на претпоставку да у свакој култури (културном контексту) постоје вредности око којих људи могу развити своје идентитете и колективна и лична значења.

Уколико ученици усвоје овакав приступ културној различитости, постају компетентнији за учешће у културно разноврсној заједници и вештији у томе да, без стереотипизирања и предрасуда, учествују у интеркултуралним ситуацијама, а да то не представља претњу за њихов културни идентитет.

Да ли је Србија мултикултурална земља?

Србија је културолошки разноврсна, то јест мултикултурална земља. У Србији живе људи различите етничке и националне припадности – Срби, Роми, Бошњаци, Албанци, Буњевци, Мађари, Власи, Кинези, Бугари, Словаци, Хрвати, Румуни, Чеси... Становници Србије говоре различитим језицима – српским, албанским, мађарским, ромским, кинеским, бугарским, словачким, енглеским... У Србији живе људи који припадају различитим верским заједницама – православној, исламској, јудаистичкој, католичкој, протестантској... Становници Србије су, такође, и следбеници различитих култова, као што је на пример сајентологија. Са друге стране, у Србији живе и они који се не идентификују ни са једном верском заједницом.

Поред етничких, националних, верских и језичких разлика, становнике у Србији одликује различитост и у погледу сексуалне оријентације (хетеросексуалне, бисексуалне, хомосексуалне, асексуалне особе), средине у којој живе (рурална, приградска, градска), родне припадности (није нужно заснована на полу и сексуалној оријентацији), старосне доби, социо-економског статуса, друштвеног положаја итд.

Симболи за родни идентитет: мушки симбол, женски симбол и трансродни симбол

Становници Србије се разликују по многим обележјима, а та обележја чине да се групе становника међусобно разликују по стиливима живљења. При том, становници Србије станују у насељима која могу бити у различитој мери етнички, верски или по неком другом критеријуму, хомогена или хетерогена. Разноврсност средине у којој живимо такође чини стилове живљења различитим.

Без обзира на разлике у стиливима живљења, међутим, сви људи имају и треба да уживају иста грађанска права.

Зашто је важно уважити разлике у културном идентитету ученика?

Културни идентитет обликује ваншколска знања и животна искуство. Занемаривањем културног идентитета, занемарујемо ова знања и искуство. С обзиром на то да би настава требало да се наслања на ваншколска знања и животна искуство, да их допуни, надогради, систематизује, она се не смеју занемарити. Уколико се културни идентитети занемаре, за ученике који не припадају већинској култури, школа и школски живот бивају одвојени од ваншколског живота, а за наставнике читаво богатство њихових ваншколских знања и искуства постају невидљиви, што наставника може навести да ове ученике процени мање радним и вредним, мање компетентним итд.

Да ли је потребно да говоримо о интеркултуралности у етнички хомогеним заједницама?

Да! Иако можда најчешћи, етничка припадност није једини критеријум по коме можемо разликовати групе становника и њихове стилове живота. Уверења, вредности, норме, праксе, понашања, продукти који одликују различите стилове живљења, нису везани само за етничку припадност, већ и за друге критеријуме према којима се становници једне заједнице могу разликовати – припадност професионалним, статусним, родним, верским и другим групама. Када говоримо о културним разликама, дакле, не мислимо искључиво на етнокултурне разлике, већ на разлике у културном контексту у ком различите групе људи живе.

Које потребе и права ученици основне школе задовољавају у локалној заједници?

Највећи број својих права и потреба ученици су принуђени да задовољавају у својој локалној заједници, јер је њихова покретљивост скромна у односу на одрасле. Оне се односе на образовање, здравствену заштиту, забаву, спорт, културу... Многе локалне заједнице у нашој земљи, нажалост, нису у могућности да пруже све наведено. То се препознаје у томе што су школе и здравствене установе удаљене, нема уопште или има недовољно паркова и дечјих игралишта, спортских терена, базена, музеја, библиотека, позоришта за децу... Ти проблеми се једним делом решавају тако што постоје покретне библиотеке, гостују позоришта са представама за децу, долази лекар на систематски

преглед..., али то није довољно и зато је важно да се грађани боре да се њихова локална заједница стално унапређује, развија.

Који су показатељи квалитета једне локалне заједнице?

Постоји већи број показатеља квалитета једне локалне заједнице. То могу бити они који указују на квалитет јавног добра (квалитет пијаће воде, ваздуха, земљишта...), затим они који приказују како раде комунална предузећа (да ли се редовно односи смеће, чисте улице од снега, да ли превоз функционише по распореду...), или показатељи о броју и врсти јавних установа (да ли има вртића, школа, домова здравља, библиотека...). Постоји још један важан показатељ квалитета, а он указује на то колико су садржаји локалне заједнице доступни свим грађанима, то јест колико се уважавају различитости грађана који у њој живе и њихове различите потребе. Поставља се питање да ли деца, стари, особе које користе инвалидска колица, родитељи са дечјим колицима, или слепе и слабовиде особе, могу остварити своја права и задовољити своје потребе као и други грађани у локалној заједници. Парк са клупама и дечјим реквизитима, јавна установа која има рампу и одговарајући лифт и тоалет, паркинг где су нека места резервисана за особе са инвалидитетом, семафор са звучним сигналом, само су неки од показатеља да локална заједница мисли о потребама свих грађана.

Како деца могу да брину о својој локалној заједници?

Деца су такође грађани који могу својим понашањем да угрожавају локалну заједницу којој припадају, као и да је унапређују. Постоји много начина на који деца могу да брину о својој локалној заједници. Неки од њих су да воде рачуна о отпаду, да не уништавају природу, не праве штете, не троше воду више него што је потребно, помажу старијим грађанима, не цртају по споменицима... Деца и млади могу свој допринос дати учешћем у неким волонтерским акцијама, или у борби за остваривање неких права које локална заједница не омогућава.

Одакле новац за изградњу школа, болница или пута?

Ниједна локална заједница не може сама, чак и када је финансијски јака јер у њој послују успешна предузећа. Иза ње мора да стоји држава која води рачуна да сви делови Србије буду што равномерније развијени, да свуда постоје добри путеви, мрежа здравствених и образовних установа и сл. Држава има неколико начина на које скупља новац који ће се инвестирати у конкретне локалне заједнице. То се стручно назива *Јавни приходи државе за финансирање јавних потреба*. Јавни приходи потичу, у највећој мери, од пореза, затим од јавних предузећа, или продаје неких добара. Зато је важно да грађани плаћају порезе, јер уколико то не раде директно умањују могућност локалних заједница да се развијају.

Изузетно је важно да се финансирање јавних потреба одвија плански и уз уважавање специфичности сваке конкретне заједнице. Увек, наравно, постоје разлике, тако да државу не кошта исто изградња 100 километара пута у равничарском крају и у брдовитом, где мора бити више тунела и мостова, али то не значи да не треба градити тамо где је теже и скупље. Често се може чути да политичари говоре како нема грађана другог реда и да сви имају једнака права на друштвену бригу. Ипак се у пракси дешава да већ на прилазима великим градовима постоје локалне заједнице које имају скромне могућности да задовоље потребе својих грађана, јер им нису решена питања неких комуналних услуга или јавних установа.

ПОДСТИЦАЈИ

Краставац и грожђе

<https://www.021.rs/story/Zivot/Svet-zivotinja/148948/VIDEO-Majmun-se-buni-jer-za-isti-rad-ne-dobija-istu-nagradu-kao-njegov-kolega.html> (почев од 1`25``)

Људи су врло осетљиви на неједнако поступање и неправду у заједници. Истраживач животиња Франсис де Вал је, међутим, показао да и мајмуни врло брзо препознају ситуацију неправде и бурно реагују. У истраживању су била два мајмуна и имала су исти задатак. У почетку су за добро урађени задатак добијали исту награду (краставац) и није било проблема. У одређеном тренутку је, међутим, један мајмун почео да за исти „рад“ добија грожђе, а други и даље мање омиљени краставац. Када се „неправда“ поновила, оштећени мајмун је одбио да узме краставац, бацио га је и почео јако да тресе кавез, јасно показујући да је љут.

Спот Дан толеранције, Београдски центар за људска права

<https://www.youtube.com/watch?v=wnqV1MNtM9s>

Као увођење у подстицај може се користити активност у којој сваки ученик из кутије вади цедуљу са једном речи (погледати активност Речи из кутије). Изабране речи треба да буду мање познате ученицима и да потичу из речника у Приручнику. Неке од њих треба да означавају позитивне, а неке негативне појаве (на пример, социјализација, петиција, солидарност, предрасуде, дискриминација... и обавезно реч толеранција). Ученици, један по један, устају, читају реч коју су извукли и опредељују се да ли ће ићи на десну страну, где су речи које означавају позитивне појаве, или на леву, где су речи које означавају негативне појаве.

Ефекат посматрача

<http://www.psihoverzum.com/25-zanimljivih-psiholoskih-eksperimenata/>

Погледати видео снимак (један од 25 психолошка експеримента), под називом Ефекат посматрача (од 0`35`` до 1`15``). У њему се приказује понашање људи на јавном месту у ситуацији у којој нико не пружа помоћ особи (глумац), која лежи на улици и јасно показује да јој није добро. То је пример за феномен подељене одговорности.

Анимирани филм о сукобу – Мост, Михаил Шереметљев, (2:45)

<https://www.youtube.com/watch?v=P1900TBJ7q8&index=13&list=P1cp-zjBR-kZ7a5WU63KCheDY8234SUPgr&t=0s>

Анимирани филм Ја сам баш јединствена –славимо наше различитости, (I`m Quite Unique – Celebrating Our Differences) (1:02)

<https://www.youtube.com/watch?v=0PnV8RbL6Wo>

Филм је на енглеском језику и користе се речи које су ученицима првог циклуса познате. Може се направити тематски час у сарадњи са наставником енглеског језика.

Њујорк – свет у малом

Њујорк је највећи амерички град. Има више становника него цела Србија, преко 8 милиона. У њему складно живе људи са свих континената, свих боја коже, свих религија. Само половина становника

говори енглески, а остали говоре стотину различитих језика и мноштво дијалеката, а ипак успевају да се споразумевају. За тај град се каже да је космополитски (од речи космос), јер се у њему налази таква разноврсност у погледу хране, музике, одеће и свега другог, тако да кад неко шета Њујорком има утисак да је пропутовао целу планету. У Њујорку постоји велики број верских објеката, а један од њих је и прелепа православна црква посвећена светом Сави.

www.sr.wikipedia.org

Та разноврсност привлачи милионе туриста сваке године, уметнике, стручњаке, али и пословни свет који у томе види прилику да оствари своје замисли. Ту се може применити позната латинска изрека *Различитијоси весели* (Varietas delectat).

<https://ba.voanews.com/a/ny-language-capital/1682125.html>

Радост Европе – Међународни сусрет деце Европе

www.politika.rs

Почетком сваког октобра, од 1968. године, београдски малишани у својим породицама угосте више стотина вршњака из целе Европе, који са собом доносе звук, покрет, слику, обичаје своје земље и различита умећа која, током четири дана програма, покажу на трговима, улицама и у дворанама Београда. Организују се Карневал у центру града, Сусрети пријатељстава, Међународни ликовни конкурс са својом завршном изложбом, забавни програм на Ади Циганлији, Гала концерт у Сава центру и велика заједничка журка. Скоро да нема земље у Европи чија деца нису била учесници манифестације "Радост Европе". Заштитни знак манифестације је химна и речник пријатељства који је саставио песник Душко Радовић.

О манифестацији је снимљен и документарни филм "Радост Европе".

<https://www.dkcb.rs/radost-evrope/> (погледати од 5:25 минута, од дела Нека разлике буду мостови а не зидови).

Нематеријално културно наслеђе Републике Србије

На листи елемената нематеријалног културног наслеђа налазе се елементи које су предложили градови, институције, организације из различитих крајева Србије, а који се везују за различите културне заједнице. С обзиром на културну разноврсност Србије, њено нематеријално културно наслеђе је право богатство различитости. Листа елемената нематеријалног културног наслеђа Републике Србије може се видети на <http://www.nkns.rs/cyr/elementi-nkns> и са ученицима дискутовати о том богатству.

Претраживач културног наслеђа

Србија је по угледу на Финску и Италију добила Национални портал *Претраживач културног наслеђа* (<https://www.kultura.rs/>). Претраживач је покренуло Министарство културе и информисања уз подршку Мајкрософта. Портал омогућава посетиоцу приступ интерактивној мапи установа културе на територији Србије. Посетилац на порталу може пронаћи основне информације и фотографије из установа широм Србије: галерија, завода, архива, библиотека.

Идеја формирања претраживача културног наслеђа је покретање позитивних процеса важних за образовање и јачање свести о значају културног наслеђа и идентитета.

Како је културни контекст видљив кроз друштвене игре?

Шах је спорт и друштвена игра која је заступљена у свим деловима света. Игра се, међутим, може разликовати од земље до земље (циљ, табла, фигуре и правила) и може носити различите називе. Које културне специфичности вам открива шах који се игра у Србији, Монголоји (шатар), Тајланду (макрук) и онај који се игра у Јапану (шоги)? <https://www.tradgames.org.uk/games/Chess.htm>

Шах

Шатар

Макрук

Шоги

Шире паркинг место

У Шведској, као и у многим другим земљама, на неким паркинзима тржних центара посебно су обележена места где аутомобил могу паркирати маме које у куповину иду са малом децом која су у колицима. Анализом је утврђено да њима треба шире паркинг место од уобичајеног, како би све обавиле лакше и безбедно, користећи колица за намирнице и колица за дете. Та места су позиционирана тако да су ближе улазу у тржни центар, како би маме што мање времена трошиле јер их и код куће чекају обавезе. На тај начин је локална заједница показала да разуме њихове потребе.

Чија су брига пси луталице у локалним заједницама?

Проблем паса луталица је прави пример потребе за колективном одговорношћу. Постоји, са једне стране, одговорност комуналног предузећа које се бави тиме да хвата и збрињава псе луталице, јер могу бити опасни, посебно по децу. Са друге стране, постоји одговорност грађана локалне заједнице да животиње које су узели као кућне љубимце не остављају на улици. Различите земље су овај проблем решавале на различите начине, али се све чешће примењује кажњавање власника паса који настоје да своју одговорност „пребаце“ на комунална предузећа.

Да ли у малим локалним заједницама (селима) треба да буде вртића?

Досадашња пракса је била да локалне заједнице ван већих насеља и градова не практикују да организују бригу о предшколској деци. То је било у потпуности препуштено породици. У основи таквог приступа је дискриминативно схватање да жене у тим срединама, најчешће селима, нису запослене и немају потребе за таквом врстом услуге.

www.klix.ba

Сада се улажу напори да се то промени и почињу да се граде вртићи и у малим локалним сеоским заједницама како би деца и маме и из те средине имали једнака права као они у градовима. Постоје бројни разлози зашто је добро да постоји организована брига о предшколској деци од стране локалне заједнице. Разлози су у вези са добробити саме деце, посебно оне из сиромашних и ромских заједница, али и жена које нису формално запослене, али напорно раде на имањима.

ПРИМЕРИ АКТИВНОСТИ

I активност *Правила у групи и њихов значај за функционисање групе* (45')

Корак 1

Сви ученици добијају исто питање: Шта је потребно да се у одељењу осећаш сигурно и пријатно? Наставник наглашава да не треба да размишљају о томе шта треба неке да се осећа добро, него да баш размисле о себи, о својим искуствима у учионици и да кажу шта је потребно да се осећају пријатно, сигурно, заштићено.

Ученици дају одговоре, наставник их бележи на табли, групише их и одређује учесталост одговора. Наставник похваљује ученике за дате одговоре, наводи да је поменуто много тога што је важно (на пример, *да ме нико не вређа, да ме не љубе, да не вичу на мене...*), и предлаже да ово што је наведено буде основа да се направе предлози како да се у учионици понашамо да би свима било пријатно и безбедно.

Корак 2

Подела ученика у групе. Свака група добија по један или више захтева из претходне активности (искористити све одговоре ученика), на основу којих треба да направе: предлог понашања која воде ка задовољавању тог захтева и предлог како спречити понашања која ометају задовољење те потребе. Ако је захтев, на пример: *осећам се пријатно и безбедно кад ме нико не вређа*, ученици могу да напишу предлог: *обраћамо се пријатно једни другоме, или: обраћамо се једни другоме лећим речима* и слично, као и следећи предлог: *уколико је неко љуб и вређа неког сви у групи му кажемо да њо не ради и да ћемо рећи учиљелици*.

Активност траје 20 минута.

Корак 3

Групе представљају своје одговоре који се бележе на табли у две колоне.

Прегледом свих предлога ученици треба да се одреде за оне који одговарају групи и треба их усвојити. Уколико је потребно, неки предлози се могу групно, фронтално, дорадити и, уз помоћ наставника, боље формулисати. Затим, наставник тражи да се ученици гласањем (формално, дизањем руке и пребројавањем гласова), изјасне да ли прихватају да написани предлози буду правила понашања у њиховој групи. Уколико се усвоје, било би добро да буду у форми постера на видљивом месту.

На крају активности наставник напомиње да су правила променљива и да увек може да се разговара о томе да се неко правило модификује, укине, неко ново правило дода, али да је важно да се договореног сви у групи придржавају.

II активност *Равноправност и праведност* (45')

Корак 1

Наставник сваком ученику даје „лоптицу“ од згужваног папира и на столу испред табле ставља пластичну корпу за отпатке. Ученици добијају задатак да свако са свог места убаца лоптицу у корпу.

Активност се дешава све до тренутка док се ученици из даљих редова не побуне да нису у истом положају као ученици који седе у првим редовима.

Корак 2

Дискусија са ученицима на тему шта је равноправност, како нешто може имати привид да је равноправно а није праведно, како треба решавати ситуације у којима нису сви у истом положају. Наставник на основу изабраног примера (особе корисници инвалидских колица, особе које не виде или не чују, старије особе, особе са колицима за бебу...), тражи од ученика да промисле о ситуацијама у којима те особе нису у истом положају као други и шта се може урадити како би биле равноправне.

За наставак дискусије може се користити гледање филма о социјалном експерименту у којем деца за исти „рад“ добијају неједнак износ новца и анализирати њихове реакције (https://www.youtube.com/watch?v=AJnmzNxV_Ec).

III активност *Проблеме решавамо ненасилно* (45')

Корак 1

Наставник позива ученике да пажљиво саслушају причу коју им је припремио јер ће имати неке активности у вези са њом.

Прича:

Као и свакој јуџира у школи, Јоца, Лука, Маја и Нена припремали су се за час, вадили свеске и књиџе и разговарали о дојодовишинама од јуче. Маја је била нерасположена. Пожалила се друџарима да није урадила домаћи задатак, јер је целој дојоднева била најољу и да сад брине како ће учиџељ реџоваџи на џо.

Кад је учиџељ ушао, Маја је доживела олакшање – није ни џиџао за домаћи, рекао је да оџворе школске свеске и сџреме се да џишу. Лука је међуџим дојоџао руку и рекао: „Учиџељу, заборавили сџе да џреџегаџе домаћи. Маја џа није урадила“.

Маја није моџла да верује џиџа се десило. У џлави јој је бубњало, сузе није усџевала да задржи, сџиџела се и била неоџсиво бесна. Пришла је Луки, узела чџиџанку са њеџовој сџола и јакџо џа ударила џо носу. Он је вриснуо, а из носа је џоџекла крв.

Маји је било јасно да је најравила велику џрешку. Учиџељ је био видно џуџи, знала је да ће јој даџи укор и џозваџи рџдиџеље на разџовор, али џоре од свеџа било је џо џиџо није моџла да избаџи из џлаве крваво Лукино лице. Он јесџе био нефер џрема џој, али иџак није желела да џа џоџико џовреди. Плашила се да му је нос џоломљен...

Наставник проверава да ли су сви схватили шта се десило у причи. Тражи од њих да дају наслов причи. Промишљају неколико минута. Наставник записује наслове које су предложили.

Корак 2

Наставник води разговор са ученицима о поступцима ликова из приче. Може да постави питања као што су: Ко све у причи није поступио како треба? Зашто? Зашто је Лука пријавио Мају учитељу? Како се он тада осећао? Како се она тада осећала? Шта је требало да уради уместо тога? Зашто је Маја ударила

Луку? Како се она тада осећала? Како се он тада осећао? Шта је требало да уради уместо тога? Да ли је дозвољено да ударимо неког ако нас наљути? Зашто? Како се зову понашања кад неког ударамо, вређамо, нападамо, повређујемо? Како можемо да се понашамо у ситуацији када смо љути а да то не буде насилно?

Корак 3

Наставник организује скеч, играње улога на тему *Послџоји и ненасилно решење*.

Наставник разврстава ученике у групе по четворо и даје им задатак да одглуме догађај из приче, али да осмисле другачији крај од дела кад Лука пријављује учитељу да Маја није урадила домаћи задатак. Све треба да иде у правцу да Маја добије помоћ од Нене и Јоце и успе овај проблем да реши ненасилно.

Наставник напомиње да задатак није лак, али изражава уверење да свака група уз мало труда може да нађе неко ненасилно решење за ову ситуацију. Активност траје 10 минута.

Корак 4

Групе представљају своја решења кроз скеч у којем глуме понашање ликова из приче. Након свих активности наставник пита ученике да ли би сада приче дали другачији наслов. Заједнички бирају наслов који највише одговара причи.

Завршни коментар наставника о ненасилном решавању сукоба.

IV активност *Паркови ђо мери ђрађана су брија локалне заједнице* (45' + рад на терену)

Корак 1

На крају једног часа наставник формира групе од по три ученика. Они добијају задатак који ће радити на терену до следећег часа. Сви добијају исти задатак – треба да анализирају парк/игралиште у окружењу у коме живе (мисли се само на јавне паркове/игралишта, а не на приватна и опремљена дворишта). Свака група добија који парк ће анализирати (може више група да добију исти парк). Активност није погодна за средине (најчешће сеоске), у којима нема уређених паркова, или их има мало и у лошем су стању.

Парови добијају чек-листу на основу које ће урадити тражену анализу. Чек-листу припрема наставник користећи следећа питања (може да дода још нека):

Да ли парк има име? (Ако има уписати га.) Како је опремљен? Да ли има реквизите и за млађу и за старију децу? Да ли има клупе да се седне? Колико је безбедан, да ли је све исправно или има и небезбедних, или покварених реквизита и клупа? Каква је подлога испод дечјих реквизита (бетон, трава, гума)? Каква је хигијена? Колико има корпи за отпатке? Какво је осветљење? Да ли га лако могу користити особе које користе инвалидска колица и маме са колицима за бебе, или има препрека? Какво је зеленило? Да ли постоји игралиште за псе? Да ли има део са реквизитама за вежбање? На основу свега, коју оцену бисте му дали (од 1 до 5)?

Корак 2

Ученици раде на терену и попуњавају чек-листу.

Корак 3

Групе представљају резултате своје анализе. Заједнички долазе до закључка у каквом стању су паркови у њиховој локалној заједници.

Наставник поставља питање чија је одговорност одржавање паркова у неком месту. Циљ је да ученици дођу до тога да је одговорност, са једне стране, на локалној заједници, у смислу колико улаже новца у изградњу и одржавање паркова, а са друге стране, на корисницима, јер они треба да их чувају и не уништавају.

Наставник упознаје ученике са чињеницом да постоје прописи који говоре како треба да изгледају паркови, посебно они за најмлађе.

Чита им вест из новина (извор: Политика 30. септембар 2019. године):

Ниш је један од првих градова у Србији који ће применити Правилник о безбедности гечијих и игралишта. Овим правилником се уводе европски стандарди у уређењу површина намењених најмлађима: стандарди који се тичу изгледа и безбедности простора за активности, игру и забаву деце. Сваки гечији кућак на градском и сеоском подручју Ниша мораће да испуњава услове из правилника, у противном биће забрањен за коришћење. За гечија игралишта, која ће се тек градити, у стандарду ће бити примењивани високи критеријуми и прецизна правила.

У завршном делу часа наставник каже ученицима да замисле да је у њиховој близини уређен велики парк према новом Правилнику. Њихов задатак је да направе постер у коме се наводи шта све деца не треба да раде у парку како би што дуже трајао.

Ова активност може бити основ за акцију (погледати пример у делу Грађански активизам).

V активност Речи из кућије (45')**Корак 1**

Активност је за целу групу. Наставник унапред припрема кутију и цедуље са речима, по једну за сваког ученика. Изабране речи треба да буду мање познате ученицима, а битне су за Грађанско васпитање и користе се у овом приручнику. Неке од њих треба да означавају позитивне, а неке негативне појаве (на пример, емпатија, социјализација, петиција, солидарност, предрасуде, хејт, дискриминација, мултикултуралност, одговорност, легат, толеранција). Ученици, један по један, устају, читају реч коју су извукли и опредељују се да ли ће ићи на десну страну где су речи које означавају позитивне појаве, на леву где су оне које означавају негативну појаву, или ће стати у средину где су речи за које ученик није сигуран шта значе.

Корак 2

Наставник даје коментар активности из претходног корака. Прво треба прокоментарисати оне речи које су погрешно схваћене, наравно ако их има (ако је, на пример, дискриминација схваћена као позитивна појава). Затим започиње разговор о речима које су се нашле на средини, то јест ученик није знао њено значење. Питати друге ученике да ли можда они знају шта значе. Наставник даје појашњење и примере из којих ће ученици разумети значење речи.

Корак 3

Све речи се враћају у кутију и промешају. Ученици поново ваде једну по једну реч и кратко је, својим речима, објашњавају. Ако им треба помоћ укључују се други ученици.

Напомена: Активност може да се, на пример, уради на почетку и на крају 4. разреда. Уз помоћ ње наставник стиче добар увид у речник ученика и напредак који је остварен.

РЕСУРСИ

Битем, Дејвид, Бојл, Кевин, *Увод у демократију: 80 питања и одговора*, Креативни центар, Београд 1997.

Водич за унапређење интеркултуралног образовања, Група МОСТ/Фонд за отворено друштво, Београд 2009.

Избелица или мигрант – шта је исправно?, UNHCR: <http://www.unhcr.rs/opste/razno/stav-unhcr-izbeglica-ili-migrant-sta-je-ispravno.html>

Повеља Савеза Европе о образовању за демократско грађанство и образовању за људска права: смернице за наставнике, Савет Европе, 2013.

Компас: Приручник за образовање младих о људским правима, Савет Европе: <http://media.cgo-ccse.org/2013/10/KompasMNE.pdf>

Тилман, Д., Хсу, Д., *Животне вредности*, Креативни центар, Београд 2007.

Уљаревић Далиборка, *21 прича о демократији*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.

Фловерс Ненси и сарадници, *Компасито: Приручник о одгоју и образовању деце за људска права*: [file:///C:/Users/HP/Downloads/kompasito-tisak%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP/Downloads/kompasito-tisak%20(1).pdf)

Чупић, Ч. и др., *Буквар демократије*, Центар за развој Србије.

ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

www.seekult.org

“Комуникација је вештина која се учи. Као и вожња бицикла или слејо куцање. Ако сије сиремни да радише на њој, можеше веома брзо унајредити квалитет у сваком семенју свој живоји.”

Брајан Трејси

УВОД У ОБЛАСТ

Трећа област у програмима за сва четири разреда је названа *Процеси у савременом свету* и, како сам наслов каже, односи се на различите процесе који су повезани са функционисањем демократске заједнице и остваривањем људских права. У првом циклусу највећи простор добили су процеси комуникације и сарадње. Такав статус добили су због значаја који има развој међупредметне компетенције која се односи на те процесе и која има широку применљивост у различитим ситуацијама и контекстима, у решавању различитих проблема и задатака, како школских тако и ваншколских. Треба имати у виду да се комуникација и сарадња, иако формално посматрано налазе само у овој области и то само у програму за први разред, заправо представљају садржај који се провлачи интегрисано кроз све разреде и све области. Није претерано рећи да многи садржаји и активности пружају довољно

простора да се унапређује компетенција ученика за комуникацију и сарадњу. Такав приступ се препознаје прегледом исхода по разредима где се може уочити да у сваком од њих постоје они који се односе на ове процесе (неки су чак и идентично формулисани), али се очекује да ученици напредују из разреда у разред у начину како комуницирају и сарађују. Један од поузданих показатеља тог напретка је начин на који они превазилазе препреке у том процесу (које су очекиване), и зато наставник сваки пут, независно о којем садржају и активности је реч, треба да пружи повратну информацију о ономе што је уочио, као и да пита ученике о њиховој процени како су комуницирали и сарађивали. Може се рећи да ма колико често се наставник бави овим питањима то није превише и није изгубљено време.

На комуникацију и сарадњу природно се надовезује процес који је назван снага узајамне помоћи и обрађује се преко кључних појмова солидарност и волонтирање. Чак и најмлађи ученици који су још у великој мери оријентисани на сопствене потребе, кроз једноставне активности, брзо и лако, могу препознати колико је то важно за функционисање једне заједнице и да свако може доћи у ситуацију да му треба помоћ других. Директна веза ових процеса постоји са садржајима из програма у области Демократско друштво и Грађански активизам, у оквиру којих је предвиђено да се једна акција базира на солидарности и волонтирању и да се на тај начин демонстрира снага узајамне помоћи.

Друга два процеса у овој области су конкретнији, али такође важни. Први се односи на безбедност што је услов пре свих услова за функционисање демократског друштва и остваривање права. Највећу пажњу добила је, природно, безбедност ученика у школи, али и безбедност на интернету, јер ученици на све ранијем узрасту користе такав вид комуникације, који има своје предности, али и опасности. Други процес се тиче прекомерне потрошње, који је тако присутан у поларизованом свету у којем се огромна количина хране баца а истовремено се умире од глади. Прекомерна потрошња повезана је и са еколошким правима и одрживим развојем чиме се ученици баве у оквиру прве области.

Прегледом исхода који одговарају овој области може се видети каква су очекивања на крају првог циклуса, у смислу шта ће ученици знати и умети. Од ученика се очекује да: разликује добру и лошу комуникацију у сопственом искуству, ближем окружењу, књижевним делима, филмовима; комуницира слушајући саговорника и тражи објашњење онога што не разуме; саслуша излагање саговорника без упадица и са уважавањем; слободно износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге и прихвата да други могу имати другачије мишљење; препознаје примере солидарности у свом окружењу, причама, филмовима; укаже вршњацима на особе или групе у свом окружењу којима је потребна помоћ и подршка; објасни разлику између саосећања, солидарности и сажалења на датом примеру; представи шта садржи и чему служи Правилник о безбедности ученика, као и да се понаша у складу са њим; затим да наведе примере одговорности одраслих и ученика за безбедност у школи; препозна предности, ризике и опасности по себе и друге и одговорно поступа при коришћењу мобилног телефона и интернета; препознаје примере прекомерне потрошње; критички разматра појаву бацања хране и расипања воде; препознаје у медијима поруке које подстичу прекомерну потрошњу, посебно деце и младих; процењује важне чињенице о производима које купује читајући декларацију и води рачуна о односу цене и квалитета; испољи заинтересованост за сарадњу и учешће у групном раду; сарађује и преузима различите улоге на основу договора у групи.

У складу са кључним појмовима садржаја и очекиваним исходима наставник и у овој области осмишљава сопствене и ученичке активности. Достицању наведених исхода, као и у претходним

областима даје не само рад у оквиру Грађанског васпитања већ много тога што се дешава у оквиру наставних и ваннаставних активности. У оквиру предмета Српски језик предвиђени су многи текстови који су, на пример, погодни за анализу комуникације ликова, како је неко угрозио своју или туђу безбедност, како се изражава солидарност итд. Велики допринос могу дати и активности на часовима одељењског старешине, а не треба потценити ни потенцијал који имају посете изабраним институцијама у локалној заједници или гостовања особа чије професионално и лично искуство може ученицима приближити неке садржаје из програма. Може се рећи да је и ова област повезана и са школским **етосом**, као и са неким **пројектима** који се спроводе у школама, а могу бити локалног, регионалног или националног карактера. Као пример наводимо пројекат *Чепом до осмеха* који је врло распрострањен у нашим школама.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ САДРЖАЈА

► ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

Савремени свет, након свих технолошких промена које су се десиле последњих деценија и свих напора да се живот људи учини лепшим и лакшим, показује и своје негативне стране. Оне се препознају у дехуманизованој технологији, псеудобогатим комуникацијама, а заправо су друштвене везе у заједници покидане и солидарност међу људима заборављена. Процењује се да је најугроженији идентитет људи, приватност и систем вредности, као и безбедност и човекова веза са природом. Пред младе људе се више него икад ставља потреба да разумеју свет око себе, и то како локални тако и глобални, и заштите се од негативних појава, како би конструктивно и безбедно користили оно што

савремени свет доноси добро. Потребно им је, пре свега, да се већ од раног детињства изборе са новим технологијама (да је употребљавају а не да буду употребљени), са мноштвом информација и утицаја којима су изложени, са угрожавањем приватности, са притисцима тржишта и ризицима који угрожавају њихову безбедност. Зато ће им бити потребно да знају своја права и одговорности, да развију способности комуникације, сарадње и критичког мишљења и да изграде позитивне ставове и вредности према солидарности и волонтеризму и другим вредностима демократског друштва.

<https://www.independenceplus.com/5-keys-of-effective-communication-in-the-workplace/>

► КОМУНИКАЦИЈА И САРАДЊА

За функционисање демократског друштва важно је како његови чланови комуницирају и како успостављају међусобне односе. Комуникација се одређује као вештина размене порука, вербалним и невербалним путем, која се одвија са одређеним циљем и наменом. Предмет размене могу бити информације, мисли, осећања, ставови, вредности. Она је успешна када је порука примљена како је то желео онај који ју је послао. Често се, нажалост, дешава да комуникација буде неуспешна, што може водити у неспоразуме, сукобе. Да ли ће комуникација бити успешна или не зависи од свих учесника, јер је процес комуникације увек двосмеран, односно састоји се од изражавања себе и слушања других. У вези с тим су капацитети особе да се на прави начин и центрира и децентрира. Центрирање треба да обезбеди особи да сама себе разуме (шта мисли, осећа, које су јој потребе и приоритети...), а децентрирање да све то исто препозна и разуме код других учесника у комуникацији. Подразумева се да у процесу децентрације често нисмо у ситуацији, просто нема довољно услова, да све то сагледамо и тада је важно да се не ослањамо у комуникацији на претпоставке, нагађања, очекивања, већ да тражимо додатне информације. Предрасуде и стереотипи су озбиљни ометачи добре комуникације. Алберт Ајнштајн је рекао да је лакше разбити атом него предрасуде.

Како се свака размена одвија у неком контексту он у великој мери „боји“ комуникацију. Контекст одређују бројни фактори, а неки од њих су: број учесника у размени, присуство емоција, простор, узраст, пол, претходно искуство, предмет размене, да ли се одвија преко посредника итд. Разумевање контекста у коме се одвија комуникација много доприноси да она буде успешнија.

Начин на који особа комуницира је последица учења и то у највећој мери учења по моделу. Зато је важно како се комуницира у групи. Комуникација је најтесније повезана са два важна појма садржаја Грађанског васпитања, а то су осећања и сукоби, али није претерано рећи да се веза може направити и са свим другим садржајима и активностима у оквиру овог изборног програма. Са ученицима треба радити на вежбању да што прецизније изражавају своје мисли и осећања, да праве разлику између ЈА и ТИ порука, да активно слушају друге учеснике у комуникацији, као и да овладају препознавањем невербалних порука које могу имати некада већи значај од вербалних.

Из исхода програма се може видети да је важно да ученици овладају разликовањем насилне од ненасилне комуникације и то се најбоље постиже радом на бројним примерима који могу бити и из других предмета (текстови који се, на пример, користе на часовима Српског језика), или из свакодневног живота ученика. Таквој активности одговарају технике као што су студије случаја, играње улога или вежба шта би било кад би било.

Сарадња се логично повезује са комуникацијом а односи се на облик групног рада у којем се њени чланови окупљају око постизања заједничког циља. Да ли ће се он остварити у великој мери зависи како чланови групе међусобно комуницирају. Она, међутим, није важна само за остварење циља, већ и за стварање групне кохезије и степен задовољства чланова групе. Формула је врло једноставна: боља комуникација у групи води ка бољој сарадњи, лакшем достизању циља, осећају припадања групи и већем задовољству чланова групе. То посебно долази до изражаја у активностима у оквиру Грађанског активизма и може се рећи да је у тој области важније како су ученици сарађивали него какав исход има акција.

► БЕЗБЕДНОСТ УЧЕНИКА У ШКОЛИ

Закон о основама система образовања и васпитања на више места говори о безбедности ученика. Безбедност се помиње у делу где се наводе циљеви образовања и васпитања (свест о важности сопственог здравља и безбедности), али и у делу који се односи на обавезе и одговорности установе, па се у члану 108 наводи да установа доноси акт којим прописује мере, начин и поступак заштите и безбедности ученика за време боравка у установи и свих активности које организује. То значи да је свака школа у обавези да донесе интерни акт, односно *Правилник о мерама, начинима и процедурама заштите и безбедности ученика*, којим дефинише на који начин ће обезбедити да ученици у школи, школском дворишту, на путу од куће до школе и у школским активностима организованим ван школе (излет, настава у природи), буду безбедни, као и чија је одговорност брига о њиховој безбедности. У правилнику се свакако наводи да су одељењске старешине и предметни наставници у обавези да у свакодневном контакту са ученицима, нарочито на часовима одељењске заједнице и када са ученицима обрађују одговарајуће програмске садржаје, ученике упознају са опасностима са којима се могу суочити за време боравка у школи и извођења других активности које организује школа, као и са начином понашања којим се те опасности могу избећи или отклонити. Такви правилници, такође, регулишу и права и обавезе ученика, али и њихових родитеља, кад је у питању безбедност.

Безбедност се доводи у везу са заштитом од болести и повређивања, пожара, поплава, удара грома, саобраћаја и других опасних појава, где се посебно мисли на заштиту од опасности при коришћењу интернета и мобилних телефона. Ова тематика је предвиђена и програмом предмета Свет око нас, те се може тематски обрађивати.

У складу са Конвенцијом о правима детета ученици треба да буду упознати са школским актима која се њих тичу. Иако у нашој образовној пракси није уобичајено да се ученици, посебно млађег узраста, упознају са правном регулативом школе, то је важно јер питање безбедности треба посматрати у контексту права и обавеза, односно у контексту развоја међупредметне компетенције за одговорно учешће у демократском друштву, као и остваривања циља Грађанског васпитања.

► ПРАВИЛА ЗА БЕЗБЕДНО КОРИШЋЕЊЕ ИНТЕРНЕТА

Програм посебну пажњу даје безбедности ученика при коришћењу интернета и мобилних телефона. Искуство је показало да саме забране коришћења нових технологија нису смислене и делотворне и данас се сматра да су два пута којима треба ићи у раду са децом у тој области. Један се односи на намерно и контролисано укључивање употребе интернета и мобилних телефона у процес наставе и учења. Такав приступ негује и овај приручник што се види у датим примерима активности где се од ученика тражи да при решавању неког задатка користе интернет (најчешће за проналажење информација) и мобилни телефон (најчешће за прављење слика). Други је да се ученици подучавају правилима безбедног коришћења интернета и мобилних телефона и на конкретном примеру анализирају најчешће грешке које праве деца њиховог узраста. У наставку дата су основна правила којих се треба придржавати како би сачували и овај вид безбедности.

- Особама које упознаш на интернету НИКАДА не остављај личне податке без претходног договора са родитељима/старатељима;
- Немој слати поруке, фотографије или други материјал који би некоме могао да нашкоди, шаљи само онима које лично познајеш;
- Своју лозинку НИКОМЕ не откривај;
- Никада не уговарај преко интернета сусрете уживо са непознатим особама без претходног договора са родитељима/старатељима;
- Никада не одговарај на поруке које добијаш преко интернета а које су злонамерне, непристојне и непријатне које те на било који начин узнемиравају. Одмах обавести о томе родитеље/старатеље;
- Разговарај са родитељима/старатељима и заједно се договорите око правила понашања на интернету, као и коришћења мобилног телефона. Заједно одредите време у току дана када можеш да користиш интернет;
- Са родитељима/старатељима увек провери када нешто желиш да учиташ са интернета или да инсталираш нови програм јер би погрешним коришћењем могао угрозити безбедност рачунара или податке своје породице;

- Буди информисан и примеран корисник интернета и не ради ништа чиме би могао да повредиш друге или закон;
- Помози својим родитељима/старатељима и другарима да науче како да се сигурно забављају и уче на интернету;
- Уколико сумњаш да тебе или неког твог, неко на било који начин узнемирава путем интернета одмах обавести родитеља/старатеља, особу од поверења.

www.youtube.com

► СОЛИДАРНОСТ

www.intervol.org/single-post/2017/09/13/Standing-in-Solidarity

„Глава је најмудрија кад је хладна, а срце најјаче кад ошћуцајима одговара на њлеменише замисли.“

Ралф Емерсон

Солидарност спада у оне тешко ухватљиве појмове за које је лакше рећи шта нису него шта јесу. Тако се, рецимо, појам солидарност најчешће повезује са појмовима као што су емпатија, филантропија, алтруизам итд. Када саосећамо, разумемо и помажемо другоме, тада деламо као појединци, а солидарност подразумева нас као заједницу, подразумева „ми“ и вредности тог „ми“. Солидарност за разлику од других наведених појмова подразумева вредности заједнице, па је појединац, или група, у име тих вредности солидаран с другима који могу бити мање привилеговани чланови друштва, могу бити припадници неког другог друштва. Због тога солидарност подразумева једнакост.

У свом изворном значењу појам солидарност је правни институт који подразумева заједничку обавезу двојице или више дужника, тако што сваки јемчи за све остале. *Solidum* је у римском праву означавао дужника који се обавезао осталим дужницима. Након Француске револуције, солидарност је постала нови идеал друштва који треба да изгради социјалну кохезију. Тако се рађа владајућа социјална филозофија и политички покрет у француској Трећој републици као целовито морално учење које треба да разреши напетост између ускогрудости традиционалног индивидуализма и револуционарних захтева савременог колективизма. Припадници старог режима су, пре свега, породицу и цркву видели као темељ једне хијерархијски устројене државе који треба да јој обезбеде духовно јединство и стабилност. За разлику од њих, званична доктрина Треће републике је прокламовала „моралну дужност узајамне помоћи међу члановима истог друштва уколико они сматрају да творе јединствену целину“. На тај начин органска солидарност појединачних чланова друштва у простору и времену постаје основ социјалне кохезије.

У том смислу се и успоставља разлика између традиционалног и модерног друштва које себе вредносно дефинише као заједницу слободних и једнаких чланова који су међусобно солидарни. То подразумева да се све друштвене разлике које не потичу из природних разлика могу ублажити делимичном и ненасилном прерасподелом богатства, што представља рани наговештај стварања социјалне државе или државе благостања.

Као што, захваљујући чињеници да живимо у друштву, уживамо извесна неотуђива права, тако смо оптерећени и одређеним обавезама, то јест дугом према нашим ближњима. Различити облици социјалног осигурања, узајамне помоћи и удруживања на добровољној основи, омогућавају развијање осећања солидарности, у чему посебан значај има социјално васпитање као облик образовања за живот у заједници једнаких и равноправних. Идеја солидарности је, најзад, најделотворније средство за очување социјалног мира и отклањања напетости између друштвених група са различитим економским интересима. Самим тим, солидарност не подразумева само давање, него понекад и одрицање од нечега. Одрицање од одређених властитих привилегија како би се истакло да су они који су мање привилеговани једнаковредни чланови друштва.

Солидарност је неопходна за функционисање савремених политичких заједница. Тамо где солидарности нема, политичке заједнице, напосто, пропадају. Тамо где имамо снажне институције које артикулишу солидарност – дакле, није све препуштено самоорганизовању грађана који, као приватна лица, пружају помоћ сиромашнима и болеснима, или мигрантима – солидарност је већа, а политичка заједница чвршћа. Тамо где су институције слабе, или разорене, солидарност постоји само у траговима и таква се заједница, неминовно, распада, а грађани онда својим солидарним акцијама попуњавају празнину насталу тим урушавањем институција.

Појам солидарности, међутим, крије у себи једну језичку замку: солидарност уме да послужи као реторичка фигура. Десничарски и профашистички режими умеју да се позивају на солидарност унутар такозваних ексклузивних заједница, па уместо еманципаторског учинка солидарност показује конзервативне и разорне учинке. Позивање, на пример, на етнонационалну солидарност, солидарност са сопственим народом, по природи искључује солидарност са онима који нису „нашег рода“, или барем са онима који су изабрани као непријатељи. У таквим случајевима солидарност добија тамне и злослутне тонове.

Иако политички говор може повремено да контаминира идеју солидарног друштва, на грађанима је да активно учествују у изградњи институција државе које ће бранити право на достојанствен живот за све и за сваког. Због тога се принцип солидарности посматра у оквиру правног и социјалног система, које демократска држава треба тако да организује како би се задовољили потребни услови за социјалну једнакост свих грађана.

► ВОЛОНТИРАЊЕ

mladisuzakon.rs

„Живој̄ нам враћа само оно ш̄то ми друјима дајемо.“

Иво Андрић

Волонтирање се најчешће описује као добровољна и непрофитна активност којом појединци или групе доприносе добробити своје локалне заједнице или друштва у целини. У Општој декларацији о волонтеризму из 2001. године стоји да је добровољни рад један од стубова цивилног друштва, јер оживљава најплеменитија стремљења човечанства, заузимање за мир, слободу, могућност избора, сигурност и праведност за све људе.

Ова активност се кроз историју наше цивилизације јавља у различитим облицима – од традиционалних обичаја узајамне самопомоћи, као што је моба, преко организованог деловања у кризним ситуацијама, све до покушаја превазилажења конфликта и смањења сиромаштва. У том смислу се о волонтирању може говорити и као традиционалном, али и модерном феномену – као локалном, али и глобалном.

Традиционални живот на селу подразумевао је доста тешког физичког посла који чланови једног домаћинства често нису могли да обаве сами. Због тога се развила пракса међусобног помагања, позната као моба. Обично су комшије или пријатељи пружали помоћ једни другима по принципу узајамности када је требало брзо обавити неке сезонске послове, попут кошења траве, орања њиве или окопавања поврћа и воћа. Исто тако, мобе су сазиване и у друге сврхе, као што је изградња куће или неког другог објекта. Када су организована свадбена или друга весеља, обичај је био да се не ангажује радна снага која би наплатила свој рад, већ се сазивала моба.

У периоду после Другог светског рата, па све до краја 80-их година 20. века, посебно су биле популарне омладинске радне акције које су имале за циљ да обнове и изграде привреду, инфраструктуру, научне, спортске, културне и забавне објекте у земљи. У првим послератним радним акцијама десетине хиљада девојака и младића градили су ауто-путеве, пруге, фабрике, хидроцентрале, па чак и читаве градове.

Услед климатских промена све чешће се суочавамо са непредвидљивим временским приликама које узрокују велике поплаве, пожаре, одроне и сл. У таквим кризним ситуацијама није довољно само ангажовање стручних служби државе, попут спасилачких, ватрогасних или медицинских екипа. Због величине захваћеног подручја и интензитета непогоде, потребно је укључити већи број добровољаца који би својим радом, директно или индиректно, помогли у организовању, прикупљању или пружању помоћи. Поред климатских промена, борба за мир у свету и смањење сиромаштва су, такође, карактеристике савременог света у вези са којима је потребна одлучна акција заснована на идеји солидарности са онима којима је потребна помоћ. Према подацима Уједињених нација у свету је преко две милијарде људи којима сиромаштво угрожава егзистенцију, а у нашој држави, посебно место у борби против сиромаштва има Црвени крст кроз програме прикупљања хуманитарне помоћи и народне кухиње.

Скорашњи догађаји везани за ширење вируса ковид-19 и увођење ванредне ситуације у великом броју држава показали су снагу грађанског активизма, солидарности и волонтирања. У тим условима, уз државу која је била главни носилац решавања проблема пандемије овог опасног вируса, велику помоћ пружила су различита удружења грађана. Солидарност са лекарима који су изнели највећи терет у борби са болешћу широм света демонстрирала се симболичним али моћним гестом тапшања грађана са тераса њихових домова сваког дана у одређено време. А волонтери су показали велику упорност да најугроженијим грађанима допреме неопходне намирнице и лекове чак и у врло удаљеним деловима земље.

Такви примери показали су да волонтери данас играју веома важну улогу у добробити и напретку својих заједница, без обзира да ли су у питању развијене државе или државе у развоју. Треба, међутим, истаћи да волонтирање не доприноси само бољитку заједнице и решавању друштвених проблема, како локалних, тако и глобалних. Веома важну карактеристику волонтирања чини и лични

развој особе која је ангажована кроз добровољни рад. Волонтерски рад подстиче самопоштовање и развија поштовање према другим људима. Волонтери могу да примене своја знања и вештине кроз различите типове волонтерских активности, али, исто тако, могу да стекну и нове компетенције које им као практично искуство у будућности могу повећати шансе за запослење. Разна истраживања у вези са овим су показала да су особе које волонтирају много флексибилније, отвореније, хуманије и освешћеније него они који нису друштвено ангажовани. У том смислу, волонтирање не доприноси само развоју друштва, него и личном развоју појединца, тако да ова међусобна условљеност волонтирање чини позитивном и јединственом активношћу која има личну и колективну вредност.

Руководећи се начелима која су утврђена у Декларацији о људским правима, волонтери и организације са којима су повезани учествују у изградњи заједница које поштују достојанство свих људи. Омогућују људима остваривање права која имају као људска бића, на темељу чега ће побољшати квалитет свог живота. Помажу у решавању социјалних, културних, економских и еколошких проблема и тако граде хуманије и праведније друштво.

У Србији постоји велики број волонтерских организација и волонтерских акција. Ученици прва четири разреда су још мали да би били укључени у њих, али су довољно велики да разумеју њихов смисао и да развију позитиван став према волонтирању. У ту сврху могу се упознати са организацијом *Млади истраживачи Србије* која има развијене волонтерске акције (укључује младе од 15 година) под називом „Шта нам тешко“. Ево неких њихових идеја за волонтирање: уређење јавних простора, заштита животне средине, промоција међугенерациске сарадње, промоција разумевања, толеранције и једнаких шанси за све младе, промоција здравих и безбедних стилова живота, организација едукација, промоција солидарности и хуманости нарочито према социјално угроженим групама.

► ПРЕКОМЕРНА ПОТРОШЊА

www.vasadvokat.com

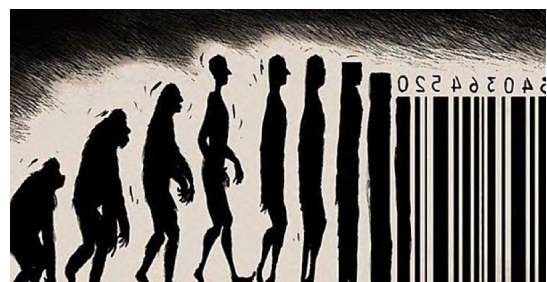
"Волео бих да имам много новца, али да живим живом сиромаша."
 Пабло Пикасо

Имати нагомилану храну, воду, огрев, у прошлости је значило могућност да се преживе непредвидљиви и сурови услови живота. Све што би се сакупило то би се потрошило, није било вишкова нити било каквог бацања хране, одеће. Потреба за нагомилавањем одржала се до данас иако више није у функцији преживљавања и превазилази основне потребе човека. Људи који имају материјална средства купују ствари које им нису потребне само зато што не разликују потребе од жеља, што су то видели код неког другог, под утицајем су реклама или то чине да би се боље осећали. Потрошња постаје сама себи сврха, замена за неостварене друге потребе. Темпо живота се убрзава, јер стално нешто треба обавити, купити а продавнице имају све дуже радно време. Таква „потрошачка“ култура почива на веровању да су наше жеље заправо потребе које се морају задовољити и да је поседовање материјалних добара најважније. Као последица тог савременог нагомилавања добара појављује се енормно много хране која се баца у неким деловима света иако истовремено у другим деловима света постоје они који немају шта да једу. Многобројна социолошка истраживања, међутим, указују на чињеницу да материјална добра не могу усрећити човека. Она га само одвраћају од правих животних вредности као што су породица, здравље, мир.

Други велики проблем прекомерне потрошње је прекомерна производња која непотребно много троши ресурсе и загађује животну средину. Зато је важно бити mudar потрошач у потрошачком друштву упркос притисцима, пре свега, медија и великих произвођача на чијим кесама су поруке као што је: *Све што ти треба је у овој кеси* што омаловажава друге потребе људи као што су, на пример, потреба за учењем, здрављем, културом, уметношћу... Поред куповине материјалних добара у исту групу прекомерне потрошње спада и претерано коришћење неких ресурса и услуга. На примеру просечне потрошње воде за једно туширање, може се видети да људи нису свесни колико је вода вредна и троше је нерационално иако истовремено постоје делови света где чисте, пијаће воде нема довољно. Кад су у питању услуге, типичан пример прекомерне потрошње је количина телефонских разговора и размењених порука које направи једна особа у току месец дана. Рекламе за мобилну телефонију својим потрошачима, у свим медијима, свакодневно и агресивно, шаљу поруку *причај, причај, причај*, како би телекомуникационе компаније зарадиле више.

У потрошачком друштву потрошачи могу бити на многе начине заведени и преварени од стране произвођача и трговаца. Посебно осетљива група потрошача су деца и млади, јер се на њих троши највише новца. Зато је важно да постоје прописи који регулишу потрошачка права, као и обавезе потрошача. Врло су значајна и удружења потрошача чији је циљ информисање, али и борба за потрошачка права и њихово поштовање.

► ПРАВА ПОТРОШАЧА

За нормално функционисање тржишта потребни су произвођачи и потрошачи. Једни без других не могу и зато је важно да је њихов однос уређен и да се законом дефинишу права и обавезе и једних и других.

Основна права потрошача дефинисана Законом о заштити потрошача су:

1. Задовољење основних потреба – доступност најнужнијих производа и услуга као што су храна, одећа, обућа итд;
2. Безбедност – заштита робе и услуга које су опасне по живот и здравље;
3. Обавештеност – располагање тачним информацијама које су неопходне за разуман избор понуде;
4. Избор – могућност избора између више роба и услуга по прихватљивим ценама и уз гаранцију квалитета;
5. Учешће – заступљеност потрошача у свим активностима везаних за заштиту потрошача;
6. Правна заштита – заштита права потрошача у случају повреде његовог права;
7. Образовање – стицање основних знања и вештина које омогућавају информисан избор;
8. Право на здраву и одрживу животну средину – живот и рад у средини која није штетна за здравље.

Пракса, нажалост, показује да се не остварују сва права потрошача. Највише проблема има код располагања тачним информацијама што потрошаче лако може довести у заблуду. Дешава се, на пример, да произвођач у идентично паковање у којем је био неки производ од 100 грама, почне да пакује исти производ, али од 80 грама, не смањујући цену. Тако потрошач добија за исти новац 20% мање робе. Произвођач информацију да је у питању 80 грама свакако ставља на производ, али на начин да је то теже уочљиво. Тиме себе штити, а информација остаје скривена за већину потрошача који не очекују промену јер је паковање исто.

Проблем са обавештеношћу постоји сваки пут када су важне информације о производу дате сувише стручним језиком, изузетно ситним словима, слабо видљивом бојом, на нелогичном месту и сл. Права потрошача су угрожена и када трговац цену производа није ставио на недвосмислен, читак и лако уочљив начин како налаже закон.

Међу наведеним правима изузетно је важно право на образовање потрошача, односно стицање знања и вештина које их оспособљавају да праве добре изборе. Очекује се да децу и младе томе подучавају и породица и школа и медији.

Обавеза трговца је да купцу уз производ да фискални рачун а обавеза купца је да уколико жели да замени купљену робу приложи фискални рачун.

Постојећи Закон о заштити потрошача ускоро ће се допунити члановима који уређују права и обавезе у области електронске трговине јер је потрошачи све чешће користе.

► МЕДИЈИ И ПОТРОШАЧКА КУЛТУРА

Маркетинг и медији имају огроман утицај на прекомерну потрошњу потрошача. Произвођачи и трговци ангажују маркетиншке агенције да им праве планове за привлачење купаца за конкретан производ или услугу. У тим агенцијама раде тимови састављени од бројних стручњака који се баве одређивањем коме је производ намењен, каква је психологија одређене циљне групе потрошача, дизајном паковања, осмишљавањем заштитног знака, поруке која ће бити главни носилац рекламе, избором где ће се и колико често производ рекламирати и другим важним аспектима који ће учинити да потрошач постане радознао да га купи и поверује да му је неопходан.

Медији својим порукама „одржавају“ потрошачку културу. Често се у рекламама користе деца чак и када производ није њима намењен. Употреба или боље рећи злоупотреба деце у те сврхе је распрострањена јер је опште познато да људи лакше примају поруке уз дечји осмех или њихов заразни смех. На пример, реклама у којој једна банка нуди кредите за старије грађане иде уз снимак на коме задовољни деда купује пуно играчака својој унуци.

Рекламе су често и избор различитих стереотипних и дискриминишућих порука и слика, те се улога медија у стварању и одржавању потрошачке културе може повезати и са садржајима који припадају областима Људска права и Демократско друштво.

РЕЧНИК

Активно слушање је један од основних алата при решавању конфликтних ситуација. Конфликти се најчешће шире и развијају баш зато што ниједна страна није спремна да саслуша другу. Да би комуникација имала икаквог смисла она мора бити двосмерна. То првенствено значи да обе стране морају бити заинтересоване. Како ћете заинтересовати некога за нешто, ако га прво не питате и онда пажљиво саслушате шта га то интересује. Сваки даљи корак у разговору има смисла једино ако се састоји из паметних питања и пажљивог слушања и анализе одговора.

www.skolazivot.hr

Препоруке за унапређивање вештине активног слушања

• Отворен ум

Не доносити закључке пре него што саговорник уопште и почне да говори. Отворен ум значи да је ослобођен прошлости и претходних закључака и претпоставки. Треба бити свестан својих претпоставки и не дозволити им да утичу на то како слушамо саговорника. Не доносити закључке о извору поруке пре него што га чујемо.

• Концентрација на поруку

Слушање и разумевање нису иста ствар. Потребно је контролисати сметње спољњег окружења. Одстранити буку и фокусирати се на поруку саговорника. Не дозволити да вам ум одлута на неку другу страну, концентрисати се на саговорника.

• Избегавати менталне против-аргументе

Није добро да у свом уму ментално дискутујемо против-аргументе саговорника док он говори. Честа је грешка да у разговору уместо да слушамо размишљамо о томе шта ћемо и како ћемо да одговорима саговорнику. Поента је да у разговору расправљамо аргументе наглас, а не у себи док саговорник говори. Може се десити да се у том размишљању пропусти нешто што је битно.

• Контрола сопствених емоција

У ситуацијама емоционалне узрујаности немогуће је активно слушати саговорника. Немогуће је у истом тренутку радити две различите ствари, проживљавати неку емоцију и мислити или слушати у исто време. Људски ум ради по принципу или-или, искључи једно да би укључио друго. Треба се прво смирити па слушати. Сасвим је у реду рећи саговорнику да сад не можемо да разговарамо јер смо сувише узнемирени, уплашени, раздрагани...

• Не лажирати пажњу

Ако се нешто у слушању пропусти не треба климањем главе показивати да пратимо саговорника. Много је горе да нас саговорник ухвати у лагању, него отворено казати да га нисмо слушали и ако може нек понови оно што је рекао.

• „Слушање“ не-вербалних порука

Одржавати контакт очима и пажљиво пратити саговорников израз лица и говор тела такође је део активног слушања. У комуникацији много више сазнајемо о правим мотивима саговорника кроз то како његово тело реагује. Посебно у процесу уверавања говор тела има неколико пута већи утицај на саговорника него сам говор речи. Много је важније како смо нешто рекли него шта смо казали.

• Не прекидати саговорника

Разговор треба да тече наизменичним излагањем једног па другог саговорника. Треба дозволити саговорнику да потпуно заврши своју мисао па тек онда кренути са својом причом. Треба обуздати жељу да се што пре реагује прекидајући ток мисли саговорника. Уколико је саговорник претерано опширан и не дозвољава да искажемо наше мисли и осећања онда је потребно асертивно рећи да нам то смета и да то не води ка конструктивној комуникацији.

• Не журити са одговорима

Истраживања показују да можемо да слушамо четири пута брже него што можемо да говоримо, тако да имамо способност да анализирамо идеје како оне наилазе и да будемо спремни да стално

примамо нове идеје. Зато нема разлога да журимо са реакцијама. Ужурбане реакције обично резултирају конфликтом.

- **Парафразирати**

Понекад је потребно поновити својим речима саговорнику оно што смо чули. На тај начин проверавамо да ли смо се разумели. У комуникацији није исто оно што је саговорник желео да схватимо од оног што смо ми разумели. У томе је најчешћи узрок неспоразума.

Асертивност је израз (не постоји адекватан у српском језику), који подразумева исказивање мисли, осећања и уверења на директан, искрен и социјално прихватљив начин уз уважавање права других људи. Асертивно понашање, значајно за комуникацију и сарадњу, карактерише самопоштовање које је једнако поштовању права и вредности друге особе.

Асертивна особа заузима животну позицију Ја вредим, Ти вредиш. Она поштује туђе мишљење и ставове али то не значи увек и да се слаже са њима. Асертивним понашањем она чува своје границе и достојанство у ситуацијама када постоји реална опасност да буде изманипулисана.

Асертивност и асертивна комуникација су врста комуникације која вам у непријатним ситуацијама са људима може много помоћи. Асертивно понашање је изузетно корисно када желите да се заузмете за себе и своја права, а при том не повредите друге. Тада се особа осећа добро зато што се заузела за себе, зато што је успела да комуницира на начин који је задовољавајући, и то наравно гради и негује самопоуздање. Асертивност се као и свака друга вештина учи кроз праксу.

Асертивност не подразумева само начин понашања већ и то како се особа осећа. Одсуство осећаја кривице и страха и осећај да се поступа исправно, чине емоционалну компоненту асертивности.

Тимски рад је заједничко, синхронизовано ангажовање појединаца на истом задатку које се може организовати у било којој области, не захтева нарочиту опремљеност. Тимски рад није исто што и рад у групи. У тиму сви сарађују покушавајући да остваре један исти циљ али имају различита задужења. Тим је успешнији, ефикаснији у раду од групе где нема поделе ко шта ради те се чешће дешава да је неравномерна подела послова. Људи су задовољнији кад раде у тиму него у групи.

Међународни дан волонтера је највећи празник волонтера који се одлуком Уједињених нација из 1985. године обележава 5. децембра.

Црвени крст је најпознатија и најстарија хуманитарна организација у свету и Србији. Код нас је основана 1876. године на иницијативу војног лекара др Владана Ђорђевића. Данас Црвени крст Србије има мрежу својих активиста у 183 локалне заједнице и окупља 60.000 волонтера који раде на великом броју програма. Црвени крст организује и Фестивал позоришних представа у оквиру програма „Промоција хуманих вредности“ где представе припремају ученици основне школе. Представа из Краљева чија је тема била промоција толеранције је победила 2019. године.

Познате личности често се баве хуманитарним радом. Фондација Новак Ђоковић фокусирана је на децу узраста од 3 до 5 година са циљем да им се побољшају услови за рано васпитање и образовање. На њиховом сајту може се видети да 2.500 места у Србији нема ни један вртић и њихова је жеља да граде и опремају вртиће баш у тим местима и то у сарадњи са локалним властима. У његову фондацију, као и у друге, људи добре воље могу донирати новац а кроз годишње извештаје види се како је он

потрошен. Јако је важно да рад хуманитарних организација буде транспарентан, јер се на тај начин одржава поверење да је сваки поклоњени динар на прави начин искоришћен.

Потребе, псеудопотребе и жеље. Свако наше понашање одређено је неким нашим мотивом. У основи мотива су различите потребе и жеље. Потреба је нешто без чијег задовољења није могуће остати у животу. Због тога су оне најснажнији мотиватори и то непријатношћу када нису задовољене, а пријатношћу када јесу. Њих нема много: потреба за храном, за водом, за сном, пражњење бешике и црева. Због тога што су повезане са преживљавањем, сваки човек је зависан од задовољења својих потреба. Жеље су нешто друго јер нису повезане са преживљавањем. Када оне нису задовољене особи је само непријатно, али то нема никакву штетну последицу. Важно је разликовати своје и туђе потребе од жеља. Особа која погрешно мисли да је нека њена жеља у ствари потреба, имаће доживљај да ће умрети ако не задовољи такву жељу. Она у ствари своју жељу претвара у псеудопотребу за коју верује да мора да је задовољи, по сваку цену. То је данас веома важно, јер је главна особина потрошачког друштва да нам је живот незамислив без разноразних ствари. На тај начин се стварају псеудопотребе без којих се „једноставно не може замислити квалитетан живот“. У часописима често уз неки производ стоји енглески израз *must have* (обавезно имати), којим се „храни“ схватање да уколико желимо бити прихваћени, вољени, успешни, морамо то имати... Куповином тог производа, међутим, то свакако нећемо постићи, али процес подстицања прекомерне куповине и потрошње доприноси богаћењу малог броја људи који су већ богати и одржавању социјалне неједнакости.

Удружења за заштиту потрошача. У Србији постоји већи број удружења која се баве заштитом интереса потрошача. Њихове активности обухватају:

- информисање;
- образовање;
- саветовање и пружање правне помоћи потрошачима у решавању проблема потрошача;
- примање, евидентирање и поступање по приговорима потрошача;
- спровођење независних испитивања и упоредних анализа квалитета роба и услуга и јавно објављивање добијених резултата;
- спровођење истраживања и студија у области заштите потрошача и јавно објављивање добијених резултата;
- остваривање сарадње са одговарајућим органима и организацијама у земљи и иностранству.

Грађани којима је потребна помоћ при решавању потрошачких проблема могу се јавити Кол центру за заштиту потрошача на бесплатан телефон 0800-103-104. Грађани могу да се пожале и Центру на трговце, угоститеље, уколико сматрају да су им повређена потрошачка права.

Декларација. То је скуп информација о неком производу које је произвођач дужан да истакне. Према Закону о заштити потрошача, члан 53, регулисано је да производи намењени промету морају да имају декларацију која садржи: податке о произвођачу (назив, адреса); земљу порекла; податке о увознику – добављачу (назив, адреса); датум производње, односно година увоза; рок трајања, односно рок

употребе; назив производа; квалитет производа (сировински састав); величину; скупљање по ширини и дужини; начин одржавања.

www.masterprint.rs

Ако производ у свом саставу има боју, адитиве, ароме и друге додатке, у декларацији се мора тачно навести њихова количина.

Веома често, поготову код прехранбених производа, произвођач истакне и калоријску вредност производа.

Уколико је вршено испитивање квалитета, треба да се истакне која је институција то радила и када, као и број решења.

Важно је да декларација буде на сваком производу, видно истакнута – може да се налази на амбалажи или у виду етикете (у зависности од производа, може да буде од текстила или као налепница).

За производе из увоза, декларација произвођача мора да буде преведена на српски језик.

Декларација садржи и бар-код којим се постиже брза индентификација производа и аутоматска обрада података путем ласера на касама.

www.opusteno.rs

Важно је да потрошачи читају декларацију како би били сигурни шта купују и да ли је однос цене и квалитета добар. Дешава се да неки произвођач свој производ пакује у амбалажу која је врло слична оној коју користи други произвођач чији је производ квалитетнији. Потрошач који у журби купује и не гледа декларацију може бити у заблуди да купује квалитетнији производ.

Посебно је важно читати декларацију на производима чији је рок трајања кратак, јер се лако кваре. У последње време и у нашој земљи трговци на посебан начин обележавају производе којима истиче рок употребе и они су обично значајно јефтинији.

Амбалажа

Пример атрактивне амбалаже

У великој конкуренцији на тржишту произвођачи све више пажње посвећују паковању својих производа. Они ангажују тимове дизајнера који треба да осмисле атрактивне начине паковања робе како би привукли пажњу купаца. Дешава се да трошкови паковања буду већи него самог производа, као и да буду неколико пута већи него сам производ (парфем од неколико милилитара у великој дуплој кутији обавијеној целофаном). Са порастом броја становника на земљи и порастом количине произведене робе, проблем гомилања амбалажног отпада поприма све веће размере. То је посебно изражено код робе која је упакована у пластичну амбалажу која има веома дуг животни циклус. Зато се појавила потреба за разврставањем отпада и самоуништивим амбалажним материјалима који са еколошког аспекта треба да обезбеде да се:

- смањи маса отпада;
- омогући поновна употреба;
- омогући рециклажа.

Као реакција на овај проблем појавиле су се продавнице које продају робу која или није упакована (уколико је то могуће), или је паковање минимално. У њима купују грађани који нису сиромашни, већ су еколошки свесни штетности прекомерне употребе амбалаже и желе производ без гомилања отпада.

www.fotomaraton.rs

ПИТАЊА И ОДГОВОРИ

Да ли је увек најбоље радити тимски? Зар неке послове неће боље обавити појединац него група?

Неке послове ће боље обавити појединац који је талентован или информисан у некој области, него група која то није. Али то не значи да постоји појединац коме није корисно да развије вештине тимског рада. Свако треба да се опроба у тимском раду, свако треба да сарађује са другима, да се усавршава у томе.

Како научити ученике да комуницирају ненасилно, кад ни одрасли у њиховом окружењу то не умеју?

Свакако би било лакше учити децу ненасилној комуникацији када би им модели за то били и родитељи и старији вршњаци и медијске личности... Али и у реалности каква јесте није немогуће, а још мање је бесмислено учити их томе на часовима. Учење треба да буде у вези са њиховим искуством, али није неопходно да искуство буде позитивно. На свим примерима може да се учи, на некима како треба, на некима како не треба радити.

Да ли је комуникација кључ за сваку браву?

Није. Има ситуација где нема полемике, нема дискусије, прате се процедуре без обзира на лична неслагања, одлуке се доносе хијерархијски. У ситуацији пожара, на пример, екипа ватрогасаца ради оно шта им надређени каже не полемишући, не изражавајући неслагање, не заступајући своје мишљење.

Ипак, у већини ситуација које нису безбедносно ризичне, које не захтевају хитно реаговање, ненасилна комуникација је најбољи избор.

Да ли ученици могу да примењују асертивну комуникацију?

Могу, јер је она свима нама природно дата али се васпитањем прилично гуши. Асертивна комуникација је кад дете, док је, на пример, у посети код рођака, каже: „Мама мени је досадно и ја бих ишао кући“. Родитељ ће све учинити да детету укаже да то није пристojно иако све то исто мисли и осећа. Асертивност може бити некад процењена као сувише директна и непријатна комуникација, али је она таква да не оставља простор за погрешно тумачење и неспоразум што лажно љубазна чини.

Да ли је ученицима у 2. разреду основне школе превише компликовано, а и неинтересантно, да уче о школским правилницима, између осталог о Правилнику о безбедности ученика?

Уколико ученицима предајемо о правној регулативи у школи, па им потом конкретизујемо предавање читањем Правилника о мерама, начинима и поступцима заштите и безбедности деце и ученика, то ће им свакако бити компликовано, неразумљиво и сигурно неинтересантно. Али уколико се са њима договоримо да се играмо тако што ће свако од њих добити да игра неку улогу – неко ће бити дете, неко мама, тата, неко директор, неко учитељ, па их потом позовемо да се играмо хитног састанка на коме сви учествују, јер је у школи пре неколико дана био пожар (у коме срећом нико није повређен), па разговарају о томе да ли је свако урадио све што је требало да би сва деца у школи била безбедна у таквим ситуацијама, верујемо да то деци неће бити ни компликовано ни неразумљиво, а нарочито не неинтересантно. На овако организованим часовима ученици ће врло смислено доћи до сазнања да се у школи тачно зна шта се у различитим ситуацијама ради, зна се ко шта треба да ради и то је све записано у правилницима, који су ту да би их штитили и да би они били потпуно безбедни. Кроз такве

часове деца ће проћи путевима за евакуацију, разумети њихов смисао, бити спремна да их једног дана евентуално користе. На таквим часовима ученици ће добити информацију да ће и они моћи да мењају те правилнике (уколико имају идеје како да буду бољи), чим буду порасли довољно да уђу у ученички парламент. Можда чак и пре, обраћајући се старијим другарима који су у УП-у.

Зар за једног осмогодишњака није једини исправан савет кад су интернет и мобилни телефони у питању, да их уопште не користи?

Није. Код нас нема много истраживања која испитују утицај коришћења савремених технологија на раном узрасту, али резултати светских студија дају податке који су прилично контрадикторни и из којих се не може са сигурношћу закључити какви су ефекти тога на развој деце. Чак и да се поуздано зна да то деци штети, није вероватно да би могло да се постигне да деца не буду на интернету и не користе мобилне телефоне, посебно ван школе. Зато је важно прихватити да данашња деца проводе време и у дигиталном окружењу и да их научимо да се у том окружењу понашају безбедно, најпре по себе, а онда и по друге.

Уместо да ученици у другом разреду уче да не смеју да користе мобилне телефоне и да буду на интернету (чиме би се постигло само то да то не раде пред одраслима), могу да науче да обавезно кажу родитељима ако добију поруку од неких непознатих особа, да не пристају да деле тајне са незнанцима, да никако не шаљу и не постављају на интернет своје или фотографије неког другог из свог телефона, да не вређају и не понижавају друге, да пријаве ако неко то њима ради... и наравно, да никако не дозволе да им игрице на телефону замене играње са другарима. Многи не слуте колико су деца тог узраста спремна да послушају савет одраслих. Често се погрешно подразумева да они све речено знају, а у ствари се нико пре нас није сетио да им то каже, такође погрешно подразумевајући да они то знају.

Како да децу учимо безбедном понашању на интернету и са мобилним телефонима, кад ја нисам стручњак ни за рачунаре, ни за мобилне телефоне?

Да бисте у другом разреду успешно реализовали предвиђено о безбедности на интернету и безбедном коришћењу мобилних телефона није потребно да будете стручњак за ИКТ. Потребно је да имате знања и вештине довољне да користите смарт мобилни телефон или електронски дневник, а тај ниво дигиталне писмености има сваки наставник/-ица данас. Све остало што је потребно да знате из ове области дато је у приручнику.

Много је деце која запање своју околину познавањем савремене технологије и вештим сналажењем у видео-игрицама, праћењу туторијала, размени порука, али им је за развијање социјалних вештина, за формирање одговорног односа према себи и другима, за превенцију насиља потребна подршка одраслих и у сајбер, као и реалном простору.

Постоји ли разлика између сажаљења, саосећања и солидарности и у чему се огледа?

Постоји значајна разлика. Као илустрацију наводимо пример односа према особама које не виде - саосећање је кад осећамо колико је таквим особама тешко да се самостално крећу улицама уз помоћ белог штапа, солидарност је када осмишљавамо како им помоћи да се лакше крећу самостално, а сажаљење је вид дискриминације у коме се такве особе доживљавају као мање способне, другачије, мање вредне или јадне. Ова дистинкција је врло важна јер подржава развој осетљивости ученика за различите видове неуважавања и непоштовања, а што даље води неговању друштвене свести и

одговорности. На адекватно изабраном примеру и ученици нижих разреда основне школе то могу разумети.

Да ли се солидарност подразумева само према припадницима исте групе или заједнице?

Солидарност је универзална људска вредност и требало би да важи за све људе без ограничења. Солидарност је, међутим, израженија међу припадницима једног друштва, али је ипак могућа и према припадницима непријатељске стране. На пример, током рата између Србије и Бугарске 1885. године, Међународни Црвени крст је уз одобрење српске команде допремио бугарским рањеницима хуманитарну помоћ преко српске територије. Како бугарска војска није имала војни санитет, Србија је прекинула рат на један дан и отворила линију фронта како би Црвени крст могао да допреми и укаже помоћ рањеницима на бугарској страни. Такав пример солидарности, ни пре ни после тога, није забележен. Српска војска је показала солидарност са непријатељским војницима који су били мање привилеговани, јер рањени нису имали могућност медицинског збрињавања.

Ко може да волонтира?

Свако може да волонтира – било да су деца у питању или старије особе. Због тога се волонтерски програми креирају према узрасту, искуству и знању волонтера, али и према потребама корисничке групе.

Колико дуго може да се волонтира?

Волонтирање може бити краткорочно или дугорочно. Краткорочно волонтирање обично подразумева тачно одређено време које је неко спреман до посвети како би допринео реализацији неке акције или пројекта. Дугорочно волонтирање је ангажовање појединаца који су спремни да своје време, знање и искуство ставе у функцију добробити заједнице на дуже време – најчешће кроз рад хуманитарних и верских организација који раде са маргинализованим и угроженим друштвеним групама.

Где све може да се волонтира?

Волонтери могу да волонтирају на локалном, државном или међународном нивоу. Волонтирање на локалном нивоу дугорочно даје највеће резултате, јер волонтери доприносе позитивним променама у својим улицама, насељима и градовима где најбоље знају потребе и особености своје заједнице.

Да ли су волонтери заштићени законом?

У Републици Србији је 2010. године усвојен *Закон о волонтирању* којим су уређена начела волонтирања, као и права и обавезе волонтера и оних који организују волонтерски рад.

Шта је одговорна потрошња?

Одговорна потрошња је она која задовољава реалне потребе особе али не води ка куповини непотребних ствари, плаћању скупље него што производ вреди, гомилању отпада, угрожавању животне средине и претварању куповине да је сама себи циљ и сврха. Савети који могу помоћи одговорним потрошачима:

1. Пре одласка у куповину припремити списак. То није само подсетник ствари које су неопходне, већ спречава особу да потроши новац на оно што јој није потребно. Поставити себи питање да ли ми то заиста треба.
2. Обавезно погледати шта пише на паковању производа. Погледати састав, рок трајања, цену. Размислити о односу цене и квалитета.

3. Кад се крене у куповину понети са собом корпу или платнену торбу. Оне су еколошки безбедне и трају много дуже од пластичних кеса.
4. Не куповати само оне производе који се највише рекламирају и који су најпопуларнији. Постоје слични производи који су јефтинији и квалитетнији, али се не рекламирају и мање су познати.
5. Бирати производе иза којих ће остати најмање отпада. Избежавати производе у непотребно богатим паковањима. Размислити да ли је производ непоходан.
6. Не ићи у куповину ради забаве.

Шта је црни петак?

То је маркетиншки трик великих трговинских ланаца да се један дан прогласи даном повољне куповине. У неким земљама ствара се специјална потрошачка атмосфера где купци стоје испред продавница неколико сати пре њиховог отварања. Ствара се атмосфера да никако не треба пропустити куповину са попустом и људи купују више него што су планирали. Често се дешава да се више особа отима око неког артикла, а неки потрошачи се и потуку. Таква куповина уништава достојанство купаца. На крају, најцрњи остану новчаници купаца а трговци и произвођачи свакако имају профит. Онда се намеће питање колико заиста неки производ кошта ако на таквим распродајама где су цене снижене и за невероватних 70% постоји зарада за трговце и произвођаче.

www.espreso.rs

ПОДСТИЦАЈИ

Ко је у праву?

www.mycity.rs

Живети у дигиталном добу, исказано бројевима

- Средином 2018. године, приступ интернету имало је 55% светског становништва и 85% становништва Европе.
- Србија је 41. земља у Европи са 72% оних који имају приступ интернету.
- Међу корисницима интернета, на глобалном нивоу, налази се трећина оних који су млађи од 18 година.
- У току само једног дана, најпознатији веб-претраживач Google бележи преко 5 милијарди претрага.
- YouTube, једна од најпознатијих веб-платформи за дељење видео-садржаја, бележи дневно око 6 милијарди прегледаних видеа.
- Facebook, један од најпознатијих веб-сајтова за социјално умрежавање, броји око 2,5 милијарде активних корисника (међу којима су и деца млађа од 13 година, упркос прописаном узрасном ограничењу). Подаци показују да:
  - 79% корисника долази на ову друштвену мрежу преко својих смарт телефона;
  - 5 нових профила се направи сваке секунде;
  - 76% (од укупно 100% жена) има регистрован профил;
  - 66% (од укупно 100% мушкараца) има регистрован профил,
  - 42% трговаца мисли да су Инстаграм и Фејсбук најважнији за његов посао;
  - 300 милиона слика се дневно објави на овој друштвеној мрежи;
  - је то четврти највреднији бренд на свету са вредношћу од 94,8 милијарди долара;
  - 1,49 милијарди корисника је дневно активно;
  - корисници проведу у просеку 20 минута дневно на овој друштвеној мрежи;
  - корисник просечно посети 8 пута дневно ову друштвену мрежу и потроши у просеку 20 минута дневно.

Коришћење дигиталне технологије код деце предшколског и млађег школског узраста у свету и код нас

Америка. Готово свако дете у Америци млађе од 8 година (њих 98%) има приступ мобилним уређајима код куће (Common Sense, 2018). Америчка деца млађа од 2 године проводе испред екрана (укључујући и телевизијски) око 40 минута дневно (у просеку), деца узраста између 2 и 4 године проводе 2 сата и 40 минута, док деца узраста између 5 и 8 година дневно проводе испред екрана 3 сата дневно. У оквиру истог истраживања (спроведеног на репрезентативном узорку америчких родитеља), потврђена је позитивна повезаност између степена коришћења дигиталне технологије код деце и њихових родитеља (Rideout, 2017).

Европа. Половина деце узраста између 6 и 36 месеци користи мобилне уређаје са екранима осетљивим на додир (енгл. touchscreen) на дневној бази (Taylor et al., 2017). Према резултатима већег броја истраживања, данашња деца почињу да користе дигиталне уређаје и интернет у све млађем узрасту. Према резултатима још једног истраживања (Marsh et al., 2015) спроведеном на узорку родитеља деце узраста 0-5 година, током типичног радног дана деца користе таблет (у просеку) 1 сат и 19 минута, а током викенда 1 сат и 23 минута.

Србија. Резултати међународног истраживања "Деца света на интернету", спроведеног 2016. године (УНИЦЕФ и Институт за психологију), показују да је просечан десетогодишњак почео да користи интернет са 6 година, четири године раније у односу на просечног седамнаестогодишњака, који је први пут приступио интернету са 10 година. Најчешће активности деце на интернету јесу: гледање видео-клипова (нпр. You Tube), стављање фотографија, слушање музике, фотографисање и снимање уз помоћ дигиталних уређаја, разговори и играње видео-игара (у предшколском узрасту око 50% деце, а у млађем школском узрасту преко 80% деце игра видео-игре).

Спот Бирај речи хејт спречи, МУП Републике Србије (4:07)

<https://www.youtube.com/watch?v=v5Y6KEq-7d4>

Спот Безбедност деце на интернету – Буди фаца интернета, Министарство трговине, туризма и телекомуникација и Радио-телевизија Србије (2:21)

<https://www.youtube.com/watch?v=pYoxRZrB7KI>

Солидарност с народом Јапана

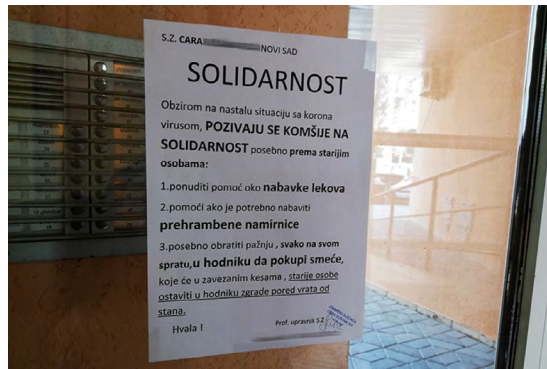
(Вест са сајта РТС-а од 18. марта 2011. године)

Градско веће Новог Сада одлучило је да уплати пет милиона динара за помоћ Јапану, погођеном катастрофалним земљотресом и цунамијем, саопштио је кабинет градоначелника Игора Павличића. Нови Сад је понудио и да прими децу са угрожених подручја, којој је неопходно уточиште, а градоначелник Павличић је позвао грађане и предузећа да се укључе у акцију прикупљања новца и у складу са својим могућностима учествују у санирању последица земљотреса и цунамија. Међу првима, помоћ нуде најсиромашније општине. Прокупље даје колико може – око 10.000 долара. „Ми можда немамо довољно ни сами за себе, али у овом тренутку смо хтели да покажемо наше велико срце и да у први план истакнемо солидарност са онима којима је помоћ потребна“, каже председник општине Милан Арсовић. Помоћ нуде и Свилајнац, Лозница, Врњачка Бања, као и Шабац, који је већ

28 година побратимљен са јапанским градом Фуџимијем. (<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/860412/solidarnost-s-narodom-japana.html>)

Солидарност у време корона вируса у Србији

У једној згради у Новом Саду, у марту 2020. док је важила забрана кретања особа старијих од 65 година због корона вируса, станари су се организовали и спровели акцију солидарности.

www.rtv.rs

Руски анимирани филм Пингвин, приказује снагу заједништва (1:53)

<https://www.youtube.com/watch?v=DQFGWu44hoU&list=PLcp-zjbR-kZ7a5WU63KCheDY8234SUPgr&index=11>

Мрњау старатељи – волонтери и ентузијастси

Мрњау старатељи су неформална група љубитеља животиња који се предано и савесно баве проблемом изгубљених и одбачених домаћих мачака у Београду. Неки од њих имају волонтерски стаж од чак 15 година! Мрњау старатељи су личним ангажовањем, свако у свом делу града, излечили и стерилисали скоро 2.000 уличних мачака. За многе су пронашли и сигуран стални дом.

Мрњау старатељи наглашавају да се огроман број напуштених уличних животиња може временом свести на прихватљиву меру једино спровођењем Закона о добробити животиња, благовременом стерилизацијом и одговорним власништвом, и подсећају: одрастање и живот уз љубимца није луксуз већ потреба, посебно у градским условима! Маце нас уче интегритету, поштовању и прихватању различитости, а деци помажу да одрасту у брижне, емпатичне људе!

veterinabeograd.rs

Недеља је за породицу

У све више земаља Европе покрећу се акције да недељом не раде продавнице и тржни центри. Уместо да недељом купују робу која им најчешће није неопходна то би требао бити дан када се породица окупља, када се задовољавају неке друге потребе као што су одлазак у природу, код рођака, рекреирање. Противници ове идеје су навели да би тиме била укинута бројна радна места, као и да би онда куповина била обавеза коју би морали обавити радним даном када су људи већ уморни од посла.

Деца – омиљена циљна група у супермаркетима за нездраве намирнице

Једно истраживање које је спроведено у супермаркетима у Аустралији показало је да је такозвана „џанк фуд“ (неквалитетна храна пуна соли, шећера, масти), чак дупло чешће на акцији него „обична“ здрава храна и по правилу постављена је тако да је у висини очију деце од 8 до 9 година и у корпама око касе где људи дуже време чекају у реду. Бомбонице, чоколадице и сокови намењени деци постављају се на упадљива места, а испод њих жуте налепнице показују нижу цену. Некад се по цени једног производа добијају два. Некад се уз снижени производ добијају сличице, играчке, бојице, жваке. На тај начин трговине подстичу децу да траже да им се купе нездраве производи док они квалитетни ретко су на акцијама, не садрже поклоне и налазе се на вишим полицама које нису доступне деци.

Трикови продаваца

Постоје бројни начини на које се потрошачи доводе у ситуацију да морају стално нешто куповати:

1. На тржишту се налазе производи који би теоретски могли бити направљени да дуго трају али их произвођачи праве тако да они у краћем временском периоду пропадају и морају бити замењени.
2. Стално се појављују нови производи исте врсте (шампони, јогурти...), или се исти производи пакују у нова атрактивнија паковања.
3. Трговине имају обичај да периодично мењају комплетан распоред робе на полицама. Разлог томе налази се у жељи да купци у потрази за робом за коју су дошли морају да проведу више времена тражећи је на њеној новој локацији и за очекивати је да ће том приликом привући њихову пажњу неки производ који нису планирали да купе нити им је потребан.
4. Посебно моћан начин одржавања сталне куповине су технички производи који учестало добијају своје унапређене моделе (најчешће другачији дизајн и понека нова функција) чије су цене по правилу више. Неки људи постају овисни о томе да међу првима имају нови модел неког техничког уређаја па се дешава да стају у ред ноћу и чекају отварање радње како би били први купци.
5. Картице оданости. Оне се лако добијају (већ једном куповином) и пружају неке повластице власнику, што је добро, али је њихов главни циљ да потрошача учине мање слободним у бирању где ће куповати.
6. Наградне игре у којима могу учествовати само они који су купили велике количине одређених производа или направили велике рачуне.

Бацање хране

Процењује се да је у свету око 800 милиона људи који су неухрањени и гладују а да у исто време једна петина произведене хране пропада и баца се. Што је друштво богатије то се баца више хране. Највише бацају сами произвођачи, затим домаћинства, хипермаркети и ресторани. Осим што је нехумано и неморално бацати храну у свету где има гладних то има за последицу и повећање отпада.

Тај проблем постоји и у нашој земљи. У Србији се у просеку годишње баца око 250.000 тона хране, највише воћа и поврћа, затим пилетине, рибе, млечних и пекарских производа, показује извештај Светске организације за природу. Стручњаци из Центра за унапређење животне средине кажу да решење овог проблема не захтева нова улагања већ промену свести код потрошача. Када су у питању домаћинства, проблем вишка хране најбоље се решава паметним планирањем куповине, прављењем мањих obroka и замрзавањем остатака. Хипермаркети могу значајно смањити бацање хране ако пред истек рока трајања значајно снизе цене. Ресторани своје вишкове могу уступити онима који их могу искористити, на пример, зоолошком врту.

У многим земљама појавила се иницијатива „Куке доброте“, чији је циљ да се чиста храна и одећа окаче на куке које су постављене и означене на одређеним локацијама где их грађани којима је то потребно могу узети.

Робин Фуд (Robin Food – асоцијација на Робина Худа) је апликација која спаја оне који имају вишак хране са онима који је немају довољно. Храна која је доступна на тој апликацији је јефтинија од хране у трговинама и до 50 одсто.

Италијански парламент усвојио је закон којим би требало да се смањи бацање хране, олакша директно донирање хране сиромашнима и промовише „доги бег“ (dogu bag) паковање хране у ресторанима намењене власницима паса.

У склопу настојања да спрече бацање хране постоје и необични покушаји. Неки азијски ресторани у Немачкој почели су да наплаћују казне гостима који оставе непоједену храну у тањиру. Циљ је да наручују онолико колико ће појести.

ПРЕДЛОЗИ АКТИВНОСТИ

I активност *Да ли је проблем решен?* (45')

Корак 1

Наставник уводи ученике у активност тако што објашњава да постоје различити начини решавања свакодневних проблема. Није свако решење уједно и добро, али је важно да се нагласи и да није свако решење трајно. Нека решења су краткорочна и реше тренутни проблем, али не и сваки следећи сличан који ће се појавити.

Ученици се деле у групе. Свака група ће добити једну „проблематичну“ ситуацију (прилог) из школског живота са задатком да је „реши“, односно да дају предлог како треба реаговати.

Прилог

Ситуација 1 Ана и Игор седе заједно у клуџи и раде контролни задатак из математике. Ана је вежбала задатке код куће, а Игор није вежбао довољно и не зна да уради задатке на контролном. Зашто је замолио Ану да му дозволи да препише од ње, а да учитељица не зна. Шта Ана треба да уради?

Ситуација 2 Маја и Звонко седе једно поред другог на свим часовима. Звонку као да традиво које учитељ предаје није занимљиво, не жели да слуша и увек би разговарао о нечем другом. Маја би желела да слуша шта учитељ прича. Шта Маја треба да уради?

Ситуација 3 Радош и Стефан су другари из одељења. На часовима физичкој васпитања Стефан се исмиче као добар спортиста и обично је он „капитен“ који бира свој тим за фудбал. Радош слабије игра фудбал, али би волео да је у тиму свој пријатеља. Стефан жели да одабере тим који ће победити. Шта Стефан треба да уради?

Ситуација 4 Милица и Сара се друже још пре него што су кренуле у школу зашто живе једна близу друге. Сада су у истом одељењу. Сара је смирљива и теже склади пријатељства, док Милица већ има много другара из одељења. Милица се дружи скоро са свима, а Сара је шужна јер јој њена другарица, због друге деце у одељењу, посвећује мање пажње. Шта Милица треба да уради?

Ситуација 5 Лазар и Дејан седе у истој клуџи. Дејан је забораван и често не доноси оловку на час, иако је потребно да пише оно што учитељица задаје. Лазар му често позајмљује своје оловке, али их Лазар сваки пут изјуби. Шта Лазар треба да уради?

Активност траје 10 минута.

Корак 2

Групе представљају ситуације које су добили и дају предлог решења. Чланови осталих група слушају, а потом треба да процене предлог. Своје мишљење образлажу (није довољно рећи да предлог није добар). Ситуације су тако припремљене да их није лако решити јер сваки предлог има плусеве и минусе. На пример, ако Ана дозволи Игору да препише то је и лоше решење (учитељица може обоје да их окриви за преписивање или само једног од њих, а и да се то не деси Игор је добио добру оцену без труда) и краткорочно (нашли су решење за тадашњи тест, али Игор и даље нема знања која су му потребна). Уколико му Ана не дозволи да препише може јој се замерити да није добра другарица, није показала солидарност. Ако су, међутим, након тога разговарали и Ана му понуди да заједно вежбају задатке, онда је то и добро и дугорочно решење. Наставник, коментаришући „решења“ континуирано провлачи да насилно комуницирање не води ка добром, нити дугорочном решењу. Упућује да сви учесници у ситуацији имају неке своје потребе и интересе. Да се лоша решења препознају по томе што уважавају само потребе једне стране.

Напомена: активност може, а и треба да побуди бурне реакције ученика за и против. То не треба сузбијати али треба каналисти, у смислу да се саговорник саслуша, да сви говоре кратко и да образлажу своје мишљење.

Корак 3

Наставник даје завршни коментар о решавању проблема из школског живота, о значају добре комуникације и ненасилног решавања сукоба. Позива их да, ко жели, поделе лична искуства о незгодним ситуацијама у којим су били, како су се тада осећали, шта је био проблем и како је решен.

II активност *Безбедности деце у школи – правилник о безбедности* (90')**Први час****Корак 1**

Наставник започиње час најављујући активност. Данас ћемо направити велики школски састанак о једној важној теми. Свако од вас ће добити улогу коју треба да игра – неко ће бити директор, неко наставник, неко мама, неко тата, неко ученик (додељује сваком улогу). Директор је сазвао састанак зато што је јуче избио пожар у школи у коме срећом нико није повређен. Желео је да разговара са свима о томе шта је чија одговорност у таквој ситуацији, а посебно шта свако треба да уради да до тога не дође како би сви ученици били безбедни. Ученици се групишу по улогама (група наставника, родитеља, ученика, директора), и треба да поразговарају о томе шта они могу урадити да до пожара не дође, а шта ако је до њега дошло.

Групе раде. Наставник их обилази, помаже, усмерава. Уколико нека група има тешкоће даје им неке једноставне примере. Нпр. групи ученика - можете да се трудите да поштујете правила понашања која сте учили и/или о понашању у пожару, могу да пријаве ако приметите нешто сумњиво, да другу који се игра упаљачем кажу да то не ради; групи родитеља - да разговарају са својом децом о томе које су потенцијалне опасности и како се понашати у односу на њих, нпр. да пазе да струја и вода никако не дођу у додир; групи директора да су требали да обележе пут евакуације, путању којом треба да се крећу ученици у школи у случају опасности; групи наставника – да на часу Свет око нас или Природа и друштво говоре о пожару, како настају, како их спречити, како се понашати у такој ситуацији.

Пред крај предвиђеног периода за припремање најављује да ће из сваке групе моћи да говори свако ко жели (не мора само један представник). Сваки ученик, родитељ, директор, наставник имаће прилику да кажу како се лично труди да сви ученици у школи буду безбедни.

Активност траје 15 минута.

Корак 2

Размена у великој групи: сви заинтересовани говоре на договорену тему. Наставник охрабрује, помаже, парафразира, појашњава.

Кад се размена заврши, наставник пита да ли неко зна да ли се зна ко шта у ствари треба да ради да би ученици били безбедни у школи или ми нагађамо, а тачан одговор не постоји. Ученици који желе износе своје мишљење, а на крају наставник појашњава – тачно се зна шта треба да ради директор, шта наставник, шта родитељи, шта деца, да би сви ученици била безбедни и заштићени. То све пише у једном правилнику који се зове Правилник о безбедности ученика у школи. Направили су га запослени у школи и он служи томе да нам помогне да сви сазнамо шта треба да радимо да би сви ученици у школи била безбедни и заштићени.

Наставник најављује да ће на следећем часу донети Правилник о безбедности ученика да видимо шта у њему пише.

Други час

Корак 3

Наставник започиње питањем какав смо састанак имали на прошлом часу. Добровољци говоре, наставник помаже, допуњава, подстиче да се присете што већег броја детаља. Пита да ли се неко сећа договора са краја часа. Уколико нико не зна, подсећа да је договорено да донесе Правилник о безбедности ученика и да је тако и урађено. Наставник је претходно означио себи у правилнику само неколико чланова који су значајни и интересантни за ученике овог узраста. Свакако је одабрао бар по један који говори о одговорностима запослених, родитеља и ученика. Чита ученицима члан по члан, пита их да ли разумеју, допуњава и прецизира њихова појашњења.

Након тога започиње разговар са ученицима користећи следећа питања:

- Чему овај правилник служи?
- Ко је написао тај правилник?
- Шта ако неко не поштује то што у правилнику пише да треба да се ради? (Постоје одредбе у правилнику које дају одговор на то питање.)
- Да ли правилник може да се мења?

На последње питање је одговор да може, уколико постоји разлог и да и ученици могу да предложе промене (ученички парламент је погодан да покрене иницијативу за промену, допуно).

Корак 4

Ученици се деле у парове. Имају задатак да смисле по један предлог шта би они волели да пише у правилнику о безбедности ученика. Активност траје 10 минута.

Представник сваког пара износи предлог, остали га процењују, коментаришу. Наставник води рачуна о томе да се разговара аргументовано, уз уважавање и поштовање правила пристојне комуникације.

На крају ученици завршавају реченицу: „Да бих се осећао/-ла безбедно у школи, треба да...“

III активност *Безбедносћ на иншернешћу – добре и лоше тајне* (45')

Корак 1

Наставник започиње час питањем шта су то тајне. Ученици који желе одговарају. Наставник помаже да заједно дођу до одређења које је тачно и свима блиско. Затим их пита да ли знају да постоје добре и лоше тајне и позива их да покушају да препознају у чему је разлика. Усмерава их постепено ка закључку да су добре тајне оне које чине да се осећамо добро, весело, нестрпљиво, трају кратко, кад се открију многи се радују. Таква тајна је кад некоме ко нам долази у госте припремамо журку изненађења, или необичан поклон. Лоше тајне чине да се осећамо непријатно, забринуту, често и уплашено. Оне трају дуго, не радујемо се њиховом откривању, него чак бринемо шта ће се десити кад буду откривене. Таква тајна је, на пример, кад нас неко тера да украдемо нешто и да о томе ћутимо.

Након што кроз разговор наставник констатује да су сви ученици разумели шта су добре, а шта лоше тајне, позива их да саслушају опис неких ситуација и покушају да открију да ли се ту ради о добрим или лошим тајнама.

Корак 2

Наставник чита ситуације из прилога. О свакој се води разговор. Смернице за разговор са ученицима: Да ли је ово добра или лоша тајна? Зашто? Како се осећа Ивана/Здравко/Драгана кад сазна тајну коју треба да крије? Шта он/она треба да уради? Због чега? Шта може да се деси?

Активност траје 30 минута.

Прилог

Ситуација 1: Милена је позвала Ивану да насамо поразговарају и нешто се договоре. Рекла је да је у понедељак Јањи рођендан и да би било баш лепо да јој припреме поклон. Позвала је да у суботу дође код ње и да јој заједно припреме велики црџеж на коме би и написале лепе поруке и жеље, а да би могле и да поразговарају са мамама да јој кује књигу коју је прошле недеље видела код другарице и многу јој се свидела. Ивани се идеја баш допала. Милена је подсетила да је веома важно да о томе ни са ким не причају до понедељка и да измисле да имају неке обавезе ако их Јања буде звала у суботу да се ирају.

Ситуација 2: Здравко је веома шужан и уљашен. Кошаркашки тренер га је синоћ задржао у сали самој на крају теренима и изражио му да га додирује по интимним деловима тела. Здравко се осећао веома лоше, био је уљашен, збуњен, осетићен, али није знао како да одбије, јер му је тренер рекао да то није ништа стварно и да то сви раде, али да о томе не причају. Рекао му је да и он не сме да прича о томе, јер би то можда неко погрешно схватио и ухватио тренера, а он не мисли ништа лоше, само Здравка воли више и другачије него друге децу. Тренер је стварно увек био баш добар према њему и обећао је да ће бити још бољи, водити га на утакмице, куповати му сластике уколико буде чувао њихову тајну. Здравко је желео да послуша тренера, али није могао – ипак је обећао из сале. Сада није знао шта да ради. Чинило му се да је ова тајна превише стварна и није смео никоме да је открије.

Ситуација 3: Драјани се десило нешто необично: пре недељу дана је ирала неку ирицу на интернету и одједном је добила поруку. Порука је гласила: „Одлично ираш ову ирицу. Сиурно си многу тамешна.“ Изненадила се, није ни знала да је иако нешто моуће, али јој је било и драго. Написала је само „Хвала“. Сетила је следећа порука: „Идеш у 8. разред?“. Та порука је обрадовала још више – она је била тек други разред и била је срећна што је неко помислио да је иолико старија. Одговорила је да иде у други разред, да би иотом сетило: „То не верујем! Сиурно си старија. Хајде ми иошаљи неку своју фототрафију из телефона ако имаш.“ Разменили су бројеве телефона и Драјана је одабрала и преко вибера послала једну своју фототрафију на којој је баш лепо исрала. На вибер-профилној фототрафији видела је да је сруе стране девојчица њеној узраси и договориле су се да се суира после школе нађу да се иознају и договоре да се некад ирају заједно. Друга девојчица је изражила само да о томе никоме не прича, јер њени родитељи мисле да је у то време на хору – не иуијају је да иде најоље после школе. Драјана је ирисиала, али је то да ће њихов сусрет бити тајна мало уљашило. Било јој је чудно, осећала се узнемирено, али је ипак обећала да никоме неће рећи. Ту свакако није било ничеј лошеј.

Корак 3

Наставник сажима реакције ученика и даје коментар. Мора обавезно да укаже да лошу тајну не треба да крију, да увек морају да је поделе са неком одраслом особом којој верују. Најбоље је да то буде мама или тата, али могу бити и тетка, учитељица, психолог у школи, стриц... Кад нам нешто изнутра говори да нешто није у реду, кад се због тајне плашимо, стидимо, бринемо, осећамо као да смо нешто погрешили и да смо сами криви, треба да послушамо тај унутрашњи глас, да покушамо да изађемо из те ситуације и обавезно о њој поразговарамо са одраслом особом којој верујемо. Треба им указати да постоје људи који покушавају да их повредe и користе лажи и лоше тајне да то остваре. Здравко није урадио ништа лоше, али његов тренер јесте и Здравко треба да каже неком одраслом за то, макар да би спречио да тренер повреди неко друго дете. Да ли је Драгана направила неку грешку? Јесте. Разговарала је са непознатом особом преко интернета, послала је своју фотографију непознатој особи, договорила је сусрет са непознатом особом. Зашто је она правила те грешке? Да ли је имала неке лоше намере? Не. Вероватно само нико од одраслих није са њом разговарао раније о томе да су та понашања опасна и да то не треба радити, зато што је на интернету много опасних људи који праве лажне профиле и обмањују децу да би их повредили.

Корак 4

На крају часа треба оставити простор да ученици поставе питања уколико имају, да се разреше недоумице које су им се евентуално јавиле. Уколико нема довољно времена активност се може наставити следећег часа.

IV активност *Заједно смо јачи* (45')**Корак 1**

Уводна активност треба да припреми ученике за рад и да их подстакне да асоцијативно мисле о значају сарадње и помоћи. У том смислу, треба изабрати неку уводну игру која је базирана на сарадњи. Нпр. две групе имају задатак да што брже из руке у руку пребаце кашичицу у којој лежи лоптица за стони тенис. Екипа која испусти лоптицу, почиње игру из почетка. Победила је она група која прва затвори круг, тако да кашичица са лоптицом дође у руке оног ученика од којег је игра почела. Наставник током игре води рачуна о правилима и подстиче ученике да подржавају чланове своје екипе, како би једни другима давали подршку. На крају игре наставник проглашава успешнији тим и похваљује све ученике за труд и посвећеност. Истиче значај помоћи и подршке за успех једне заједнице, без обзира на њену величину.

Корак 2

Наставник у видно поље ученика смешта, раније припремљена два постера - на једном пише „Слажем се!“, а на другом „Не слажем се!“ Ученици добијају инструкцију да за свако тврђење које наставник изговори, треба да се одреде и изаберу један постер. Након сваког тврђења и избора одговарајућег постера, требало би дати прилику ученицима да кратко прокоментаришу и објасне свој избор наводећи одговарајуће примере. Пример тврдњи (треба их по броју и садржају прилагодити групи).

- Ја све радим сам и нико ми не помаже.
- Неки људи не могу без туђе помоћи.
- Кад год сам у могућности ја помажем другима.

- Тешко је кад све мораш сам.
- Кад помогнеш треба да будеш награђен.
- Они који мисле само на себе нису добри људи.
- Требало би увек свима помагати.
- Помоћ другим људима могу да пруже само обучени професионалци.

Корак 3

Завршни део наставник почиње кратким прегледом свих активности и сумира најважније закључке. Након тога, започиње разговор са ученицима, подстичући их да наводе примере из свог непосредног окружења, за које мисле да постоји потреба и могућност да се некоме помогне, као и оне где је њима била потребна помоћ. Исто тако, наставник их охрабрује да наводе и примере оних појединаца који су својим добровољним ангажовањем помогли или помажу појединцима или некој друштвеној групи. На крају разговора наставник истиче значај добровољног ангажовања људи који чине нешто корисно и добро за појединце и заједницу у целини – објашњавајући у исто време и значење израза *волонџер* и *волонџирање*.

V активност Прекомерна потрошња (45')

Корак 1

Наставник уводи ученике у активност тако што их пита да ли воле да купују и добијају поклоне. Да ли је оно што купе или су добили на поклон увек корисно, потребно, примерено цени? Затим им даје налог за индивидуални рад. Таблу поделити на два дела. Активност траје 10 минута.

Сваки ученик треба да се сети нечега што је купио или добио (мисли се да су му купили родитељи или неко други), а да:

- му није требало;
- је плаћено скупље него што вреди;
- је имало велико паковање које је бачено;
- ничему није служило;
- брзо се покварило.

Корак 2

Ученици представљају своје одговоре, наставник бележи на табли примере таквих производа. На основу тога наставник води разговор о прекомерној потрошњи, у смислу да људи све чешће купују производе који су непотребни, неквалитетни, прескупии, већ сличне имају или су неупотребљиви (ничему не служе). Питати ученике да ли су приметили да произвођачи, да би привукли купце, све више пажње поклањају паковањима. Она су све већа, све шаренија (било би добро да наставник унапред припреми паковање неког производа које је непотребно велико). Поставља им питање шта се ради с тим великим паковањима. Указује им на везу прекомерне потрошње и проблем претераног гомилања отпада.

Корак 3

Питати ученике да ли воле мале фигурице и да ли их скупљају. На пример, фигуре из Киндер јајета или из кесице изненађења (навести оно што је у том тренутку актуелно, у понуди, рекламира се). Питати их да ли се и како с тим играју. Када ученици одговоре показује им паковање од неколико играчака (унапред је припремио), на којима произвођач подстиче прекомерну потрошњу. То су обично кесице са фигурама на којима пише *сакуџи све* (collect all) или направи своју колекцију (make a collection). Често купац не може да види шта је унутра па тако добија пуно дупликата. Обично када се направе колекције нико се са њима не игра, једина сврха је скупљање фигурица. Те кесице обично делују да су јефтине а када би се сабрало колико је требало новца за целу колекцију види се да је то прилично скупо. Ученицима указати да произвођачи на тај начин желе да код деце, од малена, подстакну непотребну, прекомерну потрошњу.

Корак 4

Сваки ученик треба да се сети нечега што га је обрадовало, а није било купљено и скупо (загрљај, бакина пита, честитка коју је другарица сама направила, излет, игра у парку...). Ученици дају одговоре, а наставник их бележи на другом делу табле.

Корак 4

Наставник даје завршни коментар о прекомерној потрошњи и од ученика тражи да за следећи час осмисле начине како се заштити од непотребне куповине (промислити да ли је потребно, имати списак за куповину кад уђу у радњу, не куповати нешто само зато што то друг/другарица има, промишљати о отпаду које се прави куповином неког производа...).

Напомена: ова активност није примерена за сваку групу. Треба је избегавати уколико може да повреди ученике скромних материјалних могућности код којих не постоји проблем прекомерне потрошње.

VI активност Родитељи као пошрошачи (45` + ваншколски рад)

Ученици праве интервју са својим родитељима како би утврдили:

1. Да ли су некада били преварени као потрошачи и на који начин?
2. Да ли су некад успели да се изборе за своја права потрошача и на који начин?

На часу представљају шта су им родитељи рекли и дискутују како се заштитити од таквих ситуација.

VII активност Анализа реклама (45` + ваншколски рад)

Ученици добијају задатак да у одређеном термину, на изабраном телевизијском каналу (најбоље за викенд, у време кад иде неки филм за децу њиховог узраста где обично има три блока реклама), погледају рекламе и направе записник који садржи:

1. попис производа и услуга који су рекламирани (пиће, шминка, пелене, чоколаде, мобилна телефонија, играчке...);
2. коме су рекламе намењене (деца/млади/одрасли/стари/свим узрастима; мушкарци/жене/оба пола; здрави/болесни);

3. трајање блок реклама (на пример: у току филма била су три блока реклама у трајању од 11+9+7 минута);
4. избор од неколико порука у рекламама које по њиховом мишљењу садрже неку врсту нетачности, нелогичности, претеривања, наговарања на претерану потрошњу или могу на неки начин лоше утицати на потрошача (на пример, млада и здрава жена рекламира крему за болесне зглобове и чим је намаже она игра у диско клубу).

Образац за записник може да направи наставник и да подели ученицима како би лакше урадили задатак и на једнообразан начин. На часу ученици представљају резултате свог истраживања и бирају три рекламе које подржавају беспотребну и претерану потрошњу или на било који начин утичу лоше на потрошача. Реклама која, на пример, садржи информацију да се уз купљени артикал добијају луткице животиња и да треба направити колекцију (глас из позадине каже *сакуји све*), иако је то врло тешко јер обично неких животиња има више, а неких мање, а и зашто би морали да их имају све. Или реклама у којој се каже да доносилац чепа неког пића на коме има одређен знак може подићи своју награду на киосцима неке фирме које у већини градова нема. Или реклама у којој се каже да ће ти одређено пиће дати крила.

VIII активност Лубеница (45')

Корак 1

Активност започиње тиме што наставник чита текст ситуације и тражи од ученика да продискутују (ради се у великој групи) шта се ту десило, да ли су учесници добро реаговали, шта су требали да ураде.

Ситуација

Драјан и Милан су браћа. Много је шћило и једе им се лубеница. Поделили су ѿсоа. Драјан ће ићи да је куји, а Милан ће је исећи и очистији. Драјан ју је кујио, била је скуја а и шешка, једва ју је донео. Кад ју је Милан ошворио видео је да је ѿшћуно бајаша и не може да се једе. Почео је да виче на браћу да не зна да куји лубеницу, овај му је одговорио шћо ѿи ниси ишао кад си шћако ѿамешан. После дуже свађе схвашили су да ће рогитијељи ускоро доћи и да ће их ѿрдији, ѿе су оглучили да целу лубеницу баце. Да ли су добро ѿосћуили? Шћа су друјачије моји да ураде?

Корак 2

После разговора са ученицима о ситуацији прочитати текст који описује шта се после десило са Драганом и Миланом.

После свађе Драјан и Милан су схвашили да је ѿлуо да је баце јер је шћо ићак њихов новац а и нису криви. Ошћили су у ѿродавницу заједно са бајашом лубеницом која је ѿмало цурила из кесе. На каси су рекли да желе да добију свој новац назад. Касирка је рекла да не може да враћи новац јер је лубеница исечена. Браћа су се ѿбунула и она је ѿозвала ѿсловођу. И он им је рекао да не може да ѿрими робу назад која је ѿокварена и да он не зна кад су је кујили и мојуће је да је она код њих сћајала на сунцу 2 дана и нормално је да се ѿкварила. Драјан је онда рекао да ју је ѿре сачи времена кујио и да ако се ѿкварила онда је шћо било у ѿродавници. Пословођа никако није хћео да враћи ѿаре назад. Драјан и Милан разочарани

кренули су најоље а онда се Милан сећио и ииџао браџа да ли има рачун. Драган је рекао да не зна, можда има и кренуо је да џреџура џо џеџовима. У једном џренуџку џа је нашао. Милан се огушевио и одмах се враџио до џословође и рекао му ево доказа да смо лубеницу куџили код вас џре саџ времена. Саг знамо да се џокварила код вас и хођемо наше џаре назад. Пословођа је џоџлегао рачун и џрихваџио да враџи џаре.

Разговарати са ученицима да ли су Драган и Милан добро поступили, колико је важно сачувати фискални рачун.

Корак 3

Наставник даје завршни коментар у коме указује на права потрошача и значају фискалног рачуна на коме, поред цене, постоји датум и време куповине, што омогућава многа права потрошача, па и да се неисправна роба врати и добије новац назад.

Затим позива ученике да одглуме ситуацију у којој су се нашли њихови вршњаци (скеч за 2 ученика).

IX активност *Шџа нам каже џаковање?* (45')

Корак 1

Наставник уводи ученике у активност тако што их пита да ли при куповини обрађају пажњу какво је паковање. Чиме се руководе? Да ли је лепе боје, колико је квалитетно или ће се лако покидати и сл. Затим их питати да ли су приметили да њихови родитељи читају шта пише на паковањима. Да ли је то важно за купца? Након тог разговора који треба да траје 5 до 7 минута наставник позива ученике да формирају групе од 3 члана.

Корак 2

Групе добијају од наставника по једно паковање/амбалажу (од лека, млека, хемијског средства, цигарета, чипса, чоколаде, играчке...), коју треба да прегледају и напишу извештај на основу упутства које добију (прилог). Наставник треба да изабере амбалажу која садржи све што се тражи за извештај. Активност траје 15 минута.

Прилог

Упутство за писање извештаја. У њему треба да стоји:

- шта су прегледали (лек, млеко, цигарете, чипс...);
- основне податке о производу (произвођач, земља порекла, тежина, број пилула, број делова, рок трајања, калоријска вредност...);
- неколико информација са паковања за које мисле да су посебно важне (на пример, лек не треба давати деци или када се пије лек не сме се возити, или чоколада је упакована исто као оне које имају 100 грама а заправо је тешка 80, упозорење да су цигарете опасне по здравље људи и изазивају рак, количина масноће, присуство опасних материја које не би требало да дођу у контакт са кожом или очима, кратак рок трајања и сл.).

Корак 3

Групе представљају своје извештаје. Кратка размена о томе да ли су лако нашли тражене податке, да ли се може прочитати све што је написано и сл.

Корак 4

На крају активности ученици треба да прокоментаришу значај читања информација на паковањима и на шта треба посебно обратити пажњу. Упутити ученике да посматрају родитеље при куповини да ли читају информације и код којих производа. Уколико то не раде указати им зашто је то важно. На следећем часу организовати размену њихових запажања.

X активност *Нов њроизвод (45`)*

Корак 1

Ученици се уводе у активност кроз разговор о томе да ли гледају рекламе, које рекламе им се свиђају и зашто, да ли знају како настају рекламе и о чему се све размишља кад се неки нов производ припрема за продају.

Корак 2

Рад у малим групама од 3 до 4 ученика. Ученици добијају текст у коме је дат опис неког производа, односно његове основне карактеристике: *Играчка аутомобил на даљинско управљање, величине и тежине те и те, њобљребне батерије те и те, ради се у три боје, њуакован у велику картонску њејрозирну кутију;* или *Прашак за веш, њуакован у малим, средњим и великим њаковањима, са три мирисне ноше, добро скида флеке, има заштитиу да деца не моју да ољворе;* или *Сок, са малом концентрацијом шећера, мешавина јабуке, крушке и њоморанце, њакује се у 2дл, 5дл и 1 литар, лако се ољвара и не њодлива, амбалажа се лако савија.* Задатак ученика је да замисле да раде у одељењу које треба те нове производе да припреми за продају. Свака група добија један нов производ и за њега треба да одреди:

1. Циљну групу – коме је производ намењен (на пример, производ је намењен особама женског пола које имају више деце и брину о прању веша у кући, воле да им веш блиста...).
2. Дизајн производа – како ће производ изгледати, какво ће бити паковање, које боје ће доминирати и сл. (производ ће, на пример, бити упакован у пластичне кутије у три величине у бледо розе бојама).
3. Рекламу – начин на који ће се представити купцима (на пример, билборд, радио реклама, телевизијска реклама, постер за продавнице).
4. Главну вредност производа – шта треба навести као главни квалитет производа због ког ће купац изабрати да га купи (на пример, сок направљен само од воћа, прашак скида флеке, батерија траје дуго и сл.).
5. Допадљиву рекламну поруку – (на пример, не боли глава кад се добро спава, ви се одмарате а веш све белји и белји, сок се сам пије јер не зна за хемикалије...).

Активност треба да траје 20 минута.

Корак 3

Групе представљају одговоре које су припремили.

Наставник даје завршни коментар са фокусом на томе да при припреми новог производа за тржиште треба промишљати о потрошачу, у смислу да буде добро информисан, али не и преварен. Није добро када се у рекламама наводи неистина (да је сок, на пример, направљен само од воћа а има вештачке састојке, да прашак за веш скида флеке а нема ту снагу и сл.).

XI активност Парадајз на кило или на гајбу (45')

Корак 1

Наставник уводи ученике у активност тако што их пита да ли некада иду у куповину са родитељима. Да ли тада разговарају шта је боље купити, шта се више исплати? У продавницама на пример, постоје паковања тоалет папира од једне, две, четири и више ролни. Које паковање бирају њихови родитељи и зашто? Затим их позива да замисле да иду у куповину и да треба да донесу неке одлуке као потрошачи.

Корак 2

Ученици раде у малим групама од по 3–4 ученика и добијају папир са задатком (прилог 1). Активност траје 10 минута.

У прилогу 2 су могући одговори ученика као оријентација за рад наставника.

Прилог 1

Живиће у четворочланој породици. Кукујеће на гајбу намирнице и имаће дилему. Килограм парадајза кошта 70 динара, а гајба од 10 килограма парадајза 550 динара. Дилема шта кукујеће. Као помоћ промислиће о следећем.

Које су предности и недостаци:

А. Куповине парадајза на килограм _____

Б. Куповине парадајза на гајбу _____

Шта сте одлучили, бирате А (куповина на килограм) или Б (куповина на гајбу). Зашто?

Прилог 2

Које су предности и недостаци:

А. Куповине парадајза на килограм - не даје се много новца одједном, нема ризика да се поквари и баца али је скупљи.

Б. Куповине парадајза на гајбу - у породици ће бити више парадајза и јефтинији је али постоји ризик да се не поједе све и да се поквари те се мора бацити.

Корак 3

Групе представљају своје одлуке и образлажу их. За очекивати је да ће бити и једних и других избора. Ученике треба пустити да бране своје изборе, да аргументују јер сваки има предности и недостатке. Разговор са ученицима водити тако да то не постане борба ко је у праву већ да сами дођу до закључка да је некада тешко одлучити јер је важно имати одговоран однос и према новцу али и према непотребном бацању намирница. Такође, треба да увиде да одлука зависи и од контекста у коме се куповина дешава (да ли очекују госте или не, да ли ће имати времена да сутра опет иду у куповину и сл.).

На крају активности наставник позива све ученике, независно коју опцију су бирали, да промисле како би ову ситуацију могли да реше и да буду одговорни потрошачи. Могуће решење је да купе 10 килограма јер је тако парадајз јефтинији али да га поделе са још једном породицом, позову рођаке у госте или да вишак омекшалога парадајза скувају и ставе у фриж и да га касније искористе за неко кувано јело. На тај начин били су одговорни и према новцу и према бацању хране.

XII активност *Имена улица (45`+домаћи задатак)***Корак 1**

Наставник пита ученике да ли знају како се зову улице у близини школе. Добро је навести неколико улица, чисто да се види да ли их ученици знају. Уколико има тешкоћа наставник ће им рећи њихов пун назив. Циљ овог корака је да ученици на интернету пронађу ко су били људи чија имена улице носе, или шта се десило на тај датум или шта значи појам по коме је улица добила назив и сл. Могу да провере како су се те улице пре звале уколико су мењале назив. Наставник закључује ову активност с тим да је важно како се улице зову и да оне говоре о људима и догађајима тог краја али да остаје питање како се називи бирају и да ли се грађани питају шта им се више свиђа.

Корак 2

Ученици раде у малим групама. Њихов задатак је да замисле да су у општинском телу које треба да изабере назив новоизграђене улице у близини њихове школе. Добијају листу од 5 назива улица и треба да промисле чиме би се руководили, односно чему би дали предност како би изабрали једну. Листу имена треба да припреми наставник унапред у складу са средином где се школа налази. Понуђени називи улица могу да буду, на пример, име особе значајне за историју тог краја; име особе која је сада позната/успешна, или која је задужила крај неким својим поступком; особа која је трагично настрадала и сл.; датум који је важан за место; нешто што је симбол краја, као што је неко воће или производ; нешто интернационално, као што је назив Париска улица и сл.

Активност траје 15 минута.

Корак 3

Групе представљају свој избор и образлажу га. Након тога, демократском процедуром треба да се одреде за један назив. То може бити назив који је добио највише гласова а може бити и резултат договора и аргументације.

Активност се завршава тако што наставник указује на значај избора имена улица и одговорност општинског/градског тела које доноси ту одлуку, као и да је важно да се у тој процедури чује мишљење грађана који ту живе.

Корак 4

Ученици добијају задатак да до следећег часа на неки начин (питају родитеље, уз помоћ интернета...) открију процедуру давања/мењања имена улицама и шта треба урадити ако група грађана жели да промени назив улице или учествује у доношењу одлуке како ће се звати новоизграђена улица. Ако ученици не успеју да нађу тражене процедуре наставник ће им то образложити стављајући нагласак на то да грађани могу имати иницијативу (своје предлоге дају надлежном органу), али о томе одлучује комисија, састављена од већег броја грађана (нпр. 15), различитог пола, узраста, струке који се на одређени начин бирају. Комисија тежи да до одлуке дође договором тако да се сви чланови сложе, да буде једногласна одлука. Наравно некада има и различитих мишљења у комисији, али се такви предлози или одбацују или остављају за неко касније гласање и нове аргументе за и против.

РЕСУРСИ

Подршка и емпатија од стране вршњака:

<https://www.yumama.com/vesti/26363-pikaso-iz-avganistana-dobio-srpsko-drzavljanstvo-srbija-je-moju.html>

<https://cramaswamy.wordpress.com/2010/08/06/integrative-negotiation---tale-of-two-sisters-and-an-orange/>

<http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:697317-POMOGLI-BOLESNOM-DRUGU-Filip-dobio-sporet-i-elektricna-kolica>

Бауман Жигмунт, *Солидарност, реч у њојрази за ошелошворењем*: <https://bif.rs/2013/06/zigmunt-bauman-solidarnost-rec-u-potrazi-za-otelotvorenjem/>

Васиљевић Јелена, *Шта је солидарност*: <http://www.rts.rs/page/radio/sr/story/1466/radio-beograd-3/3188905/jelena-vasiljevic-i-ivan-milenkovic-sta-je-solidarnost.html>

Волонтирам га научим: <https://www.mis.org.rs/wp-content/uploads/volontiram-da-naucim.pdf>

Волонтирање и социјалне вештине: <https://www.mis.org.rs/wp-content/uploads/Prirucnik-volontiranje-i-socijalne-vestine.pdf>

Волонтери Уједињених нација: <https://www.unv.org>

Волонтерски сервис Србије: <https://www.mis.org.rs>

Вршњачка медијација: Приручник за родитеље и наставнике:

<https://www.osce.org/bs/bih/119014?download=true>

Деца и инјернеј – Памешно од њочешка: Безбедан инјернеј за целу њородицу, УНИЦЕФ, 2018.

Деца у дигишлалном добу: Водич за безбедно и конструиивно коришћење шехнолојје и инјернеја, Ужички центар за права детета/ПНТР/УНИЦЕФ, 2019.

Европске снаге солидарности: https://europa.eu/youth/solidarity_en

Европски волонтерски сервис: <https://europa.eu/youth/EU/voluntary-activities/european-voluntary-service>

Закон о волонтирању, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 36/2010.

Закон о заштити потрошача: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2014/62/1/reg>

Електронско насиље (публикација, УНИЦЕФ – Школа без насиља)

Како грађани Србије разумеју појам солидарности: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1590773>

Каталист: <https://www.catalystbalkans.org/sr/>

Култура комуникације међу младима: Приручник за вршњачке едукаторе: http://cpzv.org/cpzv_uploads/prirucnik_kultura_komunikacije.pdf

Кузмановић Д. и др., *Коришћење интернет и дигиталне технологије код деце и младих у Србији: резултати истраживања „Деца Европе на интернету“*, Институт за психологију Филозофског факултета у Београду, 2019.

Миленковић Иван, *Искусство солидарности*: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1590779>

Приручник о међународном волонтерском сервису: https://www.mis.org.rs/wp-content/uploads/T-kit-5-pdf-resize_72-dpi.pdf

ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ

***“Никада не сумњај у то да мала група промишљених,
посвећених грађана може да промени свет.
Заста, то је једина ствар која ја је икада и мењала.”***

Маргарет Мид, антрополошкиња

УВОД У ОБЛАСТ

Грађански активизам је четврта, завршна област, у свим програмима Грађанског васпитања у првом циклусу. Ту позицију заузима јер је то „круна“ образовања за демократију и незаменљиви сегмент у развоју компетенције за одговоран живот у демократском друштву. Рад на проблемима кроз акцију заправо је процес припреме ученика за живот и неговање друштвене свести и одговорности. Грађански активизам се природно надовезује на области Људска права, Демократско друштво и Процеси у савременом свету у оквиру којих се ученици баве личним и групним идентитетом, правима и потребама, кршењем права, функционисањем заједнице, различитостима, питањима равноправности, безбедности... На тај начин се ученици у првом циклусу основног образовања уводе у оно што би требали целог живота да раде, а то је да активно учествују у животу заједнице, уважавајући принципе, процедуре и вредности демократског друштва.

У програму за сваки разред дата је смерница какву акцију треба спровести, с тим, да група и наставник имају слободу да унутар тога креирају своје активности како желе. Акције су повезане са неким од

кључних појмова садржаја програма и у складу су са концепцијом од познатог ка мање познатом, од локалног ка глобалном. Посматрано по разредима то су:

- у I разреду предвиђена је једноставна акција на нивоу групе која има везу са садржајем у оквиру области Демократско друштво – функционисање заједнице;
- у II разреду акција је усмерена на унапређивање безбедности ученика у школи што је повезано са садржајем из области Процеси у савременом свету;
- у III разреду акција је опет повезана са садржајем из области Процеси у савременом свету јер програм предвиђа извођење акције солидарности у локалној заједници;
- у IV разреду предвиђена је еколошка акција што је повезано са садржајем из прве области Људска права – право на здраву животну средину.

Рад на акцијама треба да обезбеди ученицима да достигну исходе наведене у програму, а који се односе на ову област. Из њих се види да фокус није на резултатима акција већ на самом процесу рада, који треба да унапређује способност ученика за партиципацијом, комуникацијом, сарадњом, као и овладавањем неким процедурама, процесом доношења одлука и вредновањем акција. То су важни исходи који имају велику трансферну вредност, односно могу се користити у многим другим ситуацијама и зато је важно да наставник добро планира динамику рада у групи како би било довољно времена да се спроведу сви кораци акције. На крају првог циклуса, као резултат рада у овој области, од ученика се очекује да испољавају заинтересованост за сарадњу и учешће у групном раду; сарађују и преузимају различите улоге на основу договора у групи; пажљиво слушају саговорника, слободно износе мишљење, образлажу идеје, дају предлоге и прихватају да други могу имати другачије мишљење, учествују у изради плана и реализацији акције, њеној промоцији и вредновању.

И као што је речено за прве три области, допринос достизању наведених исхода дају многе наставне и ваннаставне активности и у овој области Грађански активизам. Постоје бројне могућности осмишљавања акција и велика је штета ако се из године у годину спроводе сличне акције, посебно оне које нису довољно атрактивне ученицима и/или су наметнуте од стране наставника. Могу се креирати интердисциплинарне акције (заједничке са пројектима из других предмета), а неке могу „превазићи“ групу и бити такве да укључују ученике различитих разреда, па и различитих школа, да укључују родитеље, стручњаке, институције. Акције једне групе могу бити део других, већих акција које спроводи нека установа или невладина организација, с тим, да се уклапа у смернице дате у програму.

РЕЧНИК

► АКТИВИЗАМ И ПАСИВНОСТ

Активизам је природно стање човека. Већ у детињству деца се сусрећу са различитим проблемима и природно реагују на њих показујући да разликују шта је праведно, а шта није. Са одрастањем ће схватити да и други имају проблеме, да они могу бити мањи или већи, да могу трајати краће или дуже

и да се често не могу решити само сопственим снагама. Када одрасли штите децу од суочавања са проблемима ускраћују им могућност да напредују у разумевању света који их окружује, као и у јачању снага да траже решења и то уз помоћ других јер је снага у сарадњи и удруживању.

У узрасту од 7 до 11 година, ученици се постепено децентрирају од сопствених потреба и важно је да спознају како сва деца не живе на исти начин, да за многе образовање није доступно, као ни сви дневни оброци. Да су нека деца изложена насиљу у породици, а нека вршњачком насиљу. Да су неки њихови вршњаци смештени у хранитељске породице. Да многа деца свој живот проводе већим делом у болници. Да њихови другови и другарице из разреда носе стару одећу јер немају другу. Да у околини школе живе стари и болесни људи о којима нема ко да брине. Да начин на који нека деца и људи живе није праведан, није ни хуман, ни фер, али постоји. Да је ваздух у њиховом окружењу загађен јер најближа фабрика не користи одговарајуће филтере. Важно је да схвате да је активизам усмерен на напоре да се живот људи учини квалитетнијим, а друштво праведнијим.

Грађански активизам може се посматрати кроз призму добити за друге људе и заједницу као и кроз личну добит активисте. Активно учешће у животу заједнице обезбеђује остваривање права оних људи у заједници чија су права ускраћена. Активизам је прилика да се помогне другима, да се исказу емпатичност, солидарност и хуманост. Активизам унапређује и саму заједницу чинећи је осетљивијом за различите проблеме и спремнијом да их решава. Добит на личном плану је што активизам развија самопоуздање и осећај припадности заједници. Проактивне особе показују већи степен задовољства сопственим животом јер имају осећај да утичу на оно што им се дешава, за разлику од људи који пасивно чекају да се неко други избори за њихова права и задовољи њихове потребе.

Даривањем своје одеће онима који је немају, јутарњом куповином свакодневних потрепштина за суседе који не излазе због болести, слањем СМС за лечење оболелих, одбијањем куповине одеће или друге робе у знак протеста против компаније која користи дечји рад или има експлоататорски однос према радницима, акти су индивидуалног активизма као одраз личних ставова и вредности. Са друге стране, постоји групни или организациони активизам који је много видљивији и утицајнији. Неки људи су склони првом, неки другом типу активизма, а има и оних који се једнако препознају у оба. У заједници која добро функционише важно је да постоје оба типа активизма. Супротно активизму је пасивност коју карактерише одсуство реакције, неделање. Пасивне особе су само посматрачи у свету који их окружује и очекују да проблеме решава неко други. Пасивност, наравно, води ка незадовољству и ниском самопоуздању. Особе имају утисак да мало тога зависи од њих и да други управљају њиховим животом. Различити су разлози зашто људи бирају да буду пасивни али се данас често то тумачи тзв. теоријом о наученој беспомоћности. По њој код особа које су пасивне доминира уверење да преузимање неких акција неће довести до жељених ефеката и остварења циља, односно да је све узалуд и унапред одустају од било каквог активизма. Да не би дошло до развоја таквих уверења важно је да још у школском добу ученици осете снагу заједничких акција, осете шта значи учествовати у активностима које могу допринети (више или мање) решавању неких проблема или пружању помоћи онима којима је то потребно.

Мировни активисти у Београду 2004. године

► ПАРТИЦИПАЦИЈА

Партиципација је реч која обједињује неколико процеса. Она обухвата учешће, комуникацију, сарадњу. Одређује се као комуникација с циљем учешћа у доношењу одлуке у чијој основи лежи како изражавање сопственог мишљења тако и слушање и уважавање мишљења других учесника у тој комуникацији. То је свакако двосмеран или прецизније речено вишесмеран процес који има за циљ доношење неке одлуке која је од значаја за све учеснике комуникације.

Партиципација је у Конвенцији о правима детета схваћена као:

- један од четири основна принципа, поред права на живот, опстанак и развој (члан 6), недискриминације (члан 2) и најбољег интереса детета (члан 3);
- посебан члан (члан 12) у којем се каже да дете има право на слободно изражавање сопственог мишљења и право да се његово мишљење узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се непосредно тичу;
- група партиципативних права, као што су право на информисање (члан 17), слободу окупљања (члан 15), слободу изражавања (члан 13).

Обавеза одраслих је да им омогуће партиципацију, односно учешће у доношењу одлука релевантних за њихов узраст, да поштују њихов активизам и да им у томе пруже подршку. Учешће у различитим активностима позитивно делује на развој деце и јача компетенције које су употребљиве у различитим областима живота. Пракса показује да ученици који учествују у доношењу одлука показују виши степен одговорности за њихово поштовање и спровођење.

► ГРУПА И ТИМ

Акције су увек резултат групног рада. Свака група није тим, али је сваки тим група. Група и тим могу добити исти задатак али је разлика у начину како раде на њему. Тим је група људи са истим циљем којег постижу с различитим задацима, док у групи такве разлике не постоје, сви раде на свему. У групи се може десити да неко више, а неко мање ради на задатку јер нема никакве поделе рада што често

доводи до незадовољства неких чланова групе. Тимски рад почива на већој праведности и обезбеђује веће задовољство чланова него у групи. Он се заснива на претпоставци да нису сви једнако добри у свему и да је мудро да свако ради оно у чему је најбољи. Група ће прерасти у тим кад се до одлука долази заједнички, када се изврши подела ко шта ради, односно ко је за шта одговоран и који су рокови. Чланови тима су међусобно једнаки (нико није важнији од другог), и такав начин рада је више од обичне сарадње у групи јер се кроз синергијске ефекте постижу бољи резултати за краће време и, што је врло важно, са мање конфликтних ситуација и стреса. И док се за групу може рећи да су $1+1=2$, код тима су $1+1=3$.

www.wordpress.com

Ученике у првим разредима основне школе наставник мора да „води“ кроз групни рад на начин који обезбеђује да постану свесни како раде и колико су успешни као чланови групе/тима. За те потребе ученици се могу упознати са доњом табелом на основу које могу уз помоћ наставника осмислити формулар (нека врста чек-листе), коју ће попуњавати на крају активности где су нешто заједнички радили како би имали што бољи увид како група функционише и појединци у њој.

ШТА СЕ ПРОЦЕЊУЈЕ	ОДЛИЧНО	ДОБРО	ЛОШЕ
Учешће чланова групе у давању предлога	Сви дају предлоге	Неки дају, неки не дају предлоге	Већина не даје предлоге
Слагање чланова групе	Лако се договарају	Неки чланови се слажу, неки не, потребно је више времена за договор	Већина се не слаже, исмевају једни друге, не успевају да се договоре
Слушање других док говоре	Док један говори остали слушају	Неки слушају, неки не	Нико никог не слуша, сви говоре у исто време
Поштовање договорених правила	Сви поштују договорена правила	Неки поштују, неки не поштују	Већина не поштује договорена правила
Учешће у заједничким акцијама	Сви учествују	Неки учествују, неки не учествују	Већина не учествује

► ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА У ГРУПИ

Процес планирања и спровођења акције подразумева доношење неких одлука. Најчешће то неће бити лако и захтеваће доста времена. С обзиром на узраст ученика и искуство које имају у групном одлучивању неопходно је да их наставник у томе води али никако не треба уместо њих да доноси одлуке. Наставници који су склони томе најчешће то раде јер тешко подносе атмосферу у току одлучивања која може личити на сукоб (или јесте сукоб ако нису ученици добро вођени), што желе да се све одвија организовано и брзо (често је хаотично и дуго траје), нервира их кад ученици доносе одлуку која је по њиховом мишљењу погрешна. Овај проблем се превазилази тако што наставник прихвата да је рад на акцијама прилика да ученици практикују вештину доношења одлука, да ће њихов напредак бити спор и поступан, да ће бити конфликтних ситуација које треба разрешавати (и то је прилика за учење), али да се до развоја те важне и широко употребљиве вештине не може доћи ако стално уместо њих одлуке доносе одрасли.

Постоји више начина доношења одлука у групи – гласањем, консензусом или договором.

Одлучивање помоћу гласања, где се до одлуке долази простом већином гласача, је најједноставнији начин. Погодан је у ситуацији где се бира између две одлуке, а уколико има више могућих избора онда ће се гласови „расути“ и може се десити да победи одлука за коју је гласало врло мало чланова групе. Уколико се гласа за две могућности опет се може појавити проблем, јер ученици чија „опција“ није прошла остају незадовољни и могу негодовати. То је посебно изражено када је нека одлука донета са малом разликом. Тада се треба чувати поларизације у групи јер то води у конфликте. Може се појавити још један проблем који се препознаје код већег броја ученика који су уздржани од гласања, што указује да предложене опције за које се гласа нису добре, или нису добро формулисане (нејасне су ученицима), па их треба преиспитати и променити.

www.narodna.org.rs

Консензус је нека врста сагласности до које чланови групе долазе, сматрајући да је нека одлука довољно добра за све, с тим што сви морају одустати од нечега до чега им је стало. На крају постоји одлука и сагласност око ње, али најчешће нико није до краја задовољан, односно остаје утисак да је до одлуке дошло „на силу“, само да се избор заврши, зато што се очекује одлука на том часу, да је то изабрано јер је преферирана одлука наставника и сл.

Трећи начин је најпожељнији јер се до одлуке долази договарањем свих чланова групе. У понуди може бити више идеја, о свакој се може расправљати у смислу које су њене добре и лоше стране. Иако за тај начин одлучивања треба највише времена он обезбеђује да се дође до најбоље одлуке и највећег степена задовољства свих чланова групе. Подразумева се да наставник ученике води у

процесу договарања и спречава да неко (обично је то особа која је добар говорник или омиљени ученик), буде доминантан и изврши притисак на друге.

Наведени начини се тичу техничког аспекта доношења одлука у групи, међутим, о томе се може размишљати и на нивоу појединца, односно на који начин конкретан ученик одлучује. И ту постоје разлике. Неко одлуке доноси интуитивно (по осећају), неко угледајући се на друге (нема своје мишљење о томе), неко инцидентно (следећег тренутка би другачије реаговао), неко воли да то уради логично након доброг информисања (претходи детаљно прикупљање података и процена последица), а неко воли да се до одлуке дође кроз разговор са другима. Постоје и особе које имају потребу да стално одлажу доношење одлуке (у основи је страх од последица), да се двоуме или у недоглед траже додатне информације.

С обзиром на узраст ученика у првом циклусу и очекиване домете унапређивања вештине доношења одлука не треба претеривати у анализи тог процеса али свакако се могу унети елементи саморефлексије. То се може урадити на часовима када се доноси одлука (нпр. на ком проблему ће се радити акција, како ће се спровести, на којој циљној групи, ко ће шта радити и сл.), поставити питање ученицима чиме сте се руководили при доношењу одлуке, зашто мислите да је то добра одлука, да ли сте размишљали које последице има одлука, зашто је одлучено да Милица уради интервју а не неко други и сл. То се може урадити и ретроактивно када се на крају спроведене акције процењује да ли су биле добре донете одлуке. Довољно је питати ученике шта би након искуства које имају променили, које одлуке процењују да су биле добре, а које погрешне и зашто. Време одвојено за такве активности није изгубљено и доприноси достизању неких исхода који се односе на ову област.

ПИТАЊА И ОДГОВОРИ

Да ли су ученици прва четири разреда основне школе довољно зрели да планирају и спроводе акције?

У основи овог питања су две ствари. Једна се односи на неуважавање признатог права детета да партиципира у школском животу. То није у складу са Конвенцијом о правима детета, као ни са савременим схватањем о интерактивном приступу развоју деце. Она су од рођења способна, да у складу са својим узрасним карактеристикама, партиципирају у свом окружењу, да утичу на њега и да га обликују. Тачно је да се капацитет детета за партиципацију нагло повећава око десете године што кореспондира са развојним процесима у области когнитивног, афективног, социјалног и конативног развоја али је погрешно да до тада нема искуство практиковања у планирању и спровођењу једноставнијих акција.

Друга ствар се односи на очекивања наставника да партиципација ученика одмах буде на нивоу одраслих, односно да се планирање и остваривање акција одвија лако и ефикасно. У суштини детету је природно дат активизам али се он мора обликовати кроз групне активности. Зато не треба сваку тешкоћу доживљавати као доказ да ученици нису зрели за такве активности. То свакако није тачно јер све нове активности захтевају учење, а када је у питању активизам он се не може развијати без практиковања активизма са свим могућим тешкоћама које се у свакој фази рада могу појавити. Енглески језик има леп израз који то изражава *learning by doing* (учење практиковањем).

Питање о зрелости ученика за активизам повезано је и са чињеницом да су ефекти рада на планирању и извођењу акција слабо видљиви. То не би требало да обесхрабрује наставнике, већ напротив, треба да их подстакне да раде са ученицима на развоју оних вештина и ставова који ће обезбедити да ти ученици кад одрасту постану одговорни и активни чланови друштва који ће се борити за поштовање права, демократских процедура и који ће реаговати уколико је то угрожено различитим врстама активизма, односно неће бити пасивни посматрачи. За развој таквих ставова, вредности и вештина потребно је почети на раном узрасту, потребно је време и стрпљење јер је то инвестиција за будућност.

www.sasavadruzina.com

Рад на активизму није питање зрелости већ приступа који се огледа у спровођењу свих корака акције на начин који је примерен могућностима ученика одређеног узраста. Уколико би прихватили горе наведено питање као тачно онда би морали да одустанемо и од захтева да деца од две године перу зубе јер свакако нису зрела за то, немају потребне вештине и моторику да то раде на правилан начин и треба сачекати неколико година док се то не развије.

Како подстицати активизам ученика?

У ситуацији када су ученици немотивисани најмање пожељан начин да се то превазиђе јесте повећање активности самог наставника који уместо ученика обавља неке делове акције. У том случају имамо привид да је акција планирана и спроведена како треба јер се заправо није десио најважнији део у којој ученици, на мање или више успешан начин, заједнички раде на акцији. Иако је некад танка граница између подржати и помоћи ученике, наставник треба да осети када је шта потребно и да стално мисли на њихово осамостаљивање. Оно се постиже неговањем партиципације ученика у свим активностима и на свим садржајима. У том процесу важно је стрпљење наставника јер ученици у прва четири разреда основне школе тек култивишу своје понашање у групи и не може се очекивати да имају ефикасност, нпр. да брзо идентификују проблем који ће решавати акцијом, да се лако договоре ко ће шта радити и сл. Зато су у првом циклусу предвиђене једноставне акције које не би требале да трају дуго како би остало довољно времена да се прође кроз све кораке акције динамиком која одговара групи. Неки наставници осећају нелагоду кад се ученици сукобљавају (мисли се на сукобе мишљења) у неким фазама планирања и спровођења акција и желе да их минимизирају. Сукоби су, међутим, саставни део рада на акцијама, али је важно како се они одвијају и како се завршавају. Улога наставника није да сузбија сукобе већ да их каналише и доведе до конструктивног окончања, да сваки члан групе слуша и чује све друге, да заједнички одлуче која идеја или решење ће бити прихваћено, да сви поштују усвојени договор, да сви учествују у реализацији заједничке акције. Одговорност је наставника да се сукоби не проширују, не продубљују и не продужавају. Некада је за то потребно више времена али оно није изгубљено време јер доприноси достизању исхода, као што су:

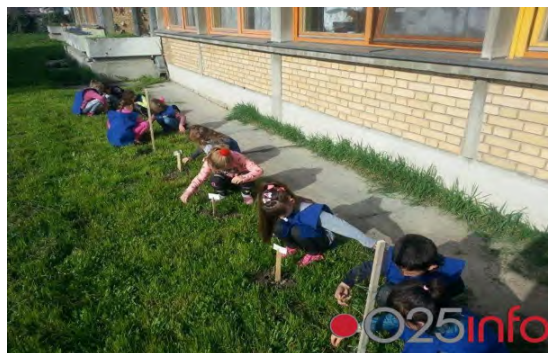
Ученик ће бити у стању да:

- слободно износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге и прихвата да други могу имати другачије мишљење;
- сарађује и преузима различите улоге у групи/тиму;
- договара се и одлучује у доношењу одељењских правила и да се понаша у складу са њима;
- својим речима образложи неопходност правила која регулишу живот у заједници;
- заједно са вршњацима и наставником учествује у решавању проблема у одељењу.

Мотивација ученика да учествују у акцијама директно је повезана и са њиховим доживљавањем колико је она њима јасна, блиска, занимљива и смислена. Они морају да верују да је акција изводљива и да препознају своју улогу у њој. Подразумева се да немају сви ученици једнаки потенцијал за учешће и да ће се неминовно издвојити они који показују лидерске особине. Наставник је тај који води рачуна да неки ученик не буде фрустриран захтевима рада у групи јер превазилази његове/ њене могућности као и да оне који су претерано наметљиви каналише како не би ометали друге. Без обзира на очекиване разлике у учешћу ученика у планирању и спровођењу акција оне не би смеле да буду тако велике да се ученици осећају да постоји неправедна подела рада јер ће се то одразити на мотивацију за даљи рад.

Треба имати у виду да су сви кораци у акцији битни за мотивисање ученика. Током целокупног рада потребно је инсистирати да се он документује. То се најчешће и најлакше остварује уз помоћ мобилних телефона али није неопходно, посебно ако су у питању ђаци прваци од којих многи и немају те уређаје. За потребе документовања могу се користити сви производи рада као што у цртежи, направљене позивнице, постери и сл. Посебно је важан корак у коме се врши промоција акције јер ученици воле да њихов рад буде „видљив“, да осете понос за урађено, да се хвале. Најјача мотивација за следеће акције јесте осећај задовољства који се јавља када је спроведена акција била успешна јер је решила неки проблем, неке помогла, покренула неке друге акције и када је била пријатна атмосфера у оквиру које се радило на акцији.

Акције које су претерано компликоване, које захтевају пуно активности после школе које обављају родитељи уместо деце, које дуго трају и које се заснивају на избору одраслих свакако ће деморалисати ученике.

www.025info.rs

Да се на узрасту од 7 и 8 година могу успешно планирати и спроводити акције показују искуства васпитача који већ на предшколском узрасту успевају да мотивишу децу и укључе их у рад око неке акције. Да би ученици били мотивисани неопходно је да сам наставник буде мотивисан и да верује да је рад на акцијама, без обзира на њихов исход, важно и вредно искуство заједничког делања које уколико се не практикује не може се само од себе развити.

ОПШТЕ УПУТСТВО ЗА ОСТВАРИВАЊЕ АКЦИЈЕ

www.rancdobroprase.rs

ТОК АКЦИЈЕ

Програмом је предвиђено да ученици поступно, из разреда у разред, шире своје видике и проблеме којима ће се бавити кроз акцију и сагледавају их прво у оквиру свог одељења, затим у оквиру своје школе, да би се оспособили да делују у оквиру локалне и шире заједнице. Међутим, независно на ком проблему се спроводи акција већ од првог разреда потребно је да се она одвија кроз дефинисане кораке како би се ученици култивисали да сарађују и преузимају одговорност. Акције не морају бити ни сложене ни дуготрајне, а фокус није на резултатима већ на процесу рада. И из неуспелих акција ученици могу много тога да науче.

Програм за сваки разред даје смернице, ближе одређење за акцију. Тиме се прави веза са садржајем којима се ученици баве у оквиру области Људска права, Демократско друштво и Процеси у савременом свету.

- У првом разреду то је планирање и извођење једноставне акције са фокусом на то чиме се ученици поносе а чиме нису задовољни у одељењу/групи, имајући у виду знања која су стекли о правима детета, њиховом кршењу и заштити, као и о функционисању заједнице.
- У другом разреду то је како учинити школу безбедним местом за све.
- У трећем разреду то је планирање и извођење акције солидарности у локалној заједници.
- У четвртном разреду то је планирање и извођење еколошке акције.

Унутар ових, програмом одређених оквира акција, свака група има слободу избора проблема и начина рада поштујући дефинисане кораке.

КОРАЦИ АКЦИЈЕ

Подстицаји за акцију могу се појавити на многим часовима у оквиру активности све три области али се програм завршава конкретном акцијом, на конкретном проблему, а која се спроводи кроз одређене процедуре/кораци. Процедуре су важне колико и све остало јер се очекује да се кроз планирање и спровођење акција ученици оснаже и достигну важне исходе који се тичу развоја не само компетенције за одговоран живот у демократском друштву, већ и оних које се односе на комуникацију, сарадњу, баратање подацима и решавање проблема.

Кораци акције:

1. Уочавање проблема

Иако су сви кораци важни, ипак се може рећи да је уочавање проблема, чиме почиње рад на акцији, корак који захтева посебну пажњу наставника, па и време. Ово је посебно захтеван корак у раду са ученицима првог разреда који немају искуства са спровођењем акција. До листе предлога проблема може се доћи на различите начине. Они могу бити тајни (свако пише на папиру и ставља у кутију), или јавни где се предлози говоре и записују на табли. Оба начина имају своје предности и недостатке. Ипак, код ученика првог и другог разреда можда предност треба дати тајном начину јер на том узрасту постоји склоност да ученици понављају предлоге које су чули од других ученика што може водити ка скромној листи могућих проблема, а за даљи рад боље је да постоји више њих. Након првог часа где су неки проблеми идентификовани ученици могу добити налог да до следећег часа разговарају о њима са својом браћом и сестрама, са родитељима, баком, деком и покушају да боље разумеју суштину предложених проблема. Након тога може се очекивати да ће ученици бити сигурнији у формулацији проблема, као и грубом сагледавању да ли се тиме могу бавити, колико би то дуго трајало, чија помоћ би им била потребна, да ли су потребна нека средства... Тај „поглед унапред“ је за млађе ученике тежак захтев али их треба подстицати да промишљају без обзира колико је то успешно. Исход ове активности је листа од неколико проблема (најбоље два, а највише три), о којима ће се дискутовати у следећем кораку.

2. Избор проблема

Сви ученици учествују у избору проблема који ће се решавати акцијом. Улога наставника је да пружи ученицима по још неку информацију како би били сигурнији код гласања које такође може бити јавно и тајно. Предлог који је добио највећи број гласова постаје проблем на чијем ће решавању сви ученици бити ангажовани. Иако суштински није толико важно који ће се проблем изабрати овај корак је важан јер он одсликава филозофију демократског одлучивања. У ситуацији где, на пример, од 17 ученика један предлог је добио 9 гласова, а други 8, прети опасност да ученици који су гласали за други предлог искажу своје незадовољство. То је тренутак кад наставник интервенише и појашњава да гласање није такмичење, да нема победника и побеђених, већ да се даље ради у складу с тим шта је већина ученика изабрала од понуђених предлога који су већ прошли ученичку селекцију и препознати су као најбољи од прве, шире листе. Поента је да ученици схвате да и већина од једног гласа захтева да се поштује како би се принципи демократског одлучивања испоштовали. У таквој ситуацији млађи ученици могу имати бурне реакције, на пример љутње или туге, што њихов предлог није прошао. То је прилика да се настави разговор о осећањима, правима и потребама. Сасвим је у реду да се наставник задржи на тим

активностима онолико времена колико је потребно јер оне доприносе достизању исхода *слободно износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге и прихвати да групи моју имају другачије мишљење.*

3. Одређивање циља и исхода акције и израда плана

У овом кораку ученици треба да одреде шта желе да постигну акцијом у односу на изабрани проблем. Како ученици немају искуства сасвим је за очекивати да ће имати нереална очекивања. Зато је важно да наставник помогне ученицима да што реалније процене коју промену могу постићи у односу на време које им је на располагању, могућности, средства. Било би добро када би ученици заједно са наставником поред циља успели да дефинишу и очекиване исходе акције који су мерљиви, проверљиви. На пример, изабрани проблем су тешкоће старих и болесних особа које живе саме да иду у продавницу и код лекара. Циљ акције могао би бити пружање помоћи бака Милици која је стара и болесна а живи сама, а очекивани исходи могли би бити *ученици у њару два њуша недељно њосећују бака Милицу и доносе јој намирнице њо сѝску који је она њриѝремила; ученици у њару једанѝм месечно њомажу бака Милици да оде до лекара и аѝѝеке, ученици њриѝремају честѝѝку за бака Миличин рођендан и њраве леѝезу за њоклон.* Акција траје од априла до јуна. У односу на циљ и исходе ученици могу направити конкретан план који садржи опис шта ће ко и када радити.

4. Спровођење акције

Током спровођења активности ученици се придржавају направљеног плана, а уколико је нужно, може доћи до корекције. На пример, мора се направити нов распоред ко је кад ангажован јер се један ученик повредио и дуже време неће долазити у школу. Свака активност у школи (прављење честитке и лепеце) и ван школе (у продавници, апотеци, дому здравља, стану бака Милице) се слика мобилним телефоном. Уколико се појаве неки проблеми или непланиране активности прави се кратак записник.

5. Вредновање акције

На крају акције ученици размењују утиске, процењују да ли је све остварено како је планирано, да ли је било проблема и каквих, како су сарађивали, шта су могли другачије да ураде и сл. У томе се ослањају на материјале које су скупљали током рада на акцији и који представљају неку врсту „документације“ акције (довољно је да то буду фотографије). Како ученици нису склони документовању активности наставник треба стално да их на то подсећа и да указује зашто је то важно. Било би добро да постоји и завршни записник о акцији која је спроведена и који се може искористити следеће године у припреми нове акције како би се избегле неке грешке.

6. Промоција акције

Када се акција заврши ученици имају још један корак у којем представљају оно што су урадили. То може бити само на нивоу њихове групе а може бити и део заједничке активности са другим групама које су такође спровеле неке акције. Промоција се организује како би се са акцијом упознали други ученици, наставници и родитељи. Некада ће то бити панои у холу школе, текст у школском часопису, текст на сајту школе, емисија на локалној телевизији или нешто друго.

УЛОГА НАСТАВНИКА У ПЛАНИРАЊУ И СПРОВОЂЕЊУ АКЦИЈЕ

Одговорност наставника је да ствара прилике за активистичко размишљање и понашање ученика и то не само у оквиру области Грађански активизам. И у оквиру свих других тема и садржаја из Програма, као и свакодневног искуства ученика постоји простор да се они подстичу на препознавање проблема који би се могли решавати неком врстом заједничке акције што омогућава интеграцију и примену стечених знања и развијених вештина у оквиру овог изборног програма и целокупног животног искуства ученика.

Вођење ученика кроз планирање и спровођење акције свакако је захтевније за наставника него држање предавања. Он је пратилац свих ученичких активности и уколико је потребно давалац додатних подстицаја, информација али без нуђења готових решења. Подстиче се рефлексивност, радозналост, аргументовање, креативност, истрајност, одговорност, самосталност... У оквиру сваког корака акције улога наставника је другачија и то је описано у делу о току акције. Поред тога, наставник треба да има у виду дугорочне исходе рада на акцијама и да се у складу с тим одређује како ће реаговати. Они се препознају у томе што ученици из разреда у разред треба да напредују и то у следећим аспектима активистичког размишљања и понашања:

- осетљивост за проблеме, посебно туђе;
- препознавање проблема који може бити скривен, маскиран, сложен;
- именовање и описивање суштине проблема (дискриминација, предрасуде, насиље...);
- препознавање ко је највише угрожен проблемом и коме је потребна помоћ;
- спремност да се учествује у заједничким акцијама на решавању проблема;
- поштовање процедура у току рада на акцији;
- лакоћи договарања и доношења одлука које се тичу акције;
- самосталност у раду;
- спремност на сарадњу и тимски рад;
- превазилажење конфликтних ситуација.

Наставник који је је водио групу током целог првог циклуса основне школе требало би да изврши неку врсту самопроцене да ли су његови ученици напредовали у овим показатељима. На пример, да ли су самосталнији у раду, да ли препознају суштину проблема, да ли се лакше договарају и како решавају конфликтне ситуације. На основу те процене може извршити неке промене у раду са следећом групом.

ПОДСТИЦАЈ

Видео шта деца раде за остварење својих права.

<https://www.unicef.org/serbia/za-svako-dete-svako-pravo>

Филип Вукша

У медијима се 2016. године нашао наслов „Филип Вукша, студент и активиста: Ноћна мора за градску власт“. Реч је била о двадесетчетворогодишњем студенту пејзажне архитектуре у Београду, активисти удружења „Имамо план!“, који је, заједно са пријатељима, обишао 2.600 станица и 145 линија градског превоза, поднео више од 15.000 пријава за уређивање стаза и улица, оспособљавање јавне расвете, унапређење рада јавног превоза, садњу стабала и за решавање многих других проблема који су у надлежности градских институција. Свој активизам Вукша је започео са 15 година када је писмом упозорио градску управу Београда да је бицикличка стаза од Дорћола ка Ади Циганлији пуна рупа, без одговарајућих ознака и јавне расвете.

www.kurir.rs

ПРИМЕРИ АКЦИЈЕ

Акција *Безбедни паркови по мери грађана*

Акција има за циљ припрему елабората новог парка или реновирање постојећег којим би се подстакла локална заједница да планира новац за сређивање зелених површина у складу са Правилником о безбедности игралишта и са потребама грађана (млађих, старијих...) који ту живе.

Корак 1

Истраживање

Ученици треба да истраже шири простор око школе који би био погодан за изградњу парка или да одреде који би већ постојећи парк могао да се реновира, модернизује.

Ученици могу да прегледају на интернету како изгледају паркови у Србији и свету.

www.najboljamamanasvetu.com

Уколико постоји парк у околини школе, треба анализирати у каквом је стању, колико је безбедан, какво је зеленило и сл. Контактирати службу која их одржава и утврдити шта је у њиховој надлежности. Направити више фотографија парка.

Утврдити ставове и потребе грађана који живе у локалној заједници у вези са парком (какав би парк желели, где да буде, шта да садржи....).

Корак 2

Разрада идеје

Одређивање коме би све парк био намењен (деца, млади, одрасли, особе са инвалидитетом, власници паса...).

На основу идентификоване величине парка и циљне групе треба одредити шта би садржао. Могућности су велике – парк са много зелених површина, клупа и намењен шетњи и одмору; парк који има и део за малу децу који је ограђен и има реквизите, као што су пењалице, љуљашке; парк који има и део за младе, као што су игралишта за кошарку, мали фудбал, одбојку, утикач за пуњење мобилних телефона; парк који има и део за псе; парк који има рампу да у њега могу ући и особе у инвалидским колицима.

Одредити додатне елементе као што су: да ли би био ограђен или неограђен, како би био осветљен (колико лампи и како би биле постављене), какво би било зеленило и која би била његова функција (да лепше изгледа, штити од буке великих улица, као жива ограда...), које реквизите би имао (кош, клацкалица, простор са песком, љуљашка...), каква би била подлога (шљунак, бетон, трава, мекана подлога...), да ли би имао место за пуњење мобилних телефона и паркирање бицикла, какав би био мобилијар - опрема парка као што су клупе, канте за ђубре у смислу како изгледају (дизајн), од чега су направљени (дрво, метал, пластика...), колико их има и како су распоређени, како би изгледао простор за псе итд.

Неко се може бавити питањем које име би парк могао да добије ако га нема.

Корак 3

Припрема елабората

Елаборат треба да садржи неколико делова:

1. текстуални део у коме се кратко наводи зашто је потребан нов парк или зашто је неопходно да се постојећи парк реновира;
2. приказ шта грађани мисле о парку, шта су њихове жеље;
3. неколико фотографија постојећег парка како би се илустровало у каквом је стању;
4. опис како би парк изгледао, шта би требао да садржи, шта је предвиђено да би парк био безбедан за ученике, уз то се може приложити и фотографија неког постојећег парка као илустрација шта се жели постићи;
5. било би добро да елаборат има и цртеж како би парк изгледао (није у питању технички цртеж, а може се направити и на компјутеру...).

Корак 4

Утврђивање ко је надлежан за сређивање паркова у локалној заједници.

Предаја елабората.

Корак 5

Од прикупљеног материјала и припремљеног елабората направити изложбу за хол школе, материјал за школски часопис и презентацију за сајт школе.

Обавештавање локалних медија (новине, радио, телевизија) о урађеном елаборату.

Подела послова: Према интересовањима и способностима ученици раде различите делове акције. Неко ће радити на терену и фотографисати парк, неко ће тражити слике на интернету, неко ће разговарати са грађанима шта желе од парка и обрадити добијене податке, неко ће писати елаборат, неко ће радити са представницима локалне заједнице, неко са медијима, неко ће припремити изложбу...

Акција *Ошћад одвоји, напругу освоји*

Еколошка акција која има за циљ афирмацију разврставања отпада и рециклирања ПЕТ боца и алуминијумских конзерви.

Акцију у Панчеву заједно спроводе Екостар ПАК, ЈКП Хигијена Панчево, ЈКП Зеленило Панчево и Удружење младих из Јабуре.

Учесници акције сваке суботе и недеље од 8 до 12 часова, у току месеца септембра, на штанду испред управне зграде на Зеленој пијаци у Панчеву, уручују цегере за куповину израђене од рециклиране пластике. Да би грађани добили на поклон један овакав цегер неопходно је да донесу 10 ПЕТ боца или 5 алуминијумских лименки и убаце их у наменски контејнер. Сакупљени материјали биће рециклирани. Погледати на сајту „Зелени минути“: <http://www.zeleniminuti.rs/zelena-ekonomija/reciklaza/item/1009-ekoloska-akcija-otpad-odvoji-poklon-osvoji>

Ово је пример акције која није школска, али се ученици могу укључити на различите начине (на пример, израдом цегера, прављењем плаката за акцију, дежурством суботом и недељом). На тај начин, сарађујући са локалном заједницом и удружењем грађана, ученици такође могу остварити четврти део програма Грађанског васпитања.

ПРИЛОГ 1

ПРОГРАМИ ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА ОД 1. ДО 4. РАЗРЕДА

Циљ наставе и учења програма *грађанско васпитање* је подстицање развоја личности која је одговорна према својим правима и правима других, отворена за договор и сарадњу и спремна да активно учествује у животу школске заједнице, уважавајући принципе, процедуре и вредности демократског друштва.

I РАЗРЕД

Годишњи фонд 36 часова

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:		
<ul style="list-style-type: none"> • наведе у чему је успешан и у чему жели да напредује; • уочава међусобне разлике и сличности са другим ученицима у одељењу; • понаша се на начин који не угрожава потребе, права и осећања других; • препозна код себе и других основна осећања; • препознаје примере поштовања и кршења права детета у свом окружењу, причама, филмовима; • преиспитује своје поступке и прихвата да не мора увек да буде у праву; • тражи помоћ у ситуацијама кршења својих и туђих права; • разликује добру и лошу комуникацију у сопственом искуству, ближем окружењу, књижевним делима, филмовима; • комуницира слушајући саговорника и тражи објашњење онога што не разуме; • слободно износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге и прихвата да други могу имати другачије мишљење;	ЉУДСКА ПРАВА Ја и други у одељењу	Идентитет Ко сам ја? Наше јаке стране, у чему смо успешни, у чему бисмо волели да напредујемо. Таленти и интересовања која поседујемо. Наше сличности и разлике. Основна осећања (радост, страх, туга, бес) и како се препознају. Потребе и права Разлике између жеља и основних животних потреба. Права детета Кршење и заштита права Препознавање кршења права детета. Коме се обратити у ситуацијама кршења права детета. Одговорност према себи и другима.

ИСХОДИ По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
<ul style="list-style-type: none"> • сарађује и преузима различите улоге у групи/тиму; • договара се и одлучује у доношењу одељењских правила и да се понаша у складу са њима; • својим речима образложи неопходност правила која регулишу живот у заједници; • препозна добре стране свог одељења и оно што би требало променити/побољшати; • заједно са вршњацима и наставником учествује у решавању проблема у одељењу; • учествује у изради плана једноставне акције; • са другим ученицима изводи и документује једноставну акцију; • доприноси промоцији акције; • на једноставан начин вреднује изведену акцију 	<p style="text-align: center;">ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО Одељење/група као заједница</p>	<p>Функционисање заједнице Одељење/група као заједница. Вредности одељења/групе – равноправност, одговорност, солидарност, поштовање и брига за друге, толерантност, праведност, поштење. Уважавање различитости. Правила у одељењу/групи и њихова функција. Одлучивање у одељењу/групи. Одговорност деце и одраслих за функционисање заједнице.</p>
	<p style="text-align: center;">ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ Комуникација и сарадња</p>	<p>Комуникација Слушање/неслушање. Кад разговарамо држимо се теме. Изношење мишљења. Уважавање саговорника. Сарадња Групни рад, договарање и сарадња са вршњацима и одраслима.</p>
	<p style="text-align: center;">ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ Акција одељења/групе</p>	<p>Планирање и извођење једноставне акције у одељењу/групи Кораци у планирању и извођењу акције. Чиме се поносимо и чиме нисмо задовољни у одељењу. Избор теме/проблема/активности којом ћемо се бавити. Одређивање циља и израда плана акције – подела улога, договор о роковима, начину реализације. Извођење и документовање акције – видео, фотографије, текстови и сл. Промоција акције на нивоу школе – приказивање другим одељењима, родитељима и сл., прављење постера или паноа, објављивање прилога у школском листу. Вредновање акције – чиме смо задовољни, шта је могло бити боље.</p>

Кључни појмови: различитости, комуникација и права.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм наставног предмета *Грађанско васпитање*, у првом циклусу основног образовања и васпитања, организован је по моделу спирале што значи да су садржаји у сва четири разреда дати у областима *Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*. Тематске области се спирално развијају, односно садржаји се из разреда у разред проширују и продубљују, а многи исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Типичан пример таквог исхода су они који се односе на комуникацију која ће се доследно развијати у свим разредима и кроз све садржаје. Слично је и са јачањем осетљивости за потребе и права других, препознавање дискриминације и другим исходима који се не могу брзо и лако остварити обрадом само једног програмског садржаја. Све четири области су једнако важне, а наставник их, у непосредном раду са ученицима, интегрише јер између њих постоји природна веза.

Област *Демократско друштво* је конципирана аналогно предмету *Свет око нас* где се ученици у процесу сазнавања полако воде од непосредног окружења (породица, одељење) ка широј друштвеној средини (школа, окружење, држава, свет).

У програму су наведени садржаји које наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада али увек имајући у виду исходе које треба остварити. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља предмета. Између исхода, како у оквиру једне, тако и у више области, постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода.

Остваривање исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дискусије, мини истраживања, једноставне акције, као и да сами осмисле неке друге активности. Имајући у виду да ученици првог разреда долазе са искуством из припремног предшколског програма где је доминатно сазнавање кроз игру и овде треба методску окосницу предмета да чине интерактивне радионице, структуриране игровне активности обједињене око главне теме. Радионице треба да започињу причом која је блиска искуству ученика, а садржи неку врсту заплета (моралну дилему или сукоб потреба и/или вредности) као повод за дискусију у пару или у мањој групи, а завршава разменом у целој групи. Циљ је да се пружи могућност сваком ученику да преиспита своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове. Зато се може рећи да активности на часу треба тако да теку да обезбеде искуствено учење, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја и ставова ученика кроз размену у групи, а не преношење готових знања, туђих увида или готових предлога. Наставник треба да нагласи да нема пожељних, очекиваних или тачних одговора, да је нагласак на процесу откривања и сазнавања о себи и другима кроз размену. Осим тога, важно је да постоји игровни контекст који помаже ученицима да се опусте и ослободе, да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава, и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају. С обзиром на узраст ученика добро је у току часа комбиновати различите активности и осмислити такву динамику рада којом се одржава њихова пажња и мотивација

за учествовањем. За овај предмет важно је обезбедити такав начин седења ученика који омогућава свим учесницима да виде једни друге, окренути лицем у лице.

Посебну пажњу треба обратити на последњу област програма где се претходно стечена знања и вештине интегришу и практикују. Акције треба да буду мале и изводљиве, али да имају све кораке. Ученике треба охрабривати када наиђу на тешкоће и јасно указивати да су и неуспеле акције добре јер њиховом анализом долазимо до увида који су кораци били погрешни. Бројни су примери тема у оквиру којих се могу осмислити једноставне акције у корист права детета, а на нивоу одељења/групе. На пример, вршњачка подршка је важан део укупне подршке инклузивног образовања, тако да је укљученост ученика у овај сегмент живота и рада школе веома зачајан. Он се огледа управо у заједничком промишљању наставника и ученика како осмислити план подршке, како га најуспешније реализовати, водећи рачуна о потребама сваког ученика обухваћеног инклузивним образовањем.

Грађанско васпићање, као програм, део је ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је тесно повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и етосом школе. Најјача корелација је са *Српским језиком* и предметом *Свети око нас* где се може користити тематско планирање.

Како је *Грађанско васпићање* изборни програм, дешава се да се реализује у целом или у делу одељења, мада се често реализује и у групи састављеној од ученика из више одељења и зато се алтернативно користе оба израза одељење/група. Уколико је рад у групи потребно је уложити додатни напор да се направи групна кохезија. Многи садржаји програма су погодни за јачање добрих односа у групи, а посебно активности на планирању и извођењу заједничких акција.

У овом предмету продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте као што су постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања и друго. Они се могу користити при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу употребити и ван одељења/групе, на пример на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе.

За реализацију предмета и остваривање дефинисаних исхода врло је важна улога наставника. Он је модел који својим понашањем доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима, он је тај који даје повратну информацију и подстиче ученике на разумевање односа у групи. Он подржава ученике када им је тешко да се изразе, помаже им у избору правих речи. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе што је озбиљан захтев за ученике првог разреда који су још увек у великој мери фокусирани на сопствене потребе, мисли, осећања. Коструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се остваре жељени исходи. Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло у својој различитости уз обавезу поштовања и уважавања других и другачијих погледа и мишљења.

Оцењивање ученика у *Грађанском васпићању* је усаглашено са Правилником о оцењивању у основној школи и ученицима јер се описно оцењују из свих предмета.

II РАЗРЕД

Годишњи фонд 36 часова

ИСХОДИ По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
<ul style="list-style-type: none"> • разликује понашања појединаца која доприносе или ометају функционисање и напредовање групе; • успоставља, гради и чува успешне односе са члановима групе којој припада; • искаже своја осећања и потребе на начин који не угрожава друге; • препозна и уважи осећања и потребе других; • наведе и својим речима објасни основна права детета садржана у Конвенцији о дечјим правима; • прихвата и образлаже на примерима из живота да свако дете има иста права без обзира на различитости; • препозна ситуације кршења својих и туђих права и показује спремност да тражи помоћ; • се договара и одлучује у доношењу правила групе и да се понаша у складу са њима; • наводи примере међусобне повезаности права и одговорности; • разликује ненасилну од насилне комуникације међу члановима групе на примерима из свакодневног живота, из књижевних дела које чита и филмова које гледа; 	<p>ЉУДСКА ПРАВА</p> <p>Ја и други у различитим групама</p>	<p>Групни идентитет</p> <p>Ко смо ми – сличности и разлике?</p> <p>Групе којима припадамо (породица, одељење, школа, спортски клуб, музичка школа...).</p> <p>Од чега зависи функционисање и напредак групе: комуникација, сарадња, узајамно подржавање, блискост. Понашања појединаца која ојачавају или ометају односе у групи.</p> <p>Осећања</p> <p>Изражавање сопствених осећања.</p> <p>Осећања других, како их препознајемо и уважавамо.</p> <p>Веза осећања са мислима и понашањима.</p> <p>Потребе и права</p> <p>Моје потребе и потребе других.</p> <p>Осећања, потребе, вредности и начин њиховог остваривања. Веза са правима.</p> <p>Права детета</p> <p>Конвенција о дечјим правима.</p> <p>Различити смо, али су нам права иста.</p> <p>Људска права важе свуда и за сваког.</p> <p>Кршење и заштита права</p> <p>Нисам посматрач, реагујем на ситуације кршења права деце у одељењу и школи.</p> <p>Знам како и коме да се обратим за помоћ.</p>

<p>ИСХОДИ</p> <p>По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:</p>	<p>ОБЛАСТ/ТЕМА</p>	<p>САДРЖАЈИ</p>
<ul style="list-style-type: none"> • саслуша излагање саговорника без упадица и са уважавањем; • даје и прихвата предлоге водећи рачуна о интересу свих страна у сукобу; • представи шта садржи и чему служи Правилник о безбедности ученика његове школе; • се понаша у складу са Правилником о безбедности ученика; • наводи примере одговорности одраслих и ученика за безбедност у школи; • препознаје предности, ризике и опасности по себе и друге и одговорно поступа при коришћењу мобилног телефона и интернета; • сарађује и преузима различите улоге на основу договора у групи; • износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге који могу унапредити безбедност ученика у школи; • учествује у изради плана једноставне акције; • са другим ученицима изводи и документује једноставну акцију; • доприноси промоцији акције; • на једноставан начин вреднује изведену акцију. 	<p>ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО</p> <p>Школа као заједница</p>	<p>Школа као заједница</p> <p>Вредности школе као заједнице – равноправност, одговорност, солидарност, брига за друге, толерантност, праведност, поштење.</p> <p>Правила у школи и њихова функција.</p> <p>Одговорности ученика и одраслих за функционисање школе као заједнице.</p> <p>Односи у заједници</p> <p>Како радим сам, а како у групи? Шта у школи радимо заједно?</p> <p>У чему смо добри? У чему бисмо могли бити бољи?</p> <p>Како комуницирамо у групи? Насилна и ненасилна комуникација.</p> <p>Сукоби</p> <p>Узроци сукоба и шта са њима. Сукоб из угла оног другог. Посредовање у сукобу. Конструктивно решавање сукоба.</p>
	<p>ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ</p> <p>Школа као безбедно место</p>	<p>Безбедност ученика у школи</p> <p>Ученици имају право на заштиту и безбедност. Правилник школе о безбедности ученика.</p> <p>Безбедност ученика у школи и школском дворишту, на путу између куће и школе, ван школе – на излету и на настави у природи.</p> <p>Безбедност ученика је одговорност свих – запослених у школи, ученика, родитеља, институција ван школе.</p> <p>Безбедно и небезбедно понашање на интернету. Одговорна употреба мобилног телефона.</p>

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	<p align="center">ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ</p> <p align="center">Школа као безбедно место за све</p>	<p>Како учинити школу безбедним местом за све – планирање и извођење једноставне акције.</p> <p>Кораци у планирању и извођењу акције.</p> <p>Избор теме/проблема/активности којом ћемо се бавити.</p> <p>Одређивање циља и израда плана акције – подела улога, договор о роковима, начину реализације.</p> <p>Извођење и документовање акције – видео-снимци, фотографије, текстови и сл.</p> <p>Промоција акције на нивоу школе – приказивање другим одељењима, родитељима и сл., прављење постера или паноа, објављивање прилога у школском листу.</p> <p>Вредновање акције – чиме смо задовољни, шта је могло бити боље.</p>

Кључни појмови садржаја: група, школа као заједница, безбедност у школи.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Изборни програм Грађанско васпитање за други разред организован је, као и програм за први разред, по моделу спирале што значи да су садржаји дати у исте четири области (*Људска њрава, Демокрајско друштво, Процеси у савременом свеју и Грађански активизам*) али се они проширују и продубљују, а исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Све четири области су једнако важне, а наставник их, у непосредном раду са ученицима, интегрише јер између њих постоји природна веза.

У програму су наведени садржаји које наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада али увек имајући у виду исходе које треба остварити. Они су тако дати да одговарају узрасту ученика и да су проверљиви, односно наставник може, пратећи активности ученика, лако да утврди да ли их они остварују и у којој мери. Најчешће су на нивоу примене што значи да се знање и разумевање подразумевају јер без тога нема примене. Такав приступ одговара концепту Грађанског васпитања од кога се очекује да код ученика развија конативну, вољну компоненту која долази до изражаја у понашању. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља предмета и развоја међупредметних

компетенција. Између исхода постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода што се препознаје у томе да се неки исходи у истој или сличној формулацији налазе у програмима за више разреда.

I ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У процесу планирања наставе и учења наставник се руководи, превасходно, исходима које ученици треба да остваре. Приликом осмишљавања активности, како наставника тако и ученика, треба имати у виду да се свака од њих може вишеструко искористити. На пример, у оквиру скоро свих активности на различитим садржајима могућ је допринос остваривању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, емпатичност и друге опште исходе Грађанског васпитања. То значи да за такве исходе нису потребни посебни садржаји, активности и часови. Њихово остваривање одвија се постепено и спонтано са тенденцијом да ученици аутентично развијају пожељне облике понашања.

II ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Остваривање исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дискусије, мини истраживања, једноставне акције, као и да сами осмисле неке друге активности. Радионице треба да започињу причом која је блиска искуству ученика, а садржи неку врсту заплета (моралну дилему или сукоб потреба и/или вредности) као повод за дискусију у пару или у мањој групи, а завршава разменом у целој групи. Циљ је да се пружи могућност сваком ученику да преиспита своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове. Зато се може рећи да активности на часу треба тако да теку да обезбеде искуствено учење, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја и ставова ученика кроз размену у групи, а не преношење готових знања, туђих увида или готових предлога. Добро је да постоји игровни контекст који помаже ученицима да се опусте и ослободе, да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава, и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају. С обзиром на узраст ученика, добро је у току часа комбиновати различите активности и осмислити такву динамику рада којом се одржава њихова пажња и мотивација за учествовањем.

Како је планом предвиђено да се у другом разреду са фондом од једног часа недељно остварује *пројектна настава*, то је добра прилика да се повеже са активностима Грађанског васпитања. Пројектна настава по свом концепту у потпуности одговара природи овог изборног програма. Заједничко им је што доприносе когнитивном, афективном и социјалном равоју ученика, као и развоју међупредметних компетенција. Пројектна настава има елементе проблемске и истраживачке наставе који се односе на тражење решења за неки проблем кроз тимски рад и коришћење савремених технологија. Заједничко им је и то што се предност даје процесу рада и сарадњи наспрам самих резултата. Пројектна настава од ученика захтева самостално проналажење информација, способност решавања проблема, рад у групи, критичко мишљење, доношење одлука, аргументовање, преузимање одговорности, поштовање рокова, планирање, што су све захтеви и програма Грађанског васпитања посебно у области *Грађански активизам*. Треба нагласити да пројектна настава подразумева унапређивање компетенције ученика

да користе савремене технологије у образовне сврхе на одговоран и безбедан начин што се потпуно уклапа са очекиваним исходима програма за Грађанско васпитање у другом разреду где је један део о безбедности ученика посвећен опасностима у коришћењу интернета.

Грађанско васпитање, као програм, део је ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је тесно повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и етосом школе. Најјача корелација је са Српским језиком и предметом Свет око нас где се може користити тематско планирање.

У овом програму продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте као што су постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања и друго. Они се могу користити у току рада на неком садржају као вид документовања процеса учења и активности ученика, при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу употребити и ван одељења/групе, на пример на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе.

За реализацију програма и остваривање дефинисаних исхода врло је важна улога наставника. Он је модел који својим понашањем доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима, он је тај који даје повратну информацију и подстиче ученике на разумевање односа у групи. Он подржава ученике када им је тешко да се изразе, помаже им у избору правих речи. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе што је озбиљан захтев за ученике другог разреда који су још увек у великој мери фокусирани на сопствене потребе, мисли, осећања. Конструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се остваре жељени исходи. Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло у својој различитости уз обавезу поштовања и уважавања других и другачијих погледа и мишљења.

III ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Оцењивање ученика у Грађанском васпитању се остварује у складу са *Правилником о оцењивању у основној школи*. Оно је описно и подразумева да ученици имају увид у своје напредовање које није само у овом изборном програму већ и у развоју неколико међупредметних компетенција, посебно *Одговорно учење у демократском друштву*, где овај изборни програм има највећи допринос. Како је највећи број активности ученика у оквиру часова Грађанског васпитања, организован кроз групни рад, то значи да наставник треба да има јасне критеријуме праћења напредовања који су и ученицима познати. Могу се пратити следећи показатељи: начин на који ученик учествује у активностима, како прикупља податке, како аргументује, евалуира, документује. Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретације, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Наставник, такође, прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. Када су у питању активности ученика у оквиру последње области, ученици не треба да буду оптерећени резултатима јер и из неуспелих акција може се пуно тога научити. Истовремено, наставник пружа подршку ученицима да и сами процењују сопствено напредовање и напредовање групе.

III РАЗРЕД

Годишњи фонд 36 часова

ИСХОДИ По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
<ul style="list-style-type: none"> • својим понашањем показује да прихвата различитост других; • препознаје у свом окружењу примере неједнаког поступања према некој особи или групи на основу неког њиховог личног својства; • се понаша на начин који уважава сопствене и туђе потребе, права и осећања у свакодневним ситуацијама; • препознаје примере солидарности у свом окружењу, причама, филмовима; • укаже вршњацима на особе или групе у свом окружењу којима је потребна помоћ и подршка; • објасни разлику између саосећања, солидарности и сажалења на датом примеру; 	<p>ЉУДСКА ПРАВА</p> <p>Сви различити, а сви равноправни</p>	<p>Различитост</p> <p>Живот у заједници у којој би сви људи били исти (по полу, узрасту, вери, националности, образовању, интересовању). Различитост као богатство једне друштвене заједнице.</p> <p>Отвореност и затвореност за различитости.</p> <p>Различитости у нашој локалној заједници.</p> <p>Равноправност мушкараца и жена</p> <p>Уважавање разлика уз једнака права, одговорности и могућности. Дечаци и девојчице –сличности и разлике, иста права и могућности.</p> <p>Осетљиве друштвене групе</p> <p>Групе којима је услед специфичних разлика потребна додатна подршка како би имале исте шансе и могле равноправно да се укључе у живот заједнице и остваре своје потребе и права.</p>

ИСХОДИ По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
<ul style="list-style-type: none"> • укаже на упрошћено, поједностављено, генерализовано и најчешће нетачно приказивање некога или нечега на приказаним примерима; • наведе неколико институција у свом окружењу које брину о потребама и правима грађана, посебно деце; • наведе шта би волео да има у својој локалној заједници што сада недостаје; • тражи помоћ у ситуацијама кршења својих или туђих права; • наведе једно удружење грађана у свом окружењу и опише чиме се бави; 		<p>Стереотипи и предрасуде</p> <p>Упрошћено, поједностављено, генерализовано и најчешће нетачно приказивање некога (сви дечасти су, све девојчице су, сви Роми су). Негативно мишљење појединаца о некоме ко се не познаје довољно. Стереотипи и предрасуде као основ за дискриминацију.</p> <p>Дискриминација</p> <p>Неједнако поступање према особи или некој групи на основу неког њиховог личног својства (пол, узраст, вера, националност, образовање, инвалидитет), што за последицу има нарушавање њихових права и достојанства.</p> <p>Једнако поступање према неједнакима као вид дискриминације.</p> <p>Етикетање, ружни надимци као вид дискриминације.</p>

<p>ИСХОДИ</p> <p>По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:</p>	<p>ОБЛАСТ/ТЕМА</p>	<p>САДРЖАЈИ</p>
<ul style="list-style-type: none"> опише на које све начине деца његових/ њених година могу да брину о својој локалној заједници; пажљиво слуша саговорника, слободно износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге и прихвата да други могу имати другачије мишљење; испољава заинтересованост за сарадњу и учешће у групном раду; заједно са осталим ученицима учествује у проналажењу особа којима је потребна помоћ, у изради плана и реализацији акције, њеној промоцији и вредновању. 	<p>ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО</p> <p>Ја и други у локалној заједници</p>	<p>Локална заједница</p> <p>Место где грађани задовољавају највећи број својих потреба и остварују највећи број својих права.</p> <p>Потребе и права која деца задовољавају у локалној заједници – за образовањем, здравственом заштитом, одмором, игром, учествовањем у спортским, културним и уметничким активностима.</p> <p>Комуналне услуге</p> <p>Услуге од општег интереса за све грађане локалне заједнице - вода, превоз, путеви, паркинг, отпад, осветљење, паркови, пијаце, димничари.</p> <p>Институције и организације Локалне заједнице у области образовања, културе, здравља, спорта и рекреације, очувања околине, безбедности, верске организације.</p> <p>Активности и допринос удружења грађана у локалној заједници.</p> <p>Наша локална заједница Брига наше локалне заједнице о потребама и правима својих грађана.</p> <p>Брига наше локалне заједнице о деци различитих својстава (пол, узраст, сиромаштво, здравље).</p> <p>Доступност садржаја у нашем окружењу слепим или глувим особама, родитељима са дечјим колицима или особама у инвалидским колицима (пешачки прелази, школа, дом здравља, продавница, превоз).</p> <p>Брига деце о својој локалној заједници - о отпаду, биљкама и животињама, споменицима културе, уметничким делима, потрошњи воде, пружање помоћи онима којима је то потребно.</p> <p>Удружење грађана у нашем окружењу некад и сад.</p>

ИСХОДИ По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
	<p align="center">ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ</p> <p align="center">Снага узајамне помоћи</p>	<p>Солидарност</p> <p>Потреба узајамне бриге и одговорности међу људима. Лажна солидарност.</p> <p>Разлика између саосећања, сажалења и солидарности.</p> <p>Примери акција солидарности у нашој локалној заједници (мобе, добровољно давање крви и хуманитарне акције за лечење болесних, СМС акције прикупљања новца).</p> <p>Ситуације у којима свакоме може бити потребна помоћ (болест, сиромаштво, ратови, поплаве, земљотреси, пожари, миграције).</p> <p>Медији као подршка солидарности.</p> <p>Волонтирање</p> <p>Добровољно ангажовање појединаца и група у пружању помоћи људима, животињама, биљкама.</p> <p>Мотиви волонтера – веровање у снагу узајамне помоћи, човекољубље и хуманост. Волонтерске акције ученика/ученица школе у локалној заједници (чишћење јавних површина, сађење биљака, помоћ старим људима, удомљавање напуштених кућних љубимаца).</p> <p>Активности волонтера Црвеног крста у нашој локалној заједници.</p>
	<p align="center">ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ</p> <p align="center">Акција солидарности у локалној заједници</p>	<p>Планирање и извођење акције солидарности у локалној заједници</p> <p>Утврђивање коме је у заједници потребна помоћ.</p> <p>Одређивање циља акције.</p> <p>Припрема плана акције – подела улога, договор о роковима, начину реализације.</p> <p>Извођење и документовање акције – видео, фотографије, текстови и сл.</p> <p>Промоција акције на нивоу школе – приказивање другим одељењима, родитељима и сл., прављење постера или паноа, објављивање прилога у школском листу.</p> <p>Вредновање акције – чиме смо задовољни, шта је могло бити боље.</p>

Кључни појмови садржаја: равноправност, стереотипи и предрасуде, дискриминација, локална заједница, солидарност, волонтирање.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Изборни програм Грађанско васпитање за трећи разред организован је, као и програми за претходна два разреда, по моделу спирале што значи да су садржаји дати у исте четири области (*Људска њрава, Демокрајско грушїво, Процеси у савременом свеїу и Грађански акїивизам*) али се они проширују и продубљују, а исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Све четири области су једнако важне, а наставник их, у непосредном раду са ученицима, интегрише јер између њих постоји природна веза.

Програми Грађанског васпитања у првом циклусу, по свом циљу и концепцији, најближи су програмима обавезног предмета Свет око нас, односно Природа и друштво. Како ученици расту повећавају се и њихове когнитивне, емотивне и социјалне способности да упознају појаве у свету који их окружује. Зато се у првом разреду проучавају појаве из најближег окружења (породица, одељење), затим у другом то је школа, а у трећем разреду програми оба предмета предвиђају проучавање појава из ширег окружења, односно локалне заједнице како се она назива у овом изборном програму. Сам појам локалне заједнице, у овом програму, се посматра као простор у коме грађани у највећој мери задовољавају своје потребе и остварују своја права, а не као дефинисана територијална површина у оквиру организације државне управе.

У трећем разреду ученици проширују свој радијус кретања и сваким даном све боље упознају своју локалну заједницу. Знају где је пошта или где су спортски терени, где се иде код лекара или у куповину. Међутим, недовољно познају ко је обезбедио воду, направио пут или организовао превоз људи, одношење ђубрета, сређивање парка или чишћење снега на улицама. Садржај овог програма треба да омогући ученицима да се упознају и с тим аспектом комуналног живота грађана у некој локалној заједници, а које се међусобно могу врло разликовати (сеоска, приградска, градска) о чему ће наставник свакако водити рачуна и прилагођавати садржај и активности. Од ученика се очекује не само да упознају локалну заједницу већ и да имају критички однос према њој у смислу да промишљају шта све недостаје или није довољно развијено како би она у што већој мери задовољавала потребе свих грађана који ту живе (више паркова, пешачких прелаза, биоскоп, базен, тржни центар, играоница...). У тим активностима ученике треба подстицати да мисле и о потребама других, а не само о сопственим, и да јачају свест и осетљивост за специфичне разлике међу људима у заједници по полу, узрасту, здравственом стању, образовању, националности, вери. Да та осетљивост постоји показују њихови одговори у којима се залажу да у њиховој локалној заједници буде амбуланта, звучни семафори за слепе, паркинг за инвалиде, црква или библиотека. Програм предвиђа да ученици боље упознају и различита удружења грађана којих има велики број чак и у сасвим малим срединама. Нека од њих су настала недавно (нпр. удружење љубитеља видео игара), нека имају трајање и више од једног века (нпр. удружење пчелара), нека су за забаву и задовољење неких интересовања (нпр. хор), а нека су основана из хуманих разлога (нпр. удружење *Живимо заједно* за помоћ особама са сметњама у развоју). Прича о удружењима грађана има за циљ подстицање осећаја припадности заједници и спремности за удруживање са другима како би боље функционисали и боље се осећали у својој заједници. Упознавање ученика са солидарношћу и волонтирањем треба да обезбеди јачање вредности заједништва, хуманости, личне одговорности и поштовања различитости у оквиру локалне заједнице којој природно припадамо. Ученицима ће посебно бити интересантно уколико буду у прилици да се упознају са особама које су својим понашањем то и показале. На пример, може се организовати

разговор са особом која је добровољно дала крв више пута и са особом која је примила туђу крв што јој је спасло живот. Такође, ученицима би био интересантан и сусрет са особом/особама које су на свом поседу изградиле азил за незбринуте животиње и о њима брину док их не удоме. Програм пружа велике могућности да се ученици током целе школске године укључују у различита дешавања у локалној заједници (традиционални вашари, посела, изложбе, дружења, смотре, фестивали, такмичења, сусрети...) и јачају везе са другим грађанима (старијим, болесним, друге вере, друге нације...).

Кроз различите активности и примере потребно је ојачати ученике да разликују саосећање, сажаљење и солидарност. Као илустрацију наводимо пример односа према слепим особама где ученицима треба да буде јасно да је саосећање кад осећамо колико им је тешко да се самостално крећу улицама уз помоћ белог штапа, да је солидарност када осмишљавамо како помоћи тим лицима да се лакше крећу самостално, а да је сажаљење вид дискриминације у коме се слепе особе доживљавају као мање способне, другачије, мање вредне или јадне. Многи су примери где се дискриминација по различитом основу може довести у везу са предрасудама и стереотипима али је на овом узрасту најпогодније о томе говорити на примеру дечака и девојчица, мушких и женских послова, односа према Ромима, деци која похађају школу по индивидуалном образовном плану или имају било коју сметњу у развоју. Није неопходно да ученици у свом речнику имају речи дискриминација, етикетирање, предрасуде и стереотипи али је потребно да достигну исходе наведене у програму као што су *препознаје у свом окружењу примере неједнаког постојања према особи или некој групи на основу некој њиховој личној својства или на примеру препознаје ујрошћено, поједностављено генерализовано и најчешће нејачно приказивање некога или нечега*. Ови исходи су врло важни јер подржавају развој осетљивости ученика за различите видове неуважавања и непоштовања што је основ за постизање исхода програма у следећим разредима, а који имају за циљ даље неговање друштвене свести и одговорности. Из тог разлога програм за трећи разред предвиђа акцију солидарности у локалној заједници која захтева да ученици „изађу“ из школе, пронађу особе или групе којима је потребан неки вид помоћи и осмисле на који начин ће исказати своју солидарност с њима. То не морају бити велике акције, довољно је организовати да ученици наизменично посећују неку старију особу о којој нема ко да брине и доносе јој неопходне намирнице, проводе време у разговору са њом, обележе рођендан и празнике или помогну око кућних послова, одласка лекару... Своју активност треба да прате и да је документују. Смисао оваквих акција је не само да ученици боље препознају потребе других који често живе, више или мање невидљиво ту око нас, већ и да осете ефекте заједничког рада и задовољство у пружању помоћи. Као погодан мотив оваквих акција може се користити позната мисао Душка Радовића „*Наше мало може бити многа онима који немају ни мало*“. Осим тога, са ученицима треба тако радити да постану свесни да свако од нас може доћи у ситуацију да му буде потребна нечија помоћ и солидарност. Зато као идеју наводимо и могућност да уместо спровођења акције ученици обаве истраживање о некој раније спроведеној акцији солидарности у локалној заједници (у ситуацији болести, сиромаштва, земљотреса, поплаве, бомбардовања, доласка већег броја миграната, класичне мобе и др.). То могу урадити тако што ће питати своје родитеље, баке и деке шта се тада дешавало, ко се све укључио у акцију, како се завршила... Истраживање може бити окончано припремом изложбе која би садржала фотографије и текстове из новина, књига о том догађају.

У програму су наведени садржаји које наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада али увек имајући у виду исходе које треба достићи. Они су тако дати да одговарају узрасту ученика и да су мерљиви, проверљиви, односно наставник може, пратећи активности ученика, лако да утврди да ли их они остварују и у којој мери. Најчешће су

на нивоу примене што значи да се знање и разумевање подразумевају јер без тога нема примене. Такав приступ одговара концепту Грађанског васпитања од кога се очекује да код ученика развија конативну, вољну компоненту која долази до изражаја у понашању. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља програма и развоја међупредметних компетенција. Између исхода постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода што се препознаје у томе да се неки исходи у истој или сличној формулацији налазе у програмима за више разреда.

У процесу планирања наставе и учења наставник се руководи, превасходно, исходима које ученици треба да достигну. Приликом избора активности, како наставника тако и ученика, треба имати у виду да свака од њих се може вишеструко искористити. На пример, у оквиру скоро свих активности на различитим садржајима могућ је допринос остваривању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, сарадњу, поштовање правила, доношење одлука. То значи, да за такве исходе нису потребни посебни садржаји, активности и часови. Њихово остваривање одвија се постепено, спонтано и то не само кроз избор садржаја већ и кроз избор одговарајућих начина рада.

Достизање исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дискусије, мини истраживања, једноставне акције, као и да сами осмисле неке друге активности. Радионице треба да започињу причом која је блиска искуству ученика, а садржи неку врсту заплета (моралну дилему или сукоб потреба и/или вредности) као повод за дискусију у пару или у мањој групи, а завршава разменом у целој групи. Циљ је да се пружи могућност сваком ученику да преиспита своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове. Зато се може рећи да активности на часу треба тако да теку да обезбеде искуствено учење, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја и ставова ученика кроз размену у групи, а не преношење готових знања, туђих увида или готових предлога. Добро је да постоји игровни контекст који помаже ученицима да се опусте и ослободе, да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава, и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају. С обзиром на узраст ученика добро је у току часа комбиновати различите активности и осмислити такву динамику рада којом се одржава њихова пажња и мотивација за учествовањем.

Грађанско васпитање је део ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и етосом школе. Овај програм корелира са предметима Српски језик, Природа и друштво, Ликовна и Музичка култура и зато је сваки вид тематског планирања добродошао.

Како је планом предвиђено да се и у трећем разреду остварује *пројектна настава* то је добра прилика да се повеже са активностима Грађанског васпитања. Пројектна настава по свом концепту у потпуности одговара природи овог изборног програма. Заједничко им је што доприносе когнитивном, афективном и социјалном равоју ученика, као и развоју међупредметних компетенција. Пројектна настава има елементе проблемске и истраживачке наставе који се односе на тражење решења за неки проблем кроз тимски рад и коришћење савремених технологија. Заједничко им је и то што се предност даје процесу рада и сарадњи наспрам самих резултата. Пројектна настава од ученика захтева самостално проналажење информација, способност решавања проблема, рад у групи, критичко мишљење,

доношење одлука, аргументовање, преузимање одговорности, поштовање рокова, планирање што су све захтеви и програма Грађанског васпитања, посебно у области *Грађански активизам*. Пројектна настава подразумева унапређивање компетенције ученика да користе савремене технологије у образовне сврхе на одговоран и безбедан начин што се уклапа са очекиваним исходима програма за Грађанско васпитање у другом разреду (безбедност у коришћењу интернета), а који треба и даље неговати.

У овом програму продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте: постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања и друго. Они се могу користити у току рада на неком садржају као вид документовања процеса учења и активности ученика, при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу употребити и ван одељења/групе, на пример на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе.

За остваривање програма и достизање дефинисаних исхода врло је важна улога наставника. Он је модел који својим понашањем и начином на који организује рад у групи доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима, он је тај који даје повратну информацију и подстиче ученике на разумевање односа у групи. Наставник подржава ученике када им је тешко да се изразе, помаже им у избору правих речи. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе што је озбиљан захтев за ученике трећег разреда који су још увек у извесној мери (мада мање него пре) фокусирани на сопствене потребе, мисли, осећања. Конструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се достигну жељени исходи. Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло у својој различитости уз обавезу поштовања и уважавања других и другачијих погледа и мишљења. Његова улога је и да обезбеђује наставна средства или упућује ученике да их сами пронађу. За овај програм посебно су погодне информације које нуди сама локална заједница нпр. локалне новине, телевизија и радио, информације на сајтовима, различити плакати и лифлети које прави дом здравља, музеј, галерија, туристичка агенција, спортски клуб... Ученици који живе у малим срединама, селима где локална заједница свакако другачије изгледа од оне у градовима, могу користити информације од својих бака и дека од којих ће сазнати како су они задовољавали своје потребе, које су проблеме имали и како су их решавали.

Оцењивање ученика у Грађанском васпитању се остварује у складу са Правилником о оцењивању у основној школи. Оно је описно и подразумева да ученици имају увид у своје напредовање и то не само у остваривању исхода из овог програма већ и у развоју неколико међупредметних компетенција, посебно компетенције за *Одговорно учешће у демократском друштву*. Како је највећи број активности ученика, у оквиру часова овог изборног програма организован кроз групни рад то значи да наставник треба да има јасне критеријуме праћења напредовања који су и ученицима познати. Могу се пратити следећи показатељи: начин на који ученик учествује у активностима, како прикупља податке, како аргументује, евалуира, документује. Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретације, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење

или критицизам, колико су креативни. Када су у питању активности ученика у оквиру последње области ученици не треба да буду оптерећени резултатима јер и из неуспелих акција може се пуно тога научити. Истовремено, наставник пружа подршку ученицима да и сами процењују сопствено напредовање и напредовање групе.

IV РАЗРЕД

Годишњи фонд 36 часова

ИСХОДИ По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
<ul style="list-style-type: none"> • разликује примере одговорног и неодговорног понашања људи према животној средини; • се понаша у свакодневним ситуацијама на начин који уважава животну средину и рационалну потрошњу ресурса; • образложи важност информисања о стању животне средине и начинима њене заштите; • аргументује добити од заједничког живота људи припадника различитих култура; • наведе елементе традиције и културе свог народа и покаже интересовање и поштовање за друге културе и традиције; • образложи значај подршке избеглицама и мигрантима да у новој средини сачувају свој језик, традицију, културу; • наведе примере из свакодневног живота којима се илуструје сусретање различитих култура; • дискутује о томе како непознавање других култура утиче на настанак стереотипа, предрасуда и дискриминације; 	<p align="center">ЉУДСКА ПРАВА</p> <p align="center">Ја и други на планети Земљи</p>	<p>Планета Земља припада свима који на њој живе</p> <p>Узајамни утицај природе и човека.</p> <p>Потребе појединца и опште добро – задовољавање људских потреба без угрожавања будућих генерација.</p> <p>Одговоран однос према свету у коме живимо – <i>Мисли глобално делуј локално.</i></p> <p>Право на здраву животну средину</p> <p>Трећа генерација људских права. Вредности на којима почива – право на живот у здравој животној средини; право на одржив економски развој; право на рационално коришћење природних и енергетских ресурса; право на спречавање свих облика загађивања животне средине; право на доступност информација о стању животне средине.</p>

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
<p>По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:</p> <ul style="list-style-type: none"> • препознаје примере прекомерне потрошње; • препознаје у медијима поруке које подстичу прекомерну потрошњу, посебно деце и младих; • критички разматра појаву бацања хране и расипања воде; • процењује важне чињенице о производима које купује читајући декларацију и води рачуна о односу цене и квалитета; • испољи заинтересованост за сарадњу и учешће у групном раду; • учествује у изради плана и реализацији акције, њеној промоцији и вредновању. 	<p>ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО</p> <p>Култура и традиција</p>	<p>Култура и традиција</p> <p>Материјално и нематеријално наслеђе једне заједнице настало под утицајем свих народа који су ту живели и сада живе.</p> <p>Културни идентитет</p> <p>Неговање традиције и културе сопственог народа и поштовање традиције и културе других.</p> <p>Мултикултуралност и интеркултуралност</p> <p>Живот поред људи других култура или заједнички живот са њима.</p> <p>Избеглице и мигранти</p> <p>Невољно кретање људи из једне у другу културну заједницу. Непознавање других култура као основ за развој стереотипа, предрасуда и дискриминације. Уклопити се у нову средину, а сачувати свој културни идентитет.</p> <p>Сусретање култура</p> <p>Сусретање и прожимање различитих култура без губљења културног идентитета.</p>

<p>ИСХОДИ</p> <p>По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:</p>	<p>ОБЛАСТ/ТЕМА</p>	<p>САДРЖАЈИ</p>
	<p>ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ</p> <p>Прекомерна потрошња</p>	<p>Потрошачко друштво</p> <p>Стварне потребе и прекомерна потрошња.</p> <p>Неравнотежа – гладни и жедни у свету у којем се храна баца а вода расипа.</p> <p>Амбалажа важнија од садржаја – гомилање отпада.</p> <p>Притисак произвођача – нови модели новог модела.</p> <p>Деца – омиљена циљна група произвођача.</p> <p>Медији и потрошачка култура</p> <p>Поруке медија у подстицању потрошње. Деца у рекламама.</p> <p>Права потрошача</p> <p>Информације од значаја за потрошаче.</p> <p>Однос цене и квалитета производа.</p> <p>Права и одговорност потрошача.</p> <p>Заштита потрошачких права.</p>
	<p>ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ</p> <p>Еколошка акција</p>	<p>Планирање и извођење еколошке акције</p> <p>Одређивање циља и израда плана акције.</p> <p>Извођење и документовање акције.</p> <p>Промоција акције на нивоу школе.</p> <p>Вредновање акције.</p>

Кључни појмови: право на здраву животну средину, култура, интеркултуралност, права потрошача.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Изборни програм Грађанско васпитање за четврти разред организован је, као и програми за претходна три, по моделу спирале што значи да су садржаји дати у исте четири области (*Људска љубав, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*), али се они проширују и продубљују, а исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Све четири области су једнако важне и доприносе достизању исхода и развоју међупредметних компетенција.

Програми Грађанског васпитања у првом циклусу основног образовања и васпитања, по свом циљу и концепцији, најближи су програмима обавезног предмета Свет око нас, односно Природа и друштво. Како ученици расту повећавају се и њихове когнитивне, емотивне и социјалне способности да упознају појаве у свету који их окружује. Зато се у првом разреду, као и у наведеном обавезном предмету, проучавају појаве из најближег окружења (породица, одељење), затим у другом разреду то су појаве из школског окружења, у трећем разреду из шире заједнице, а у четвртном појаве које се односе на цео свет и планету Земљу. Окосницу програма за четврти разред чине вредности, права, одговорност, различитост, равноправност.

Елементи екологије и одрживог развоја уграђени су у програм четвртог разреда кроз области *Људска љубав и Грађански активизам*, у складу са идејом *Мисли глобално, делуј локално*. Ученици се усмеравају на личну одговорност и активизам у сопственој заједници, уз развој свести да су у питању феномени који су глобалне природе. У раду са ученицима потребно је уважити њихова знања и искуства која већ имају из ове области, из школе и ван ње, а затим их подстицати да о квалитету животне средине, сада и у будућности, размишљају са становишта права и одговорности. Вредности на којима почива право на здраву животну средину, како је то дато у садржају, треба ученицима приближити преко примера који су им блиски. Ученици треба да разумеју да угрожавање животне средине не познаје државне границе, не прави разлику међу људима различите расе, вере, пола, образовања и нема временско ограничење. Сваку штету животне средине коју људи данас направе осетиће и генерације које долазе. Иако су у питању ученици узраста од десет или једанаест година, имајући у виду садржаје и активности из програма претходних разреда, они могу својим речима образложити важност информисања грађана о стању животне средине (глобалне и локалне), као и да се, примерено својим могућностима, ангажују у акцијама које имају за циљ побољшање животне средине.

У оквиру области *Демократско друштво* ученици ће се бавити појмовима *култура, традиција, мултикултуралност и интеркултуралност*, који као и екологија, имају глобалну димензију. Иако постоје бројне дефиниције појма *култура*, за потребе овог програма довољно је да ученици схвате да се он односи на целокупно материјално и нематеријално наслеђе једне заједнице. Поред културе народа који је већински у једној заједници, она обухвата и културне утицаје других народа који су ту живели или сада живе. Културу и традицију чине језик, књижевност, музика, фолклор, празници и бројни обичаји из свакодневног живота, што је ученицима већ познато на основу искуства стеченог на часовима различитих предмета и кроз ваннаставне активности. Културу треба довести у везу и са питањем идентитета, такође коришћењем различитих примера, као што је рађено у оквиру програма за први разред (*лични идентитет*) и програма за други разред (*групни идентитет*). Културни идентитет је осећај припадности групи која има своју посебну културу. Ученици четвртог разреда на основу свог школског и ваншколског знања сасвим добро могу навести карактеристике културе којој

припадају, али их треба подстицати да препознају и карактеристике оних култура којима не припадају а постоје у њиховој заједници. Интеркултуралност подразумева отвореност заједнице за све њене грађане, без обзира којој култури припадају и међусобну размену у којој сви добијају, а не губе свој културни идентитет. Подразумева се да ученици не треба да користе изразе *мултикултуралности* и *интеркултуралности*, али је потребно да их на примерима разликују (живот *једни поред других* од живота *једних са другим*) и предност дају размени међу културама. Иако ученици још увек немају развијену пуну перспективу прошлости људске цивилизације, ипак могу да процене како би свет изгледао да се културе нису сусретале и прожимале. Ученици у четвртном разреду и сами могу да препознају утицај других култура, најчешће преко музике и хране. Исходи наведени у програму имају за циљ да афирмишу интеркултуралност и давање подршке избеглицама и мигрантима да се уклопе у нову средину, уз очување сопствене културе и традиције. Уколико ученици живе у средини где има више културних заједница или миграната из различитих земаља, могу се организовати часови међусобног упознавања преко представљања обичаја и различитих продуката културе.

Трећа област овог програма има за циљ да приближи ученицима још један глобални процес који се огледа у подстицању културе прекомерне потрошње у развијеним земљама, иако у свету још увек постоје људи који немају основне услове за живот (пијаћа вода, довољно хране). Ова област се лако повезује са садржајем и активностима из програма Грађанског васпитања за трећи разред који се односе на солидарност. Уколико се програм остварује у групи која је хетерогена по томе колике су могућности ученика у потрошњи (што је и најчешћи случај), треба бити посебно пажљив у избору активности и примера, како се неки ученици не би осећали непријатно. Постоје бројни начини како се могу представити основне карактеристике прекомерне потрошње и њена веза са повећањем загађења животне средине. Рад на овим садржајима погодан је за јачање медијске писмености ученика и њихово оспособљавање да критички разматрају различите рекламне поруке које подстичу прекомерну потрошњу (често на кесицама играчака произвођач наводи *сакупи све, направи колекцију* и сл.), или на који начин се деца у њима приказују (какву функцију имају). Ученици могу, на пример, једноставном анализом реклама намењених деци њихових година да утврде који производи се препоручују и на који начин (чипс, чоколада, газирано пиће...). Активност се може спровести у форми рада у паровима или малим групама, након чега ће ученици представити резултате своје анализе и дискутовати.

Листа права која се проучава у оквиру Грађанског васпитања у првом циклусу основног образовања и васпитања заокружује се са још једним правом последње генерације. У питању су *права потрошача*, која су значајна у савременом свету у којем се, ради профита, потрошачи могу, на различите начине, довести у заблуду или бити преварени. Од ученика се очекује да критички разматрају не само питања прекомерне потрошње, већ и питања квалитета робе или услуга које добијају за свој новац. У узрасту од 10 или 11 година деца све чешће имају џепарац и налазе се у улози самосталних потрошача. Зато је важно да граде одговоран однос према куповини, у смислу: да читају декларацију (састав, рок трајања, начин употребе), да постављају релевантна питања продавцу, да, на пример, при куповини нових батерија, старе батерије одложе на адекватно место, да процењују однос цене и квалитета робе и сл. Ученике треба елементарно упознати с тим да постоји закон који регулише права потрошача, да постоје институције које интервенишу када су права потрошача угрожена, као и да постоје удружења која обављају различите активности у овој области, као што је, на пример, спровођење истраживања о разликама у цени дечје гардеробе у различитим земљама, или обавештавање грађана о правима и одговорностима потрошача, обавештавање о актуелностима на тржишту... У раду на овим садржајима

могу се користити примери из медија, лична искуства ученика (њихових родитеља), уколико ученици желе да их поделе са групом, као и различите технике рада: од презентације, студије случаја, до играња улога.

Четврта област, као и у претходним програмима, тиче се грађанског активизма и то у области екологије. Од ученика се очекује да планирају и спроведу малу еколошку акцију користећи искуства која су стекли у акцијама из претходна три разреда. Наставник треба да буде помоћ и подршка ученицима да што самосталније прођу кроз неопходне кораке у акцији. Може се направити веза са акцијама које спроводе друге групе, како у оквиру овог изборног програма, тако и у оквиру обавезног предмета Природа и друштво, који има комплементаран концепт и садржаје. Ова активност, такође, може бити део пројектне наставе, која је и уведена у образовни систем како би допринела когнитивном, афективном и социјалном равоју ученика и развоју међупредметних компетенција. Пројектна настава има елементе проблемске и истраживачке наставе који се односе на тражење решења за неки проблем кроз тимски рад и коришћење савремених технологија. Заједничко за њу и активности у оквиру Грађанског васпитања јесте то што се предност даје процесу рада и сарадњи наспрам самих резултата. Пројектна настава од ученика захтева самостално проналажење информација, способност решавања проблема, рад у групи, критичко мишљење, доношење одлука, аргумендовање, преузимање одговорности, поштовање рокова, планирање, самовредновање, што су све захтеви и програма Грађанског васпитања, посебно у области *Грађански активизам*. Пројектна настава подразумева унапређивање компетенције ученика да користе савремене технологије у образовне сврхе на одговоран и безбедан начин, што се уклапа са очекиваним исходима програма Грађанског васпитања за други разред (безбедност у коришћењу интернета), а који треба и даље неговати. Важно је и то да ученици све време документују свој рад како би унапредили компетенције за вредновање тока и исхода акције, као и за писање различитих извештаја или припрему презентација, изложби и сл.

Садржаје у све три тематске целине наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада, али увек имајући у виду исходе које треба достићи. Они су тако дати да одговарају узрасту ученика, да буду мерљиви и проверљиви, тј. да наставник, пратећи активности ученика, може лако да утврди да ли их они достижу и у којој мери. Најчешће су на нивоу примене, што значи да се знање и разумевање подразумевају, јер без тога нема примене. Такав приступ одговара концепту Грађанског васпитања од кога се очекује да код ученика развија конативну, вољну компоненту која долази до изражаја у понашању. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља предмета и развоја међупредметних компетенција. Између исхода постоји повезаност. Достижање једног исхода доприноси достизању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода, што се препознаје у томе да се неки исходи у истој или сличној формулацији налазе у програмима за више разреда.

У процесу планирања наставе и учења наставник се руководи, превасходно, исходима које ученици треба да достигну. Приликом избора активности, како наставника тако и ученика, треба имати у виду да се свака од њих може вишеструко искористити. На пример, у оквиру скоро свих активности на различитим садржајима могућ је допринос достизању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, сарадњу, поштовање правила, доношење одлука. То значи, да за такве исходе нису потребни посебни садржаји, активности и часови. Њихово достизање одвија се постепено, спонтано и то не само кроз избор садржаја већ и кроз избор одговарајућих начина рада.

Достизање исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дискусије, мини истраживања, једноставне акције, као и да сами осмисле неке друге активности. Радионице треба да започињу причом која је блиска искуству ученика, а садржи неку врсту заплета (моралну дилему или сукоб потреба и/или вредности), као повод за дискусију у пару или у мањој групи, а завршава разменом у целој групи. Циљ је да се пружи могућност сваком ученику да преиспита своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове. Зато се може рећи да активности на часу треба тако да теку да обезбеде искуствено учење, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја и ставова ученика кроз размену у групи, а не преношење готових знања, туђих увида или готових предлога. Добро је да постоји игровни контекст који помаже ученицима да се опусте и ослободе, да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају. С обзиром на узраст ученика добро је у току часа комбиновати различите активности и осмислити такву динамику рада којом се одржава њихова пажња и мотивација за учествовање.

Грађанско васпитање је део ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и етосом школе. Овај програм има природну везу са предметима Српски језик, Природа и друштво, Ликовна култура и Музичка култура.

У овом програму продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте: постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања и друго. Они се могу користити у току рада на неком садржају као вид документовања процеса учења и активности ученика, при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу користити и ван одељења/групе, на пример, на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе.

За остваривање програма и дефинисаних исхода врло је важна улога наставника. Он је модел који својим понашањем и начином на који организује рад у групи доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима. Он је тај који даје повратну информацију и подстиче ученике на разумевање односа у групи, подржава ученике када им је тешко да се изразе, помаже им у избору правих речи. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе, што је озбиљан захтев за ученике четвртог разреда, који су још у извесној мери (мада мање него пре) фокусирани на сопствене потребе, мисли, осећања. Конструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се достигну жељени исходи. Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло, уз обавезу поштовања и уважавања других и другачијих погледа и мишљења. Његова улога је и да обезбеди наставна средства или упућује ученике како да их сами пронађу.

Оцењивање ученика у Грађанском васпитању се остварује у складу са Правилником о оцењивању у основној школи. Оно је описно и подразумева да ученици имају увид у своје напредовање и то не само у достизању исхода из овог програма, већ и у развоју неколико међупредметних компетенција, посебно *комијенције за одговорно учење у демократском друштву*. Како је највећи број активности ученика, у оквиру часова овог изборног програма, организован кроз групни рад, то значи да наставник

треба да има јасне критеријуме праћења напредовања који су и ученицима познати. Могу се пратити следећи показатељи: начин на који ученик учествује у активностима, како прикупља податке, како аргументује, евалуира, документује. Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретације, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. Када су у питању активности ученика у оквиру последње области, ученици не треба да буду оптерећени резултатима, јер се и из неуспелих акција може много научити. Истовремено, наставник пружа подршку ученицима да и сами процењују сопствено напредовање и напредовање групе.

Како је у питању крај првог циклуса основног образовања и васпитања и изван број ученика ће у наставку школовања изабрати верску наставу, било би добро да се изврши неки вид рекапитулације о томе шта се све дешавало током четири разреда, са посебним освртом на активности у оквиру области где су ученици спроводили акцију. Тај осврт наставник може осмислити на различите начине (спонтани разговор, писање састава, квиз, прављење изложбе на основу сачуваних продуката...), али са истим циљем, да ученици постану свесни знања која су стекли, ставова и вештина које су развили, а који су значајни за одговоран живот у демократски уређеној заједници. Осврт би требало да садржи процењивање следећих елемената компетенције за одговорно учешће у демократском друштву (знања, ставови, вештине): каква је била сарадња у групним активностима, колико смо били отворени за различитости, колико знамо о људским правима и проблемима неравноправности, како смо решавали сукобе, колико смо били одговорни за сопствене поступке, колико смо критички промишљали, колико смо били толерантни и солидарни, да ли смо препознавали опасности и знали коме да се обратимо за помоћ, да ли смо се понашали на начин који не угрожава друге људе и животну средину, да ли смо у дискусији показивали вештину активног слушања, да ли смо износили ставове засноване на аргументима, да ли смо комуницирали на конструктиван начин, како смо прикупљали и обрађивали податке, да ли смо изградили став да треба штитити и поштовати људска права.

ПРИЛОГ 2

ИСХОДИ ОБРАЗОВАЊА ЗА ПРАВА ДЕТЕТА У ПРОГРАМИМА НАСТАВЕ И УЧЕЊА ОБАВЕЗНИХ ПРЕДМЕТА

ОД 1. ДО 4. РАЗРЕДА

РАЗРЕД	ПРЕДМЕТ	ИСХОД
Први разред	Српски језик	<ul style="list-style-type: none"> изрази своје мишљење о понашању ликова у књижевном делу;
	Свет око нас	<ul style="list-style-type: none"> препозна и искаже радост, страх, тугу и бес уважавајући себе и друге;
		<ul style="list-style-type: none"> правовремено и примерено ситуацији искаже своје основне животне потребе за храном, водом и одласком у тоалет;
		<ul style="list-style-type: none"> понаша се тако да уважава различитости својих вршњака и других људи;
		<ul style="list-style-type: none"> придржава се договорених правила понашања у школи и прихвата последице ако их прекрши;
		<ul style="list-style-type: none"> сарађује са вршњацима у заједничким активностима;
		<ul style="list-style-type: none"> понаша се тако да не угрожава биљке и животиње у непосредном окружењу;
	Ликовна култура	<ul style="list-style-type: none"> поштује договоре и правила понашања и облачења приликом посете установама културе;
	Музичка култура	<ul style="list-style-type: none"> поштује договорена правила понашања при слушању музике;
		<ul style="list-style-type: none"> објашњава својим речима доживљај свог и туђег извођења;
		<ul style="list-style-type: none"> примењује правилан начин певања и договорена правила понашања у групном певању и свирању;
	Физичко и здравствено васпитање	<ul style="list-style-type: none"> навија фер и бодри учеснике у игри;
		<ul style="list-style-type: none"> поштује мере безбедности током вежбања;
		<ul style="list-style-type: none"> поштује правила понашања на просторима за вежбање;
		<ul style="list-style-type: none"> одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима у просторима за вежбање;
		<ul style="list-style-type: none"> поштује правила игре;

РАЗРЕД	ПРЕДМЕТ	ИСХОД
Други разред	Српски језик	• износи своје мишљење о тексту;
		• учествује у разговору и пажљиво слуша саговорника;
	Свет око нас	• идентификује групе људи којима припада и своју улогу у њима;
		• оствари права и изврши обавезе у односу на правила понашања у групама којима припада;
		• понаша се тако да уважава различитости других људи;
		• прихвати последице када прекрши правила понашања групе;
		• сарађује са другима у групи на заједничким активностима;
		• разликује потребе од жеља на једноставним примерима из сопственог живота;
		• негује и својим понашањем не угрожава биљке и животиње у окружењу;
	Ликовна култура	• изрази, одабраним материјалима и техникама своје емоције, машту, осећања и замисли;
		• разматра, у групи, шта и како је учио/ла и где та знања може применити;
	Музичка култура	• примењује правилан начин певања и договорена правила понашања у групном певању и свирању;
		• поштује договорена правила понашања при слушању и извођењу музике;
	Физичко и здравствено васпитање	• поштује правила игре;
		• навија и бодри учеснике у игри на начин којим никога не вређа;
		• одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима у просторима за вежбање;
		• поштује правила понашања у и на просторима за вежбање;
		• прихвати победу и пораз као саставни део игре и такмичења;
		• придржава се правила вежбања;

РАЗРЕД	ПРЕДМЕТ	ИСХОД
Трећи разред	Српски језик	<ul style="list-style-type: none"> • изнесе мишљење о тексту;
	Природа и друштво	<ul style="list-style-type: none"> • примени правила друштвено прихватљивог понашања поштујући права, обавезе и различитости међу људима;
		<ul style="list-style-type: none"> • сарађује са другима у групи на заједничким активностима;
	Ликовна култура	<ul style="list-style-type: none"> • изрази своје доживљаје, емоцију, имагинацију и запажања одабраним материјалом, прибором и техникама;
		<ul style="list-style-type: none"> • разговара са вршњацима о доживљају простора, дизајна, уметничких и ученичких радова, уважавајући различитости;
		<ul style="list-style-type: none"> • учествује у обликовању и уређењу простора у школи, код куће или у окружењу;
		<ul style="list-style-type: none"> • разматра, у групи, шта и како је учио/ла и где та знања може применити;
	Музичка култура	<ul style="list-style-type: none"> • поштује договорена правила понашања при слушању и извођењу музике;
	Физичко и здравствено васпитање	<ul style="list-style-type: none"> • примени правила игре;
		<ul style="list-style-type: none"> • навија и бодри учеснике у игри на начин којим никога не вређа;
		<ul style="list-style-type: none"> • поштује правила понашања на вежбалиштима;
		<ul style="list-style-type: none"> • одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима;
		<ul style="list-style-type: none"> • прихвати победу и пораз као саставни део игре и такмичења;
		<ul style="list-style-type: none"> • придржава се правила вежбања;

РАЗРЕД	ПРЕДМЕТ	ИСХОД
Четврти разред	Српски језик	<ul style="list-style-type: none"> укратко образложи свој утисак, став и мишљење; тумачи идеје књижевног дела; усвоји позитивне људске вредности на основу прочитаних књижевних дела;
	Математика	<ul style="list-style-type: none"> чита, користи и представља податке у табелама или графичким дијаграмима;
	Природа и друштво	<ul style="list-style-type: none"> уважава националну и културну разноликост као основу за суживот свих грађана Републике Србије; представи знамените личности, културна добра и природне лепоте по којима је Србија препознатљива у свету; у дискусији даје предност коришћењу локалних производа, производа направљених од рециклираних материјала, као и коришћењу обновљивих природних ресурса; затражи помоћ уколико се суочи са непримерним садржајима у дигиталном окружењу; наводи примере превенције и заштите од пожара; пронађе и одабере потребне информације из различитих извора (писаних, сликовних, дигиталних); учествује у друштвено корисним акцијама уз подршку одраслих;
		<ul style="list-style-type: none"> сарађује са другима у групи на заједничким активностима;
	Ликовна култура	<ul style="list-style-type: none"> учествује у планирању и реализацији ликовног пројекта или радионице;
	Музичка култура	<ul style="list-style-type: none"> опише своја осећања у вези са слушањем музике; поштује договорена правила понашања при слушању и извођењу музике; учествује у школским приредбама и манифестацијама.
	Физичко и здравствено васпитање	<ul style="list-style-type: none"> поштује правила понашања на вежбалиштима; поштује мере безбедности током вежбања; одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима; поштује и примени правила игре; навија и бодри учеснике у игри на начин којим никога не вређа; прихвати победу и пораз као саставни део игре и такмичења.

ПРИЛОГ 3

ДЕЛА ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ КОЈА СЕ МОГУ КОРИСТИТИ У РАДУ НА САДРЖАЈИМА ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА

РАЗРЕД I

Идентитет

Ко сам ја? Наше јаке стране, у чему смо успешни, у чему бисмо волели да напредујемо.

Таленти и интересовања која поседујемо.

Наше сличности и разлике.

Основна осећања (радост, страх, туга, бес) и како се препознају.

Функционисање заједнице

Одељење/група као заједница.

Вредности одељења/групе – равноправност, одговорност, солидарност, поштовање и брига за друге, толерантност, праведност, поштење.

Уважавање различитости.

Правила у одељењу/групи и њихова функција.

Одлучивање у одељењу/групи.

Одговорност деце и одраслих за функционисање заједнице.

Комуникација

Слушање/неслушање.

Кад разговарамо држимо се теме.

Изношење мишљења.

Уважавање саговорника.

Сарадња

Групни рад, договарање и сарадња са вршњацима и одраслима.

Песма

Ау шћо је школа зјодна, Љубивоје Ршумовић

Тема: школа, одељење

Драмски текст

Зна он унајред, Гвидо Тартаља

Тема: вредности одељења – одговорност и искреност

Песма

Добар друї ти вреди више, Перо Зубац

Тема: другарство, вредности одељења

Драмски текст

Тужибаба, Душан Радовић

Тема: комуникација, тужакање

Прича

Дан кад је јуїро било слово, Ђуро Дамјановић

Тема: ђачко доба, осећања

Песма

Деїе, Деца су украс свеїа, Љубивоје Ршумовић

Тема: одговорност одраслих и деце

Драмски текст

Први дан у школи, Бора Ољачић

Тема: правила понашања

Прича

Два друїа, Лав Николајевич Толстој

Тема: изневерено другарство, брига за друге

Басне

Два јарца и Две козе Доситеј Обрадовић

Тема: неслога и слога, сарадња

Народна прича

Деда и реїа

Тема: сарадња

Народна прича

Голуб и ичела

Тема: пријатељство

Народна прича

Лисица и їавран

Тема: вредности, лукавство и лакомисленост

РАЗРЕД II**Групни идентитет**

Ко смо ми – сличности и разлике?

Групе којима припадамо (породица, одељење, школа, спортски клуб, музичка школа...).

Од чега зависи функционисање и напредак групе: комуникација, сарадња, узајамно подржавање, блискост. Понашања појединаца која ојачавају или ометају односе у групи.

Осећања

Изражавање сопствених осећања.

Осећања других, како их препознајемо и уважавамо.

Веза осећања са мислима и понашањима.

Права детета

Конвенција о дечјим правима.

Различити смо, али су нам права иста.

Људска права важе свуда и за сваког.

Кршење и заштита права

Нисам посматрач, реагујем на ситуације кршења права деце у одељењу и школи.

Знам како и коме да се обратим за помоћ.

Песма

Тајна, Мирослав Антић

Тема: пријатељство, тајне и пријатељи, особе од поверења

Прича

Свиџац њиражи њријаџеља, Су Ју Ђин

Тема: пријатељство

Народна прича

Седам њруџова

Тема: неслога, несложна браћа и мудар отац

Бајка у оквиру домаће лектире

Девојчица са шибицама, Х. К. Андерсен

Тема: сиромаштво, незаштићеност, туга, права детета

Песма

Два јарца, Душко Трифуновић

Тема: комуникација, решавање сукоба

Песма

Мама, Душан Радовић

Тема: породица, значај мајчиног присуства у животу детета

Народна песма

Мајка Јова у ружи родила

Тема: породица, мајчинска осећања према детету

Песма

Дохваџи ми, џаџа, Мјесец, Григор Витез

Тема: породица, усмеравање детета на вредности

Песма

Школа, Драган Лукић

Тема: школа и њени ученици

Песма у оквиру домаће лектире

Вук и овца, Љубивоје Ршумовић

Тема: однос јачег и слабијег

Драмски текст

Два џисма, Александар Поповић

Тема: детињасто понашање дечака и мудро понашање његове маме

РАЗРЕД II

- Драмски текст
Слајка мајемајлика, Ана Миловановић
Тема: ђачко доба, шаљиво вршњачко подучавање
- Драмски текст
Оцене, Гвидо Тартаља
Тема: ђачко доба, шаљиво прећуткивање
- Прича
Бамби (одломак по избору), Феликс Салтен
Тема: пријатељство/породица, сазнавање о свету око себе
- Прича
Деда Милоје, Градимир Стојковић
Тема: ђачко доба, породица, брига, понос
- Прича
Бркљача, Весна Видојевић Гајевић
Тема: породица
- Прича
Шаренореја, Гроздана Олујић
Тема: усамљеност, приврженост

РАЗРЕД III

Дискриминација

Неједнако поступање према особи или некој групи на основу неког њиховог личног својства (пол, узраст, вера, националност, образовање, инвалидитет), што за последицу има нарушавање њихових права и достојанства.

Једнако поступање према неједнакима као вид дискриминације.

Етикетирање, ружни надимци као вид дискриминације.

Негативно мишљење појединаца о

некоме ко се не познаје довољно.

Прича
Прича о дечаку и Месецу, Бранко В. Радичевић
Тема: напредовање радом и упорношћу, тврдица нарушава права и достојанство детета

Драмски текст
Суђење, Лаза Лазић
Тема: неправедно суђење, поступање према неједнакима

Народна песма
Марко Краљевић и беџ Косџагин
Тема: Бегова нечовештва – према сиромашнима, непоштовање родитеља и старих господара

Прича
Реч-две о Пиџеру, Ијан Макјуен
Тема: упознавање ћутљивог некомуникативног дечака, несхваћеног од његове околине

РАЗРЕД IV**Култура и традиција**

Материјално и нематеријално наслеђе једне заједнице настало под утицајем свих народа који су ту живели и сада живе.

Културни идентитет

Неговање традиције и културе сопственог народа и поштовање традиције и културе других.

Мултикултуралност и интеркултуралност

Живот поред људи других култура или заједнички живот са њима.

Избеглице и мигранти

Невољно кретање људи из једне у другу културну заједницу. Непознавање других култура као основ за развој стереотипа, предрасуда и дискриминације. Уклопити се у нову средину, а сачувати свој културни идентитет.

Сусретање култура

Сусретање и прожимање различитих култура без губљења културног идентитета.

Песма

Завичај/Отаџбина је наша очевина, Добрица Ерић

Тема: родољубље, неговање традиције, културног и националног идентитета

Песма

Птице косовчице, Момчило Мошо Одаловић

Тема: родољубље, неговање традиције, културног и националног идентитета

Песма

Кад би мени дали један дан, Бранислав Црнчевић

Тема: одрастање, солидарност

Народна песма

Јетрвица адамско колена

Тема: племенитост, обичаји српског народа

Народна приповетка

Најбоље задужбине

Тема: неговање традиције; мудри савети и добра дела

Народна бајка

Пепељуга

Тема: неправедно угњетавање са елементима народне традиције

Прича

Стефаново дрво, Светлана Велмар Јанковић

Тема: неговање традиције и националног идентитета, одрастање Стефана Лазаревића, учењем и радом можемо победити себе и постићи успех

Прича

Врабац и ласте Лав Николајевич Толстој

Тема: борба за опстанак

Бајка

Ружно Паче, Ханс Кристијан Андерсен

Тема: непоштовање различитости, неуклапање, неприхватање неког због спољног изгледа

Драмски текст

Слава, Дејан Алексић

Тема: избегавање одговорности (у последњој реченици главни лик помиње грађанско васпитање)

РАЗРЕД IV

ДОМАЋА ЛЕКТИРА

Роман

О дугмету и срећи, Јасминка Петровић

Тема: погрдни надимци, игнорисање због тога што је неко болестан

Роман

Леси се враћа кући, Ерик Најт

Тема: одрастање, оданост, пријатељство, пожртвованост

ДОПУНСКИ ИЗБОР

Приче

Књига за Марка, Светлана Велмар Јанковић

Тема: родољубље, детињство српских владара

Књига

Срце, Едмондо де Амичис

Тема: грађанске врлине, љубав према домовини, поштовање ауторитета и родитеља, дух жртвовања, јунаштво, милосрђе, послушност и другарство

Роман

Хајди, Јохана Шпири

Тема: одрастање, несебичност, различитост, племенитост

Роман

Чарна и Несвет, Угљеша Шајтинац

Тема: осетљиве и незаобилазне теме сваког одрастања кроз причу о животињама

Прича

Брбљиво срце, Весна Алексић

Тема: приче о једном сасвим обичном дружењу и другарству под звездама у врло необичним временима

ПРИЛОГ 4

ТЕХНИКЕ ПОГОДНЕ ЗА РАД НА КЉУЧНИМ ПОЈМОВИМА САДРЖАЈА ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА

ТЕХНИКА	ПРЕДНОСТИ	НЕДОСТАЦИ са препорукама за њихово превазилажење
<p>Брејнсторминг</p> <p>То је групна креативна активност која служи да се пронађу решења за одређени проблем скупљајући идеје и предлоге које учесници активности спонтано дају.</p>	<p>Омогућава увођење у тему. Добијају се подаци који се даље могу уобличавати и користити у раду.</p> <p>Показује шта ученици већ знају и како размишљају о теми/ проблему.</p> <p>Подстиче креативно мишљење.</p> <p>Ствара се синергија идеја где се од више „просечних“ идеја кроз заједнички рад може доћи до једне која је од свих појединачних боља.</p> <p>Како су правила технике једноставна брзо и лако се реализује.</p> <p>Техника је забавна, не захтева велики напор и ученици радо учествују.</p>	<p>Може се десити да доминирају најгласнији ученици у групи што се може решити додатним правилом да свако мора да каже своју мисао, идеју.</p> <p>Уколико се често користи постаје досадна.</p> <p>Уколико наставник добијене идеје не искористи у даљем раду са ученицима техника губи своју сврху и следећи пут ученици са мање воље учествују.</p>
<p>Рад у малим групама</p> <p>Ученици се деле у мале групе како би радили на задатку.</p> <p>За оптималан рад група треба да има од 3 до 5 чланова.</p> <p>На крају рада свака група извештава о резултатима свог рада.</p>	<p>Омогућава дискусију о најбитнијим стварима и могућност да се крене од искуства ученика.</p> <p>Даје прилику да се размотри примењивост наученог.</p> <p>Ученици су спремнији да износе идеје у малој него у великој групи или када раде индивидуално.</p> <p>Даје време за размишљање и размену између ученика.</p>	<p>Ученици могу скренути са задатка. Зато је корисно обилазити групе током рада и помагати уколико је потребно.</p> <p>Може дуго трајати.</p> <p>Губи се темпо ако свака група реферише, али је могуће уместо тога организовати “изложбу” са исписаним постерима на којима се налазе сажети извештаји група или да се усмено изнесе само једна најважнија ствар (без понављања шта су друге групе већ рекле).</p>

ТЕХНИКА	ПРЕДНОСТИ	НЕДОСТАЦИ са препорукама за њихово превазилажење
<p>Студија случаја – решавање проблема</p> <p>Група добија опис неке ситуације/проблема (стварне или пригодне, измишљене).</p> <p>Ученици треба да одговоре на питања у вези са том ситуацијом, најчешће да идентификују проблем и пронађу опције за његово решавање.</p>	<p>Омогућава сагледавање важности различитих перцепција и приступа проблему.</p> <p>Ставља у први план примену научног.</p> <p>Изграђује свест о индивидуалним снагама за решавање проблема.</p>	<p>Случај мора да буде релевантан али и атрактиван за ученике да би задобио њихово интересовање.</p> <p>Захтева пажљиву припрему наставника и вођење ученика.</p> <p>Може се догодити да се ученици превише заинтересују за проблем и занемаре процес сазнавања.</p>
<p>Консултације</p> <p>Активност фокусирана само на једну особу и њен лични проблем а спремна је да га подели са осталим ученицима.</p> <p>Сви учествују у разматрању проблема тог једног члана групе.</p>	<p>Корист за особу чији је проблем јер добија помоћ других у његовом решавању.</p> <p>Корист за друге ученике да промишљају о проблему који можда може бити и њихов.</p> <p>Веома релевантно за стварни живот и трансфер научног.</p>	<p>Захтева искуство наставника у вођењу активности како не би дошло до повреде ученика на чијем проблему се ради.</p> <p>Одузима много времена.</p> <p>Примерено само групи у којој постоји атмосфера поверења.</p>
<p>Дискусија</p> <p>Ученици размењују мишљење о неком проблемском питању или актуелној теми. Питања су таква да не омогућавају само један тачан одговор, већ дозвољавају различита тумачења и подстичу размишљање.</p> <p>Може се организовати као дискусионна група. Тада ученици у оквиру малих група дискутују о појединим питањима, настоје да дођу до заједничких решења и извештавају целу групу о свом раду.</p>	<p>Помаже у разумевању, откривању и упоређивању различитих перспектива, сагледавању и преиспитивању различитих стајалишта.</p> <p>Омогућава ученицима да артикулишу и јасно изразе своје мишљење, да чују друге и уважавају различитости.</p> <p>Уколико се добро води, може веома допринети достизању многих исхода Грађанског васпитања.</p>	<p>Тражи пажљив избор питања за дискусију које изазива различите перспективе и интересантно је ученицима.</p> <p>Може бити тешка за вођење, праћење и фокусирање. Дешава се да се дискусија удаљи од теме, као и да неки ученици доминирају, док се други пасивизирају. Када су ученици јако заинтересовани може се догодити да буду нестрпљиви и да говоре истовремено.</p> <p>Може одузети доста времена.</p>

ТЕХНИКА	ПРЕДНОСТИ	НЕДОСТАЦИ са препорукама за њихово превазилажење
<p>Углови</p> <p>Наставник наводи неколико међусобно различитих погледа на неки проблем. Ученици бирају онај са којим се највише слажу и према томе стају у један део учионице. Уколико је велики број ученика изабрао исто, та група се може поделити на неколико мањих група. Ученици који су изабрали “исти угао” смишљају образложење и аргументе за свој начин мишљења. Представници група износе своја образложења, након чега може уследити расправа о изнетим аргументима, као и самим стајалиштима и њиховим последицама. Ако неко током изношења аргумената и расправе промени мишљење, може да промени и угао.</p>	<p>Омогућава ученицима да аргументовано заузимају ставове, као и да буду спремни да чују другачија гледишта и да преиспитају властита.</p> <p>Омогућава да сви ученици буду активни, макар у једном делу активности.</p> <p>Атрактивна је и ученици је лепо прихватају.</p>	<p>Може се догодити да ученици буду нестрпљиви и гласни при образлагању свог гледишта, да приступе активности такмичарски и да настоје да одбране свој угао гледања по сваку цену.</p> <p>Постоји опасност и да буду непријатни према ученицима који имају другачије мишљење. Потребно је да наставник од почетка објасни да у овој активности нема победника и да циљ није да се одбрани, већ да се боље разуме проблематика и да се преиспитају различита стајалишта.</p> <p>Иако може бити напорна за наставнике, нарочито док је техника нова за ученике, управо овакви начини рада уче ученике да комуницирају и са неистомишљеницима што је вредан исход.</p> <p>Није увек лако направити и објаснити разлику између различитих мишљења и ставова који чине богатство демократског друштва и оних ставова и поступака који угрожавају основне вредности демократског друштва.</p>

ТЕХНИКА	ПРЕДНОСТИ	НЕДОСТАЦИ са препорукама за њихово превазилажење
<p>Дебата</p> <p>Полазећи од аргумената за и против, два тима или њихови представници заступају супротне ставове о неком проблему (независно од тога какви су њихови лични ставови о томе).</p> <p>Постоји дефинисана процедура како се дебата одвија и колико траје.</p> <p>Уколико у дебати учествују само представници групе, од “публике” се може тражити да одлучи чији су аргументи убедљивији, или који је аргумент најубедљивији. Не мора бити такмичарска, завршни корак не мора бити одлучивање о победнику, већ преформулисање почетне тврдње или става, на основу свих аргумената који су се чули или што је посебно вредно може бити формулисање неке иницијативе шта даље урадити.</p>	<p>Тражи од ученика да се припреме и добро размисле о разлозима за своје ставове и сагледавање проблема из различитих перспектива.</p> <p>Оспособљава да се мисли и одлучује на основу аргумената.</p> <p>Захтева коришћење вештина презентације и говорништва.</p> <p>Захтев да ученик брани став који је супротан његовом је посебно подстицајан за промишљање и коришћење наученог.</p>	<p>Већина ученика може бити пасивна, уколико се не осмисле задаци за све. Може подстаћи надметање (личну промоцију неке особе), уместо преиспитивања теме дебате, а да се то не би догодило потребно је да наставник буде вешт у организовању и вођењу дебате.</p> <p>Захтева пажљив избор теме за дебату и поштовање процедуре и динамике дебатована.</p>
<p>Акваријум</p> <p>Постоје две групе: извођачка и посматрачка.</p> <p>Извођачи изводе сцену, симулацију ситуације или дискутују о некој теми, док остали имају посматрачку улогу (учествују невербално).</p> <p>Варијација: неки од посматрача постају извођачи, на знак водитеља.</p>	<p>Омогућава да се посматра и/или доживи искуство кроз играње улога.</p> <p>Развија социјалне вештине.</p>	<p>Потребна су јасна правила и добро вођење да се не би нанела “штета” неком од ученика или активност претворила у игру без циља.</p> <p>Пожељно је посматрачима дати специјалне задатке, да би се избегла пасивност.</p>

ТЕХНИКА	ПРЕДНОСТИ	НЕДОСТАЦИ са препорукама за њихово превазилажење
<p>Ледоломци</p> <p>Забавне, кратке активности које стварају поверење, развијају идентитет и самосвест групе, уносе динамику и темпо, “загревају” ученике за активности које следе.</p>	<p>Подижу ниво енергије.</p> <p>Олакшавају слободу изражавања.</p> <p>Чине учење забавним.</p> <p>Активност је посебно добра за новоформиране групе у циљу прављења групне кохезије.</p>	<p>Неки их доживљавају као тривијалне, треба бити обазрив у њиховом избору и имати у виду конкретне ученике са којима се организују, посебно њихов узраст.</p> <p>Ако се са њима претера, могу да изгубе смисао и атрактивност.</p>
<p>Предавање и/ или презентација (мини-предавање)</p> <p>Добро структурирано, систематично и кратко представљање најважнијих елемената неког садржаја.</p> <p>Може га држати наставник или ученик.</p>	<p>Износе се кључне ствари, пожељно на занимљив (забаван) начин.</p> <p>Лако је контролисати трајање и обезбедити да важни елементи буду поменути и објашњени.</p> <p>За кратко време може се обрадити пуно садржаја.</p> <p>Може се комбиновати с другим техникама.</p>	<p>Може бити сувопарно ако нема аудио-визуелних средстава, примера или ако предавач није маштовит.</p> <p>Зависно од тога колико дуго држи пажњу слушаца не би смело да траје дуже од 15-20 минута.</p> <p>Пронаћи начин да се активирају слушаоци.</p>
<p>Играње улога</p> <p>Чланови групе добијају улоге и из позиције те улоге улазе у ситуацију.</p>	<p>Динамична активност.</p> <p>Омогућава ученицима да наступе пред групом заштићени улогом (посебно важно за стидљиве ученике).</p> <p>Може допринети превазилажењу напетости и непријатност при разматрању проблема из свакодневног живота ученика.</p>	<p>Глума може бити претерана, те уместо учења може постати сама себи сврха.</p> <p>Може се догодити да одговара само неким ученицима, који иначе воле да се експонирају, а да другима буде непријатно.</p> <p>Наставник мора пажљиво да изабере ситуације и улоге.</p> <p>Активност треба водити тако да се она приведи крају у предвиђеном времену и са оствареним циљем, у противном нема своју сврху.</p>

ТЕХНИКА	ПРЕДНОСТИ	НЕДОСТАЦИ са препорукама за њихово превазилажење
<p>Демонстрација</p> <p>Представљање начина како се нешто ради.</p> <p>Користи се за учење специфичних вештина или техника, као и за приказ <i>корак-по-корак</i> приступа.</p>	<p>Лака је за држање пажње ученика.</p> <p>Показује практичну примену наученог.</p> <p>Показује одличне ефекте у смилу трајања наученог.</p>	<p>Захтева пажљиву припрему.</p> <p>Треба обезбедити довољно материјала и времена за све како би сви ученици пробали да понове оно што је демонстрирано.</p> <p>Није погодна за веће групе.</p> <p>Изискује давање повратне информације за сваког ученика о демонстрираном поступку.</p>
<p>Међусобно подучавање ученика</p> <p>Најбоље се реализује у пару или малој групи. Групе или парови ученика добијају текст подељен на делове. Сваки члан пара или групе добија свој део, самостално га проучава и затим га објашњава другим члановима групе. Остали чланови групе по потреби траже додатна објашњења. Затим се смењују у објашњавању свог дела. Идеално је уколико на крају цела група решава неки задатак за који им је потребно знање свих делова текста тако да ће свако дати свој допринос.</p>	<p>Омогућава да сви ученици активно раде на тексту. Ученици уче док читају свој део текста, али и кад га објашњавају другима.</p> <p>Техника подстиче ученике да се концизно и јасно изражавају.</p>	<p>Потребно је добро припремити ову активност у смислу изабрати адекватан текст (са темом која одговара циљевима часа, довољно занимљив за ученике, ни прелак ни претежак) који се може обрадити у предвиђеном времену. Наставник нема директну контролу шта се дешава у сваком пару или малој групи, али може да обилази групе и помаже им.</p> <p>Ради мотивације добро је да ученици унапред знају да их чека неки задатак у коме ће користити научено.</p>
<p>Симулација</p> <p>Наставник или ученици представљају неку ситуацију тако да изгледа што реалније и настоје да испровоцирају реакцију чланова групе.</p> <p>После урађене активности неопходно је урадити анализу шта се десило (ди-брифинг).</p>	<p>Прави везу са реалним животом.</p> <p>Захтева примену наученог.</p> <p>Сви чланови групе су активни.</p> <p>Омогућава да се учи и из погрешних реакција.</p>	<p>Неким ученицима може изазвати непријатна осећања (нпр. симулација вербалног насиља).</p> <p>Захтева темељну припрему, праћење реакције ученика током симулације и обавезну анализу после активности.</p>

Адаптирано и допуњено из:

Велат, Д. и Радић Дудић, Р. (2008). *Активна обука: приручник за тренере/ице*. Београд: Диал.

Приручници за програм *Читањем и писањем до критичкој мишљења*, Београд: Центар за интерактивну педагогију.

Роедерс, П. (2003). *Интерактивна настава*, Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета.

ПРИЛОГ 5

КОНВЕНЦИЈА О ПРАВИМА ДЕТЕТА

(скраћена верзија табеларно дата за лакше коришћење)

Члан	Наслов	Кратак опис
1	Дефиниција детета	Дете је људско биће млађе од 18 година.
2	Забрана дискриминације	Ниједно дете не сме бити дискриминисано с обзиром на боју коже, пол, језик, вероисповест, убеђење, порекло, имовно стање, онеспособљеност или припадност некој националној или етничкој мањини.
3	Добробит детета је од примарног значаја	У свим законима и судским одлукама, од примарног значаја је добробит детета.
4	Примена права	Свака држава мора да обезбеди, најбоље што може, остваривање дечијих права.
5	Поштовање родитељских права	Свака држава је обавезна да води рачуна о поштовању права, дужности и обавеза родитеља на начин који омогућава несметано остваривање права деце. (Владе морају поштовати права и дужности родитеља, чланова породице и/или старатеља у процесу усмеравања и саветовања деце о њиховим правима).
6	Опстанак и развој детета	Свако дете има право на живот и опстанак. Држава мора да обезбеди правилан развој деце и омладине.
7	Име и држављанство	Свако дете, од рођења и надаље, има право на име, држављанство и родитељско старање.
8	Очување идентитета	Свако дете има право на очување или повраћај имена, држављанства и породичних веза.
9	Одвајање од родитеља	Свако дете има право да живи са својим родитељима, осим када је потребно да се од њих заштити. Ако је дете потребно одвојити од једног или оба родитеља, оно има право да изнесе сопствено мишљење. Уколико је дете одвојено од једног или оба родитеља, оно има право да зна где се одсутни родитељ налази.
10	Спајање породице	Свако дете има право да напусти било коју државу и да уђе у своју земљу ради спајања са својом породицом.
11	Заштита од киднаповања или незаконитог пребацивања	Свака држава се мора борити против отимања и незаконитог одвођења деце у другу земљу, те њиховог задржавања у иностранству од стране родитеља или друге особе.

Члан	Наслов	Кратак опис
12	Слобода мишљења	Свако дете има право да формира и изрази своје мишљење о свим питањима која га се тичу. То посебно важи у судским и административним поступцима. Што је дете старије, више ће се уважавати његово мишљење.
13	Слобода изражавања	Свако дете има право да слободно изрази своје мишљење, да тражи, прима и даје информације путем средстава информисања. Свако дете има и обавезу да приликом изражавања свог мишљења поштује права других.
14	Слобода мисли, савести и вероисповести	Свако дете има право на слободно испољавање вероисповести, уверења и савести. Држава мора поштовати права и обавезе родитеља приликом остваривања ових дечијих права.
15	Право на мирно јавно окупљање	Свако дете има право на окупљање са осталом децом, на укључивање у рад или оснивање неког удружења или организације, све док тиме нису повређена права других.
16	Заштита приватности	Ниједно дете не сме да буде изложено мешању у његов приватни и породични живот, дом или преписку. Такође, ниједно дете не сме да буде изложено нападима на његову част и углед.
17	Приступ информацијама	Свака држава мора да обезбеди детету приступ информацијама путем различитих средстава информисања и стицање сазнања битних за његово добро. Држава такође има дужност да дете заштити од штетних информација.
18	Одговорност родитеља	Родитељи или старатељи имају заједничку одговорност у подизању детета. Држава има одговорност да им у томе помогне, на пример, обезбеђивањем установа за чување деце запослених родитеља.
19	Заштита од злостављања	Држава је одговорна за заштиту деце од злоупотребе од стране родитеља или других људи. Свако дете има право да зна како да избегне или поступа код сваког облика злоупотребе.
20	Млади људи без породица	Свако дете које не живи са својом породицом има право на посебну заштиту и помоћ. Оно има право на смештај у хранитељску породицу или одговарајућу установу у складу са својим етничким, верским, културним или језичким пореклом.
21	Усвојење	Дете може да буде усвојено уколико то држава дозвољава, признаје и одобрава, и уколико је то у најбољем интересу детета.
22	Деца избеглице	Свако дете које је принуђено да напусти своју земљу, које је избеглица и тражи азил има право на посебну заштиту и помоћ државе.

Члан	Наслов	Кратак опис
23	Деца са сметњама у развоју	Свако дете са физичким или менталним сметњама има право на посебну бригу и образовање. Треба му пружити помоћ при осамостаљивању и активном учешћу у заједници.
24	Здравствена заштита	Свако дете има право на најбољу могућу здравствену заштиту. Држава је обавезна да смањи смртност деце, да обезбеди примарну здравствену заштиту деце и младих, да се бори против неухрањености и болести, да гарантује здравствену заштиту мајкама пре и после порођаја, да обезбеди приступ здравственом образовању, да развија превентивну здравствену заштиту у јавном сектору и укида обичајне праксе штетне по здравље деце.
25	Провера спровођења лечења или старања	Свако дете које је збринато у некој установи ради заштите, старања или лечења има право на проверу свих околности од значаја за његово збрињавање.
26	Социјална заштита	Свако дете има право на социјалну заштиту као што је социјално осигурање. Држава гарантује исплате детету узимајући у обзир финансијску ситуацију породице или старатеља.
27	Животни стандард	Свако дете има право на животни стандард примерен његовом физичком, духовном, моралном и социјалном развоју. Родитељи или старатељи првенствено имају одговорност да то обезбеде. Држава је у обавези да им у томе помогне.
28	Образовање	Свако дете има право на образовање и похађање школе. Држава је обавезна да обезбеди бесплатно и обавезно основно образовање, те, слично, да средње образовање учини доступним свој деци и омладини. Држава има обавезу да обезбеди примерен третман младих у школи, без кршења њихових људских права. Такође, дужност државе је да на међународном плану доприноси елиминацији незнања и неписмености међу децом.
29	Циљеви образовања	Школско образовање треба да развија личност и способности сваког детета, да припреми свако дете за живот одрасле особе, као и да подстиче децу да поштују људска права, своју и друге културе и вредности.
30	Деца која припадају мањинама	Свако дете које припада мањини мора имати право да учи о својој култури, религији и језику, као и да их упражњава.
31	Одмор, игра и слободно време	Свако дете има право на одмор и слободно време кад може да се игра и слободно учествује у културном животу и уметности.

Члан	Наслов	Кратак опис
32	Дечји рад	Свако дете има право да буде заштићено од сваког облика експлоатације и рада који може да омета његово школовање или развој. Држава има обавезу да одреди минималну старосну границу за запошљавање, број радних сати на дан и услове рада.
33	Заштита од опојних дрога	Свако дете има право на заштиту од производње и трговине незаконитим дрогама.
34	Заштита од сексуалног искоришћавања	Свако дете има право на заштиту од сексуалног изабљивања и сексуалне злоупотребе, те од проституције и порнографије.
35	Заштита од продаје и трговине	Држава мора да предузме све што је у њеној моћи да спречи насилно одвођење деце или трговину децом.
36	Заштита од свих других облика искоришћавања	Свако дете има право на заштиту од свих других облика искоришћавања (нпр. просјачења).
37	Мучење и лишавање слободе	Свако дете има право да буде заштићено од мучења, окрутног поступања и кажњавања, незаконитог хапшења или других облика лишавања слободе. Држава је обавезна да забрани смртну казну и доживотни затвор за младе. Уколико је дете лишено слободе, с њим се мора поступати хумано, уз поштовање људског достојанства. Уколико је лишено слободе, дете ће бити одвојено од одраслих, биће му омогућено да одржава контакте са својом породицом и да користи правну помоћ.
38	Рат и оружани сукоб	Деца и млади млађи од 15 година имају право да не учествују у рату и оружаном сукобу. Држава је обавезна да обезбеди заштиту и бригу о деци погођеној ратом.
39	Рехабилитација и реинтеграција	Свако дете које је жртва оружаног сукоба, злостављања, занемаривања или искоришћавања има право на одговарајућу негу ради психичког и физичког опоравка, те друштвене реинтеграције.
40	Малолетничко правосуђе	Свако дете оптужено да је починило кривично дело има право на достојанствен третман на суду. Оно је невино док се кривица не докаже. Свако дете има право на правично суђење, на тумача (уколико је потребан), на заштиту приватности и на преиспитивање судске одлуке. Држава је у обавези да одреди најнижу старосну границу испод које деца не могу бити сматрана кривично одговорном. Држава такође има обавезу да обезбеди алтернативне мере кажњавања за осуђену децу и младе људе.
41	Виши национални стандарди имају приоритет	Уколико закони државе штите права детета боље од Конвенције, они ће се и примењивати.
42	Објављивање дечијих права	Свака држава се обавезује да о дечијим правима упозна, на што разумљивији начин, како одрасле тако и децу.